

NILF

Norsk institutt for
landbruksøkonomisk forskning

Diskusjonsnotat

Nr. 2010–13

Utvikling i geografisk fordeling av arealbruk og produksjon i jord- bruket

*Erland Kjesbu
Knut Krokann
Liv Grethe Frislid
Kjell Staven
Agnar Hegrenes
Marthe Bjørnsen*

© Forfatterne.

Notater i denne serien er ment for å stimulere diskusjon. Forfatterne tar gjerne i mot synspunkter på innholdet. Tolkninger og konklusjoner i dette notatet står for forfatterens regning.

Kopier av dette diskusjonsnotatet er tilgjengelig på
<http://www.nilf.no/Publikasjoner/DP/Bm/2010/DP-2010-13.pdf>.

Innhold

1	INNLEDNING.....	1
1.1	Bakgrunn og mandat	1
1.2	Innhold i notatet	1
2	DATAGRUNNLAG OG METODIKK.....	3
2.1	Datagrunnlag	3
2.1.1	Endringer i grunnlag for tilskuddsutbetaling	4
2.1.2	Endringer i juridiske og økonomiske virkemidler	5
2.2	Kriterier for analyse	7
2.3	Arbeidsmetodikk	7
3	SENTRUM-/PERIFERIDIMENSJONEN.....	9
3.1	Vanlige regionale inndelinger	9
3.2	Funksjonelle regioner	9
3.2.1	Administrative regioner	10
3.2.2	Økonomiske regioner	10
3.2.3	BA-regioner	11
3.2.4	BAS-regioner	12
3.2.5	NUTS	12
3.3	Kommunekaraktiseringer basert på sentralitet	13
3.3.1	SSBs sentralitetsinndeling	13
3.3.2	Sentralitet etter NIBRs 11-inndeling	14
3.3.3	BA-sentralitet	14
3.4	Det distriktpolitiske virkeområdet	14
3.5	Distriktpolitiske hensyn i landbrukspolitikken	15
3.6	Distriktpolitikken begrunnelse i et sentrum-periferiperspektiv	18
3.7	Analyse av utvikling i arealbruk og produksjon i sentrum- /periferidimensjonen.....	20
4	UTVIKLINGEN I GEOGRAFISK FORDELING AV PRODUKSJON I PRIMÆRLEDDET	21
4.1	Utviklingstrekk knyttet til fordeling av sysselsettingen i jordbruket og utviklingen i antall jordbruksbedrifter.....	21
4.2	Utvikling i arealbruk i sentrum-periferidimensjonen.....	25
4.2.1	Åker og hagevekster	26
4.2.2	Eng og beite	29
4.2.3	Annen eng og beite	35
4.2.4	Jordbruksareal ute av drift	38
4.2.5	Oppsummering arealbruk.....	41
4.3	Utvikling i geografisk fordeling av planteproduksjon og produksjon av frukt og grønt.....	41
4.3.1	Kornproduksjon	41
4.3.2	Produksjon av potet.....	45
4.3.3	Produksjon av grønnsaker på friland	48
4.4	Utvikling i geografisk fordeling i grovførfremmende husdyrproduksjoner	50
4.4.1	Melkeproduksjon – storfe	50
4.4.2	Kjøttproduksjon – storfe	57
4.4.3	Om ammekuhold – spesielt.....	62

4.4.4	Kjøttproduksjon på sau	65
4.4.5	Melkeproduksjon – geit	68
4.5	Utvikling i geografisk fordeling i kraftfôrkrevende husdyrproduksjoner	71
4.5.1	Produksjon av svinekjøtt	71
4.5.2	Produksjon av kyllingkjøtt	77
4.5.3	Produksjon av egg	80
5	UTVIKLING I GEOGRAFISK FORDELING AV FOREDLINGSINDUSTRIEN	83
5.1	Meieriindustrien	85
5.2	Kjøttindustrien	86
5.3	Korn- og kraftfôrbasert industri	87
5.4	Foredling av frukt og grønt	88
6	DRØFTING - SENTRALE UTVIKLINGSTREKK, ÅRSAKER OG KONSEKVENSER	89
6.1	Sentrale utviklingstrekk i geografisk fordeling av arealbruk og produksjon på primærleddet	89
6.2	Noen mulige årsaker til utviklingen	92
6.3	Mulige konsekvenser av utviklingen	94
6.4	Sentrale utviklingstrekk innen foredlingsindustrien	94
6.5	Oppsummering av sentrale noen utviklingstrekk	95

Figurliste

Figur 4.1	Utviklingen i antall sysselsatte i jordbruket 1999–2009 i ulike landsdeler	21
Figur 4.2	Relativ utvikling i antall sysselsatte i jordbruket 1999–2009 i ulike landsdeler	22
Figur 4.3	Utviklingen i antall bedrifter i jordbruket 1979–2009 i ulike landsdeler	22
Figur 4.4	Relativ utvikling i antall bedrifter i jordbruket 1979–2009 i ulike landsdeler	23
Figur 4.5	Strukturutviklingen for jordbruksareal i alt per jordbruksbedrift 1979–2009 i ulike landsdeler	24
Figur 4.6	Relativ strukturutvikling for jordbruksareal i alt per jordbruksbedrift 1979–2009 i ulike landsdeler	24
Figur 4.7	Utviklingen i jordbruksareal 1979–2009 i ulike landsdeler	25
Figur 4.8	Relativ utvikling (indeksert) i jordbruksareal 1979–2009 i ulike landsdeler	26
Figur 4.9	Utviklingen i areal åker og hage 1979–2009 i ulike landsdeler	26
Figur 4.10	Relativ utvikling (indeksert) i areal åker og hage 1979–2009 i ulike landsdeler	27
Figur 4.11	Utviklingen i antall dekar med åker og hagevekster 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner	28
Figur 4.12	Relativ utvikling (indeksert) i antall dekar med åker og hagevekster 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100)	29
Figur 4.13	Utviklingen i areal eng og beite 1979–2009 i ulike landsdeler	30
Figur 4.14	Relativ utvikling (indeksert) i areal eng og beite 1979–2009 i ulike landsdeler	30
Figur 4.15	Utvikling i areal eng og beite 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100)	31
Figur 4.16	Utviklingen i dekar fulldyrka eng og beite 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner	31

Figur 4.17	Relativ utvikling (indeksert) i antall dekar fulldyrka eng og beite 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100)	32
Figur 4.18	Utviklingen i areal fulldyrka eng og beite 1979–2009 i ulike landsdeler	33
Figur 4.19	Relativ utvikling (indeksert) i areal fulldyrka eng og beite 1979–2009 i ulike landsdeler	33
Figur 4.20	Utviklingen i areal fulldyrka eng og beite 1979–2009 i ulike AK-soner	34
Figur 4.21	Relativ utvikling (indeksert) i areal fulldyrka eng og beite 1979–2009 i ulike AK-soner	35
Figur 4.22	Utviklingen i areal annen eng og beite 1979–2009 i ulike landsdeler	36
Figur 4.23	Relativ utvikling (indeksert) i areal fulldyrka eng og beite 1979–2009 i ulike landsdeler	36
Figur 4.24	Utviklingen i areal annen eng og beite 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner	37
Figur 4.25	Relativ utvikling (indeksert) i areal annen eng og beite 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100)	38
Figur 4.26	Utviklingen i jordbruksareal ute av drift 1979–2009 i ulike landsdeler	39
Figur 4.27	Relativ utvikling (indeksert) i jordbruksareal ute av drift 1979–2009 i ulike landsdeler	39
Figur 4.28	Utviklingen i jordbruksareal ute av drift 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner	40
Figur 4.29	Relativ utvikling (indeksert) i jordbruksareal ute av drift 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100)	40
Figur 4.30	Utviklingen i antall dekar korn 1979–2009 i ulike landsdeler	42
Figur 4.31	Relativ utvikling (indeksert) i antall dekar korn 1979–2009 i ulike landsdeler (1999=100)	42
Figur 4.32	Utviklingen i antall dekar korn 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner	43
Figur 4.33	Relativ utvikling (indeksert) i antall dekar korn 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100)	43
Figur 4.34	Utviklingen i antall dekar korn 1979–2009 i ulike soner for areal- og kulturlandskapstilskudd	44
Figur 4.35	Relativ utvikling (indeksert) i antall dekar korn 1979–2009 i ulike soner for areal- og kulturlandskapstilskudd. (1999=100)	44
Figur 4.36	Relativ utvikling i produksjonen av korn 1989–2008 i ulike landsdeler	45
Figur 4.37	Utviklingen i antall dekar potet 1979–2009 i ulike landsdeler	46
Figur 4.38	Relativ utvikling (indeksert) i dekar potet 1979–2009 i ulike landsdeler (1999=100)	46
Figur 4.39	Utviklingen i antall dekar potet 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner	47
Figur 4.40	Relativ utvikling (indeksert) i antall dekar potet 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100)	47
Figur 4.41	Utviklingen i antall dekar grønnsaker på friland 1979–2009 i ulike landsdeler	48
Figur 4.42	Relativ utvikling (indeksert) i dekar grønnsaker på friland 1979–2009 i ulike landsdeler (1999=100)	49
Figur 4.43	Utvikling i antall dekar grønnsaker på friland 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100)	49
Figur 4.44	Relativ utvikling (indeksert) i antall dekar grønnsaker på friland 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100)	50
Figur 4.45	Utviklingen i antall melkekyr 1979–2009 i ulike landsdeler	51
Figur 4.46	Relativ utvikling (indeksert) i antall melkekyr 1979–2009 i ulike landsdeler	51

Figur 4.47	Utviklingen i antall melkekyr 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner.....	52
Figur 4.48	Relativ utvikling (indeksert) i antall melkekyr 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100).....	52
Figur 4.49	Utviklingen i produksjonen av kumelk 1999–2009 i ulike landsdeler.....	53
Figur 4.50	Relativ utvikling i produksjonen av kumelk 1999–2009 i ulike landsdeler.....	54
Figur 4.51	Relativ utvikling i produksjonen av kumelk 1999–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner.....	54
Figur 4.52	Relativ utvikling i produksjonen av kumelk 1999–2009 i ulike kommuneklasser.....	55
Figur 4.53	Relativ utvikling i produksjonen av kumelk 1999–2009 i ulike virkeområder for distriktpolitiske virkemidler.....	55
Figur 4.54	Relativ utvikling i produksjonen av kumelk 1999–2009 i ulike soner for AK-tilskudd.....	56
Figur 4.55	Utviklingen i produksjonen av kumelk 1999–2009 i ulike soner for distriktstilskudd på melk.....	56
Figur 4.56	Relativ utvikling i produksjonen av kumelk 1999–2009 i ulike soner for melk.....	57
Figur 4.57	Utviklingen i antall storfe i alt 1979–2009 i ulike landsdeler.....	58
Figur 4.58	Relativ utvikling (indeksert) i antall storfe i alt 1979–2009 i ulike landsdeler.....	58
Figur 4.59	Utviklingen i antall storfe totalt 1979–2000 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner.....	59
Figur 4.60	Relativ utvikling (indeksert) i antall storfe totalt 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100).....	59
Figur 4.61	Utviklingen i produksjonen av storfekjøtt 1999–2008 i ulike landsdeler.....	60
Figur 4.62	Relativ utvikling i produksjonen av storfekjøtt 1999–2008 i ulike landsdeler.....	61
Figur 4.63	Relativ utvikling i produksjonen av storfekjøtt 1999–2008 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner.....	61
Figur 4.64	Utviklingen i antall ammekyr 1979–2009 i ulike landsdeler.....	62
Figur 4.65	Relativ utvikling (indeksert) i ammekyr 1979–2009 i ulike landsdeler (1999=100).....	63
Figur 4.66	Utviklingen i antall ammekyr 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner.....	63
Figur 4.67	Relativ utvikling (indeksert) i antall ammekyr 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100).....	64
Figur 4.68	Utviklingen i antall sau 1979–2009 i ulike landsdeler.....	65
Figur 4.69	Relativ utvikling (indeksert) i sau 1979–2009 i ulike landsdeler (1999=100).....	65
Figur 4.70	Relativ utvikling i produksjonen av saue- og lammekjøtt 1999–2008 i ulike landsdeler.....	66
Figur 4.71	Utviklingen i antall sau 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner.....	67
Figur 4.72	Relativ utvikling (indeksert) i antall sau 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100).....	67
Figur 4.73	Utviklingen i antall melkegeiter 1979–2009 i ulike landsdeler.....	69
Figur 4.74	Relativ utvikling i antall melkegeiter 1979–2009 i ulike landsdeler.....	69
Figur 4.75	Utviklingen i antall melkegeiter 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner.....	70
Figur 4.76	Relativ utvikling i antall melkegeiter 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner.....	70
Figur 4.77	Utviklingen i antall purker 1979–2009 i ulike landsdeler.....	72
Figur 4.78	Relativ utvikling (indeksert) i antall purker 1979–2009 i ulike landsdeler (1999=100).....	72
Figur 4.79	Utviklingen i antall purker 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner.....	73

Figur 4.80	Relativ utvikling (indeksert) i antall purker 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100).....	73
Figur 4.81	Utviklingen i antall slaktegris 1999–2009 i ulike landsdele.....	74
Figur 4.82	Relativ utvikling (indeksert) i antall slaktegris 1999–2009 i ulike landsdeler (1999=100)	75
Figur 4.83	Utviklingen i antall slaktegris 1999–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner.....	76
Figur 4.84	Relativ utvikling (indeksert) i antall slaktegris 1999–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100).....	76
Figur 4.85	Strukturutviklingen i svineholdet, antall purker pr jordbruksbedrift 1979–2009 i ulike landsdeler.....	77
Figur 4.86	Utviklingen i antall slaktekylling 1979–2009 i ulike landsdeler.....	78
Figur 4.87	Relativ utvikling (indeksert) i antall slaktekylling 1979–2009 i ulike landsdeler (1999=100).....	78
Figur 4.88	Utviklingen i antall slaktekylling 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner.....	79
Figur 4.89	Relativ utvikling (indeksert) i antall slaktekylling 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100).....	79
Figur 4.90	Utviklingen i antall verpehøner 1979–2009 i ulike landsdeler.....	80
Figur 4.91	Relativ utvikling (indeksert) i antall verpehøner 1979–2009 i ulike landsdeler (1999=100).....	81
Figur 4.92	Utviklingen i antall verpehøner 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner.....	81
Figur 4.93	Relativ utvikling (indeksert) i antall verpehøner 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100).....	82

1 Innledning

1.1 Bakgrunn og mandat

NILF gjennomfører på oppdrag fra LMD flere delutredninger som grunnlag for ny melding til Stortinget om landbrukspolitikken. Dette notatet dokumenterer resultater fra en av disse utredningene. Utredningen har følgende mandat:

Utredningen skal kartlegge utviklingstrekk innen geografisk fordeling av produksjon og arealbruk i sentrum/periferi-dimensjonen. Utredning skal ses i sammenheng med statistikken som Budsjettnemnda utarbeider for arealer i drift.

Spørsmål som skal besvares:

- a) *Hvordan er dagens geografiske fordeling av produksjonen og arealene, og hvilke utviklingstrekk ser vi? Utredningen tar utgangspunkt i eksisterende data i SSB, SLF og Skog og Landskap. Utredningen skal samle data om produksjon og areal på kommunenivå. Dataene skal vise en utvikling over minst 15 år, og gjøres tilbake til 1979. Det skal utarbeides datasett og statistikk for de produksjonene som inngår i resultatkontrollen, på antall bruk, størrelse på bruk, areal i drift.*
- b) *Dataene skal analyseres/aggregeres i sentrum/periferi-dimensjonen etter ulike landbrukspolitiske og distriktspolitiske kriterier. Dataene skal aggregeres etter virkeområdene for distriktspolitiske virkemidler, SSBs standard for kommuneklasser (1994) og Bo- og arbeidsmarkedsregioner (KRD).*
- c) *Utredningen skal diskutere mulige årsaker til utviklingen, jfr. overgang til digitale kart.*
- d) *Utredningen skal diskutere hva som ligger i begrepene sentrum og periferi og drøfte ulike måter å operasjonalisere dette på som et politisk styringsinstrument.*
- e) *Geografisk fordeling av foredlingsindustrien innenfor jordbruk og skogbruk. Hvordan er dagens geografiske fordeling av norsk foredlingsindustri, og hvilke utviklingstrekk ser vi de siste 10-15 årene? Aktuelle problemstillinger: Hvilken betydning har landbrukspolitikken for plassering av foredlingsindustrien, bidraget til sysselsetting i distriktene, strukturrasjonalisering osv.?*

1.2 Innhold i notatet

Notatet er bygd opp med en oversikt over datagrunnlag og kort om arbeidsmetodikk i kapittel 2. I kapittel 3 gis en nærmere oversikt over ulike måter å gruppere kommunene på i sentrum-/periferidimensjonen, litt om distriktshensyn i landbrukspolitikken og en generell beskrivelse av mulige forklaringsvariabler knyttet til utvikling i arealbruk og produksjon. I kapittel 4 dokumenteres utviklingen i arealbruk og produksjon fra 1979-2009 for ulike produksjoner på primærleddet, mulige forklaringsvariabler skisseres, og noen utviklingstrekk knyttet til bedrifts- og besetningsstørrelse kommenteres. I kapittel

5 dokumenteres sentrale utviklingstrekk på foredlingsleddet. I kapittel 6 oppsummeres og drøftes sentrale utviklingstrekk.

Vedlegg til notatet finnes i eget dokument.

2 Datagrunnlag og metodikk

2.1 Datagrunnlag

Datagrunnlaget i dette arbeidet er hentet fra Statistisk sentralbyrå. Fra 1907 til 1999 ble det holdt fullstendige jordbruks- eller landbrukstallinger hvert tiende år, med tellinga i 1999 som den siste. Statistikken som finnes over utviklingen i landbruket kan være basert på ulikt grunnlag over tid, noe som det er verdt å ta hensyn til ved sammenligning mellom årene. Både når det gjelder utvalgs-kriterier og inndeling av areal og husdyr, har det vært endringer. Statistisk sentralbyrå (SSB) brukte ulike utvalgs-kriterier og inndelinger ved landbrukstallingene (1979 og 1989) og ved jordbrukstallingen i 1999. De fullstendige landbrukstallingene i 1979 og 1989 omfattet i hovedsak driftsenheter (bruk) med jordbruksareal i drift, rene skogeiendommer og eiendommer med eget jordbruksareal. Jordbrukstallingen i 1999 omfattet driftsenheter med minst 5 dekar jordbruksareal i drift. I tillegg var det en del husdyrbrukere og gartneri- og hagebruksprodusenter som var oppgavepliktige, men som hadde mindre enn fem dekar jordbruksareal i drift. Det var særlig etablering av samdrifter på eiendommer uten jordbruksareal i drift som førte til at en måtte gå over til å basere utvalget på produksjonsomfang.

Det er ikke fullt samsvar i definisjonen av driftsenhet før og etter 1999. Før jordbrukstallinga i 1999 ble det konsekvent skilt mellom drift av jordbruksareal i ulike kommuner slik at gårdbrukere som drev jordbruksareal i flere kommuner (enten eid eller leid areal), skulle levere oppgaveskjema i hver enkelt kommune. Fra og med 1999 ble dette endret slik at det bare skulle leveres ett skjema for hver jordbruksbedrift, uavhengig av hvor jordbruksarealet lå. Tallet på driftsenheter ble dermed noe lavere enn ved tidligere tellinger. SSB har beregnet denne differansen til ca. 1000 enheter (www.ssb.no/jt1999/merknader.html).

Til og med 1998 omfattet den årlige jordbruksstatistikken driftsenheter med minst 5 dekar jordbruksareal i drift. I tallingene i 1979, 1989 og 1999 omfattet «tillegget» alle enheter med hagebruk og husdyrhold over visse minstegrenser. Ved Jordbrukstallinga 1999 gjaldt følgende minstegrenser: 300 kvm. Veksthusareal; 2,0 dekar grønnsaker på friland; 1,0 dekar frukttrær; 1,0 dekar bær på friland; 1,0 dekar planteskole; 10 storfe; 25 sauer over 1 år; 10 geiter over 1 år; 5 avlssvin og/eller 200 andre svin; 1 000 høner og/eller kyllinger påsatt til verpehøns; 5 000 slaktekyllinger. Disse minstegrensene har også vært gjeldende i senere utvalgsundersøkelser og totalpopulasjoner av jordbruksbedrifter. Totalpopulasjonen bygger på de jordbruksbedrifter som søker produksjonstilskudd og dermed kommer inn i Landbruksregisteret. Videre bygger en på opplysninger fra leveranseregistre (slakt, korn, oljevekster), bedrifts- og foretaksregisteret og tilleggsskjema til næringsopp-gave.

I 2002 ble det åpnet for å gi tilskudd til flere organisasjonsformer og Landbruksregisteret ble som en følge av dette omstrukturert. Begrepene foretak og bedrift som er vanlige ellers i næringslivet, ble innført og erstattet de tidligere brukte begrepene søker/bruker og driftsenhet. Etter overgangen fra personer til foretak som tilskuddssøker, kan for eksempel tre tidligere driftsenheter bli ett jordbruksforetak, men de kan også bli til fire foretak. Dersom for eksempel tre tidligere kornbruk nå søker som ett foretak, har tre gamle driftsenheter blitt én jordbruksbedrift. Hvis tre bruk med melk og sau slår sammen melkeproduksjonen i samdrift, kan tre bruk ha blitt til fire jordbruksbedrifter. Flere personer kan søke sammen i et foretak, og en person kan søke gjennom flere foretak. Det er imidlertid begrensinger ut fra både eierskap og økonomisk interesse knyttet

til ulike foretak. En person kan ved søknad om tilskudd ikke ha eierinteresser i mer enn ett foretak per produksjon. Videre kan det ikke gis tilskudd til foretak som samarbeider om samme produksjon i en slik grad at det oppnås stordriftfordeler (driftsfelleskap). Det er strukturdifferensiering av tilskuddene etter produksjonsomfang og geografi sammen med skalafordelene i produksjonen, som kan gi økonomisk incitament til å drive i stor skala og fordele produksjonen på flere søknader. Disse drivkreftene gjør samtidig at statistikken kan bli feil i forhold til det som er realitetene.

Statistisk sentralbyrå definerer en bedrift som lokalt avgrenset enhet som hovedsaklig driver virksomhet innen en bestemt næringsgruppe. Et foretak er en juridisk enhet som kan bestå av flere bedrifter. Fra 2004 har SSB brukt begrepet jordbruksbedrift i stedet for driftsenhet. Jordbruksbedrift defineres som en virksomhet med jordbruksdrift inkludert husdyrhold og hagebruk. Jordbruksbedriften omfatter alt som blir drevet som en enhet under én ledelse og med felles bruk av produksjonsmidler, og er uavhengig av eventuelle kommunegrenser. I den grad jordbruksbedriftene driver virksomhet i flere kommuner, vil statistikken på kommunenivå kunne være noe misvisende da denne produksjonen vil bli registret i den kommunen der driftssenteret ligger. Hovedregelen er at driftssenteret stedfestes til den eiendommen der driftsbygningen ligger, men hvis dette ikke samsvarer med foretakets hovedproduksjon, legges driftssenteret til driftsbygningen på eiendommen med størst andel av jordbruksbedriftens omsetning. Dersom det fortsatt ikke kan utpekes noe driftssenter, legges det til den eiendommen som har størst jordbruksareal. I tilfeller der plasseringen av foretakets driftssenter fører til økte tilskuddsutbetalinger, eller plasseringen ikke samsvarer med lokaliseringen av foretakets hovedproduksjon, kan forvaltningen fastsette annet driftssenter.

Ved jordbruksavtalen i 2002 ble det innført krav om at foretaket måtte være registrert i Enhetsregisteret og merverdiavgiftsmanntallet for å få tilskudd. Foretaket må være registrert i Enhetsregisteret i Brønnøysund (dvs. ha organisasjonsnummer), drive vanlig jordbruksproduksjon på én eller flere landbrukseiendommer og enten være registrert i Merverdiavgiftsmanntallet eller kunne dokumentere en minimumsomsetning. For å gi foretakene noe tid til å innrette seg etter de nye bestemmelsene, ble det satt en frist 15.11.2002 for registrering.

Beløpsgrensen for at næringsdrivende skal registreres i merverdiavgiftsmanntallet ble 01.01.2004 økt til 50 000 kroner. Det ble etter dette bestemt (forhandlingsmøte 29.03.2004) at foretak med over 30 000 kroner i omsetning, men som ikke var registrert i merverdiavgiftsmanntallet, kunne søke produksjonstilskudd basert på egenerklæring med hensyn til omsetning. Fra søknadsomgangen august 2007 ble kravet til omsetning senka til 20 000 kroner.

Endringer i forskriften for produksjonstilskudd i jordbruket fra og med søknadsomgangen 31. juli 2002 førte til en økning i antall jordbruksbedrifter drevet av andre enn personlig bruker (enkeltpersonforetak). Dette gjelder særlig samdrift organisert som ansvarlig selskap (ANS) og selskap med delt ansvar (DA). Videre hadde forskriftsendringen betydning for antall brukere som søker produksjonstilskudd for egen virksomhet i tillegg til å delta i samdrift. Tidligere måtte deltakere i mjølkesamdrift søke arealtilskudd hver for seg for areal som inngikk i samdrifta. Etter forskriftsendringen kunne deltakerne velge om de vil produsere fôr i egen virksomhet og selge det til samdrifta, eller la samdrifta stå for fôrproduksjonen.

2.1.1 Endringer i grunnlag for tilskuddsutbetaling

Det er en rekke forhold som det er viktig å være klar over ved analyse av jordbruksstatistikken, både når det gjelder utvikling i antall jordbruksbedrifter, antall husdyr og areal. Når det gjelder areal er det særlig innmarksbeite (før kalt gjødsla beite), som viser de største endringene i statistikken. Dette henger i en viss grad sammen med innføring av tilskudd til, og økning i tilskudd til, denne arealkategorien. Tilskuddet kan ha ført til at

det er søkt på areal som har ligget som innmarksbeite i lang tid, men har også ført til at det er ryddet og inngjerdet nye areal. Noe av økningen i innmarksbeitearealet kan også forklares med endringer i reglene. Det er krav om avgrensning av tilskuddsberettiget areal i forhold til antall dyr. I 2002 ble faktoren for slik normering senket fra 0,7 til 0,6, og dette kan ha ført til at det er søkt om mer areal, enten eksisterende eller nye innmarksbeiteareal. Avgrensning og godkjenning av innmarksbeite bygger på til dels skjønnsmessige hensyn. Det har videre vært noen endringer i kriteriene med hensyn til antall trær, grasdekke, inngjerding m.m. for godkjenning av areal som innmarksbeite.

Kommunene har fra 2003 startet med å ta i bruk digitale kartsystem som ledd i gårdskartprosessen. Målet med denne prosessen er å gi bedre grunnlag for riktig utbetaling av arealtilskudd. Erfaringene så langt er at jordbruksarealet har gått ned med 2 prosent som følge av gårdskartprosessen (SLF Utmåling av arealtilskudd 2009).

Også endring i administrative grenser er verdt å være oppmerksom på ved analyse av jordbruksstatistikken. Et eksempel på dette er at i 2002 gikk Ølen kommune over fra Hordaland til Rogaland fylke. På grunn av overgangen økte jordbruksarealet i Rogaland med ca. 25 000 daa, og det ble tilsvarende redusert i Hordaland. I dette arbeidet er dagens kommunestruktur lagt til grunn i analysene.

2.1.2 Endringer i juridiske og økonomiske virkemidler

Ved sammenligning av data over tid er det viktig å være klar over endringene i virkemiddelbruken i perioden. Nedenfor følger en oversikt over endringer i virkemiddelbruk som har betydning for arealbruk og produksjon totalt sett samt i forhold til geografisk fordeling av produksjonen, og dermed for hva som kommer med i statistikken. Listen er ikke uttømmende.

Juridiske virkemidler

Forskrift om kvoteordningen for melk gir bestemmelser om blant annet beregning, omsetning og leie av kvote. Bestemmelsene har gjennomgått store endringer opp gjennom årene, og noen av endringene er nevnt nedenfor ved oppstilling av endringer i jordbruksavtalene de enkelte årene.

Lov om regulering av svine- og fjørfeproduksjonen gir bestemmelser om hvor mye den enkelte produsent kan produsere med sikte på spredning av produksjonen. I 2004 ble konsesjonsgrensene for de enkelte dyreslagene økt med om lag 50 prosent.

Skjerpede krav til dyrehold og dyrevelferd har sannsynligvis hatt stor betydning for utviklinga i antall husdyr og ikke minst antall jordbruksbedrifter med husdyr. Strengere krav til plass per husdyr, krav om løsdrift og krav om at storfe skal få komme ut i friluft er eksempler på krav som til dels krever store investeringer, før til krevende endringer i driftsopplegget og som kan ha hatt avgjørende betydning for at det har blitt slutt på husdyrholdet på mange bruk. Andre eksempler er krav om egen smittesluse for persontrafikk inn og ut av driftsbygningen og krav om brannvarslingsanlegg i husdyrrom.

Jordlov, konsesjons- og odelslov kan ha betydning for arealbruken og produksjonen. Eksempel på dette er forbudet mot vanhevd som skal sikre at jordbruksareal skal holdes i drift. Disse lovene har gjennomgått endringer, men det antas at endringene ikke har hatt vesentlig betydning for arealbruk og produksjon.

Økonomiske virkemidler

Forskrift for produksjonstilskudd har til formål å bidra til et aktivt og bærekraftig jordbruk etter de målene som Stortinget har trukket opp. Forskriften gir grunnlaget for store tilskuddsordninger som er landsdekkende og som har avgjørende betydning for de fleste bruk og produksjoner. Fra og med 2005 fikk fylkesmennene ansvar for utbetaling av regionale miljøtilskudd på grunnlag av regionalt miljøprogram (RMP) for hvert enkelt fylke. RMP-midlene bygger på at de foretakene som får tilskudd, skal være berettiget

produksjonstilskudd. RMP-tilskuddene er tilpasset utfordringene i det enkelte fylket og kan dermed ha motvirket at foretak har lagt ned drifta.

De økonomiske virkemidlene har gjennomgått mange endringer i den perioden dette arbeidet omfatter. Nedenfor er det gitt en stikkordmessig opplisting av endringer i jordbruksavtalene som kan ha hatt betydning for de registrerte data som analyseres i dette arbeidet. Opplistingen er ikke fullstendig, for eksempel er bunnfradraget endret flere ganger. Det oppgitte årstallet refererer til avtaleåret.

2009/2010

- Slutt på trekk i produksjonstilskudd for innehaver over 70 år
- Innført tilskuddsordning til bikuber

2008/2009

- Slutt på trekk i produksjonstilskudd for innehaver 68–70 år
- Ammekyr utskilt som eget dyreslag med egne satser
- Driftstilskudd kjøttfe til melkebruk, krav om 50 prosent kjøttferase
- Driftstilskudd for sau tatt bort, lagt over på satsene for husdyrtilskudd
- Økte satser for bevaringsverdige storferaser
- Kvoteleie innført fra 01.03.2009
- Åpnet for muligheter for nyetablering i melkeproduksjon

2007/2008

- Grensa for de som ikke er merverdiavgiftspliktig, senket fra 30 000 til 20 000 kr i omsetning
- Innført driftstilskudd for sau, også for utegangersau, men ikke til foretak som får driftstilskudd for melk og for spesialisert storfekjøttproduksjon

2006/2007

- Innført tilskudd til dyr på beite, kan gis i tillegg til tilskudd til dyr på utmarksbeite
- Arealtilskudd gis etter sonen der arealet ligger, ikke etter driftssenterets plassering

2005/2006

- Endret kriterier for fastsetting av driftssenter. Myndighet overført til kommunene.
- Utegangersau fikk husdyrtilskudd
- Slutt på AK-tilskudd til restareal (fangdammer, kantsoner osv)
- Slutt på tilskudd til fôrdyrking i fjellet, bratt terreng, sæterdrift, endra jordarbeiding og org. beitebruk, overført til regionale miljøtilskudd

2004/2005

- Grensa for de som ikke er merverdiavgiftspliktig senket til 30 000 kr i omsetning
- Kun hester under 3 år ble tilskuddsberettiget
- Samme driftstilskudd for samdrifter som for enkeltbruk
- Aktivitetskravet i samdrift tatt bort
- Avkorting i produksjonstilskudd ved manglende miljøplan

2003/2004

- Vinterfôret sau per 1.1 ble avlsdyr over ett år
- Gårdskart tatt i bruk som grunnlag for tilskuddsutbetaling

2002/2003

- Krav om registrering i avgiftsmanntallet erstattet krav om minst 10 daa jordbruksareal, våningshus og nødvendige driftsbygninger
- Innført driftstilskudd til spesialisert kjøttfeproduksjon
- Avkorting i produksjonstilskudd ved manglende gjødselplan

2001/2002

- Samdriftstilskuddet ble avvirket. Samdriftsdeltakere fikk ikke lenger hvert sitt driftstilskudd, men det ble en sats for samdrifter med hhv. to og tre deltakere.

2000/2001

- Jordbruksfradraget innført (ikke del av jordbruksoppgjøret, men en viktig premiss)

1999/2000

- Samdriftstilskuddet innført

2.2 Kriterier for analyse

Areal- og produksjonsdataene er gruppert ut fra sentrum-periferidimensjonen i hovedsak ut fra bo- og arbeidsmarkedsregioner, men også analysedimensjoner som ulike kommuneklasser og virkeområder for distriktpolitikken er benyttet i analysen. Videre er data dels gruppert etter tilskuddssoner for areal- og kulturlandskapstilskudd samt distriktstilskudd for melk og kjøtt. En nærmere oversikt over analysedimensjonene og en drøfting av sentrum-/periferidimensjonen gis i kapittel 3.

2.3 Arbeidsmetodikk

Datagrunnlaget er samlet i excel på kommunenivå for alle arealgrupper og produksjoner. Det er også laget et analyseverktøy som stiller sammen og presenterer data ut fra ulike analysedimensjoner i sentrum-/periferidimensjonen. Det er ikke kjørt statistiske analyser på datamaterialet. Dataene presenteres her kun gjennom figurer, i absolutte og relative tall. Dette for å gi en beskrivelse av sentrale utviklingstrekk, kort drøfte mulige forklaringsvariabler og fremsette hypoteser på årsaker til de enkelte utviklingstrekkene.

I tillegg til tall for utviklingen i arealbruk og produksjon er det også hentet inn tall for utviklingen i antall jordbruksbedrifter og på bakgrunn av dette beregnet tall for strukturutviklingen i ulike produksjoner. På samme måte som for areal- og produksjonsutviklingen presenteres også strukturutviklingen i ulike sentrum-/periferidimensjoner.

3 Sentrum-/periferidimensjonen

3.1 Vanlige regionale inndelinger

En region er et avgrenset geografisk område med en eller annen form for indre enhet som skiller det fra områdene rundt (Juvkam, 2002). Regioner er av flere typer, og kan avgrenses på ulike måter avhengig av formålet med regioninndelingen. Når det gjelder forståelsen av hvilke hovedtyper regioner som finnes, vil vi her følge Juvkam (2002). Den nedenstående gjennomgangen er i stor grad basert på Johansen et al. (2006).

Juvkam skiller mellom homogene, perseptuelle og funksjonelle regioner. I vår sammenheng er det de funksjonelle regionene som er av størst interesse, selv om også homogene region har betydning som følge av EUs regelverk for støtteberettigede områder. *Homogene regioner* skiller seg ut fra de omkringliggende områdene ved visse former eller hovedtrekk, som enten kan være natur- eller kulturbaserte, eller en kombinasjon av slike. Regioner som etableres på grunnlag av ett element kalles gjerne *ettelementsregioner*, mens de øvrige kalles *flerelementsregioner*. Innenfor ettelementsregionene skilles det mellom typeområder, der en foretar en inndeling og avgrensning etter type fenomen, som for eksempel gårdstype, og intensitetsområder der en foretar en inndeling og avgrensning skiller ut etter mengden av et fenomen, som for eksempel bosettings-tetthet. Flerelementsregioner kan kombinere de to, eller eventuelt bli avgrenset ut fra rene type- eller intensitetstrekk. *Perseptuelle regioner* avspeiler de av folks mentale bilder og følelser som kan områdefestes, og slik sett gis en romlig realitet som atferd påvirkes av. Vi vil ikke gå nærmere inn på denne type regioner her.

3.2 Funksjonelle regioner

En funksjonell region skiller seg ut med basis i en viss funksjon, virksomhet eller aktivitet. I den forstand kan en innen naturgeografi for eksempel skille ut ei elvs nedslagsfelt som en funksjonell region. Det er imidlertid hovedsakelig innen samfunnsgeografien at definisjonen benyttes. De funksjonelle regionene kan ses på som de minste geografiske enhetene som utgjør egne systemer innenfor en nasjon. Innenfor en funksjonell region er interaksjonen mellom elementer hyppigere, og har vanligvis større volum enn det en finner i samspillet med elementer utenfor systemet. En ser vanligvis samspillet i sammenheng med en eller annen form for senter, der samspillet dermed blir mellom et senter og et omland.

Når en skal etablere en inndeling i funksjonelle regioner, vil inndelingen og regionstørrelsen avhenge av hvilken funksjon eller hvilke funksjoner en ser på. Eksempler på ulike funksjonelle regioner er bo- og arbeidsmarkedsregioner, handels- og serviceregioner, eller fritidsregioner. Utstrekningen på regionene avgjøres hovedsakelig av folks mobilitet, det være seg reisemønster til arbeid, til butikker/service eller fritidsaktiviteter. Denne mobiliteten, eventuelt i kombinasjon med reiseavstands- eller reisetidsbetraktninger, avgjør regionenes utstrekning. Funksjonelle regioner avgrenses altså ut fra aktiviteten, eller mulig aktivitet, mellom hjem og en eller flere funksjoner, der styrken og omfanget av båndene dette gir, i mest mulig grad skal skille de avgrensede områdene fra hverandre.

Sentrert region benyttes som begrep for en funksjonell region som utgjøres av et sentralsteds innflytelsesområde. Innen slike regioner kan en dermed skille mellom et sentrum og dettes influensområde, og der det eventuelt skilles ut en periferi i den enkel-

te regionen, ettersom bindingen til sentrum som regel faller med avstanden fra sentrum. Dette fallet i funksjonell binding kan gjøre det vanskelig å avveie hvor en regions yttergrense skal settes, og det kan stilles spørsmål om et geografisk område tilhører periferien i en region eller en restkategori som ikke naturlig tilhører noen sentrert region. I forbindelse med sentrerte regioner benyttes ofte begrepet omland for den øvrige regionen. Dette begrepet kan eventuelt spesifiseres som det området et gitt senter forsyner med visse typer service, men vil ofte brukes mer generelt som den delen av en region som ikke faller inn som del av dets senter. I denne sammenheng vil tjenesteytende næringer avvike fra andre næringer ettersom tjenester oftest er knyttet til en kundekrets der nærheten til denne er av avgjørende betydning. Tjenesteytende næringer vil dermed oftere enn industri og primærnæringer være knyttet opp til sentralsteder med eksisterende befolkningskonsentrasjoner. Antallet arbeidsplasser, samt senterets potensial for innpendling, sier noe om stedets plassering innenfor et hierarki av senterregioner.

Blant de sentrerte regionene kan det forekomme at det finnes mer enn ett funksjonelt senter. Disse omtales da gjerne som polysentriske regioner. Andre funksjonelle regioner synes å mangle et klart definert sentrum. I visse tilfeller er den aktiviteten som skal utføres mer spredt enn bosettingen. Dette gjelder for eksempel for landsbyer som fremdeles er jordbruksbaserte. Generelt kan en si at jordbrukets svekkede betydning, i form av andel av samlet produksjon og sysselsetting, bidrar til veksten i sentrerte regioner.

Organiserte regioner er regioninndelinger som benyttes for bestemte formål av en eller annen organisert enhet. Slike regioner kan være politiske enheter, administrative enheter, planleggingsområder eller ad hoc-regioner. Enkelte av disse områdeenheter kan være byggeklosser når en lager inndelinger i funksjonelle regioner.

Blant de funksjonelle regionene er det et hovedskille mellom de som er tvungne og de som dannes ved frie valg. De tvungne er gjerne knyttet til organiserte regioner som kan kalles administrative, der bostedet avgjør hvor en bestemt funksjon skal benyttes. Andre funksjoner skal i prinsippet kunne søkes fritt, men avstandsfaktoren gir i mange tilfeller få reelle valg utenfor de tett befolkede delene av landet.

En del typer regioner er samtidig homogene og funksjonelle, hvor det funksjonelle kan knyttes opp mot en aktivitet eller et formål, mens det homogene knyttes til regionens ensartethet, for eksempel i form av ressursgrunnlag. For homogene regioner er det, definisjonsmessig, ikke naturlig å skille mellom regionens senter og periferi.

3.2.1 Administrative regioner

De administrative regionene utgjør en undergruppe av funksjonelle regioner, samtidig som administrative regioner også ofte tjener som grunnenheter for etablering av ulike former for funksjonelle regioner. De er i tillegg som oftest de viktigste geografiske enhetene i statistikkproduksjon, og må derfor ofte erstatte mer ideelle områdeenheter i inndelingssammenheng. Fylker og kommuner er eksempler på administrative regioner. Kommunene er de viktigste administrative regionene i dagens Norge. Antallet har i flere tiår vært svakt synkende og per i dag er det 430 kommuner i landet. Kommunene utgjør grunnheten i svært mange regionale inndelinger.

3.2.2 Økonomiske regioner

Statistisk sentralbyrås inndeling i økonomiske regioner er en ren regioninndeling som grupperer kommuner innenfor fylkesgrensene, uten noen karakterisering av den enkelte kommune innenfor regionen. Dette gjør at inndelingen vanligvis er lite egnet til analyseformål. Per i dag er landet inndelt i 89 økonomiske regioner.

3.2.3 BA-regioner

Det kan stilles spørsmål om hva slags funksjonelle regioner som er mest grunnleggende. Vi vil hevde at dette tradisjonelt har vært bo- og arbeidsmarkedsregionene, og at dette fremdeles er tilfellet. Det skulle være liten tvil om at arbeidsstedet er den viktigste lokaliseringsfaktoren for den yrkesaktive befolkningen, ettersom arbeidet for de fleste er det materielle grunnlaget for bosettingen. For noen grupper sysselsatte er likevel koblingen bosted – arbeidssted svak. Dette gjelder arbeidstakergrupper som pendler på uke- eller månedsbasis (som oljearbeidere), personer uten fast arbeidssted (som reisende selgere), og for grupper med elektronisk oppkopling til en arbeidsplass som er lokalisert et annet sted enn der arbeidet utføres.

Prinsippet for inndelingen av Juvkams bo- og arbeidsmarkedsregioner er at den enkelte region skal bestå av et senter og et omland. Senterstrukturen er tatt fra Juvkam (2000) og er siden justert. Det primære inndelingskriteriet er *pendlingsomfang*, hvor pendling defineres som arbeidsreiser over kommunegrenser. For å avgrense regionene til dagpendlingsomland, er det satt en ytre grense på 75 minutter der pendlingsnivået er over 10 prosent av alle yrkesaktive bosatt i en kommune. Reisetid er således sentralt for inndelingen. Forbindelsen til et senter reduseres med avstanden fra det, og reisetiden forteller også noe om hvorvidt dagpendling er mulig. Per i dag deler inndelingen Norge i 162 bo- og arbeidsmarkedsregioner av ulik geografisk og befolkningsmessig størrelse. BA-regionene er basert på eksisterende kommunegrenser og består av aggregater av en eller flere kommuner.

Kommuner med lite pendling til noe senter, og med lang reisetid til alle slike, regnes sammen dersom reisetiden mellom bokonsentrasjonene dem imellom er under 30 minutter, og vurderes sammenslått dersom reisetiden er under 45 minutter. Der flere kommuner sammen har kort reisetid seg imellom, kan større regioner dannes der hovedtyngden av regionen bør nås innenfor en reisetid på en time. Ved vurderingene tas det hensyn til pendlingsnivået mellom kommunene.

Det tas også hensyn til andelen sysselsatte i bostedskommunen ved inndelingen, der en er strengere med reisetidskravene for kommuner med særlig høy andel sysselsatte og mindre streng med reisetidskravet der andelen sysselsatte er særlig lav. Uten denne tilleggsinformasjonen ville antallet regioner vært noe høyere, men endringene ville blitt nokså små ettersom de fleste kommuner er plassert på grunnlag av de øvrige reglene for inndelingen. Regelen gir et element av fleksibilitet i situasjoner der rigid inndeling kunne vært uheldig (som når en kommune tydelig er mer knyttet til en der reisetiden er noe større enn til en alternativ kommune).

For kommuner som er store i areal kan det være slik at ulike deler av kommunen er orientert mot ulike regionale sentre. Forholdet til andre kommuner påvirkes i tillegg av hvordan kommunene er avgrenset i forhold til hverandre. Siden bo- og arbeidsmarkedsregionene er basert på kommunegrensene, vil justeringer av disse kunne få stor betydning for hvordan pendlingen registreres.

Kommunegrensene er historisk betinget og har vokst fram under andre forhold en dagens oppfatning av hva som (i ulike sammenhenger) er en funksjonell avgrensning. Det er store forskjeller i kommunenes størrelse og således kan de være problematiske som grunnheter for regionale inndelinger. Landets minste kommune i folketall har omtrent 250 innbyggere, mens den største har over 500 000. De minste kommunene i areal har et totalareal på under 40 kvadratkilometer, mens den største er på 9700. I forbindelse med regioninndelinger er forskjeller i innbyggertallet normalt av liten betydning, mens konsekvenser av ulikheter i areal er viktig.

Det kan være store forskjeller mellom senter og omland i en region. For å kunne forstå betydningen av ulike utviklingstrekk og tiltak bør vi derfor ha informasjon om hvordan situasjonen er for hele regionen samlet, i tillegg til for den enkelte kommune. Kart over BA-regionene er vist i vedlegg 1.

3.2.4 BAS-regioner

Bo- og arbeidsmarkedsbetraktningen kan utvides til å inkludere tjenesteytingen for den bosatte befolkningen. Denne utvidelsen gir grunnlag for *bo-, arbeidsmarkeds- og serviceregioner*, eller intensitetssoner knyttet til reiseavstandsbetraktninger. Det siste innebærer at en etablerer en indeks over innslaget av utvalgte tjenester innen et fastsatt sett av reisetidsavstander fra en kommune. For tilpassing til periferidefinisjonen med vektlegging av nordisk periferi som en relativ mangel på tilgang på økonomisk aktivitet kan en i tillegg innføre innslaget av arbeidsplasser innenfor sonene og andel som finner sitt arbeid innenfor dem. En slik regioninndeling ligger imidlertid fram i tid.

BAS-regioninndelinger er svært godt egnet til en debatt om ulike former for soneavgrensninger, ettersom de ulike tjenestenes terskelverdier (det befolkningsunderlaget en tjeneste trenger for å kunne klare seg) og dens rekkevidde (hvor langt en er villig til å reise for å få dekket en bestemt tjeneste) kan danne et godt bilde av by-landdimensjonen. Ulike tjenester vil i varierende grad finnes innenfor ulike definerte reiseavstander fra en kommune, og tjenesteinnslaget i ulik reiseavstand vil dermed bli en periferiindikator. NIBR11 kan betraktes som en slik, men uten tjenesteinnslaget.

3.2.5 NUTS

NUTS, en forkortelse av det franske *nomenclature des unités territoriales statistiques*, er EUs inndeling i større geografiske områder innenfor nasjonene. Det er etablert tre nivåer, kalt NUTS 1, NUTS 2 og NUTS 3, med NUTS 3 som de minste geografiske områdene. En kan aggregere fra NUTS 3 til NUTS 2 og NUTS 1. Det er forholdsvis vanlig også å omtale finere inndelinger med betegnelsene NUTS 4 og NUTS 5, men dette er feilaktig. Disse nivåene kalles i dag for Local Administrative Units, forkortet LAU, og er utenfor de reguleringsbestemmelsene som gjelder for NUTS-områder. LAU-områdene kan imidlertid benevnes som nivå 4 og nivå 5. Som nivå 4 for Norge benytter Eurostat SSBs inndeling i økonomiske regioner, og som nivå 5 benyttes kommunene. NUTS 1-3 er henholdsvis landet, landsdelene (7) og fylkene.

Kriterier for gjennomsnittlige maksimums- og minimumsstørrelser for NUTS-regioner er:

Nivå	Minimum	Maksimum
NUTS 1	3 000 000	7 000 000
NUTS 2	800 000	3 000 000
NUTS 3	150 000	800 000

Når det kommer til stykket, finner en NUTS-territorier som er både vesentlig større og mindre enn dette, ettersom NUTS-nivåene i stor grad samsvarer med administrative regioner i ulike land. På tross av et såkalt felles kriteriesett, ender en altså opp med svært ulike inndelinger, der også nivå 1 i svært mange tilfeller er identisk med nasjonsnivået, noe som også for flere stater er tilfelle med NUTS2-nivået.

NUTS-nomenklaturen tjener ifølge Eurostat som referanse for:

- innsamling, utvikling og harmonisering av EUs regionale statistikk
- sosio-økonomisk analyse av regionene
- utforming av EUs regionalpolitikk

NUTS-territoriene er lite egnet som områdeenheter å avgrense ut fra, ettersom de verken avgrenser noe homogent territorium eller noe funksjonelt territorium i annen forstand enn at NUTS-områder ofte utgjør administrative regioner. NUTS2-inndelingen for Norge er et eksempel på at NUTS-nivåene ikke nødvendigvis utgjør slike regioner heller. Ettersom NUTS-territoriene er av svært ulik størrelse, både innbyggertallsmessig og arealmessig i ulike land, bør ikke et felles kriterium benyttes fullt ut, men kunne tilpasses forholdene i de ulike land. Internt vil slike regioner vil ha et heterogenitetsproblem knyttet til at gjennomsnittstallene for regionene dekker til store interne variasjoner, og i tillegg dermed tildekker det reelle regionale utviklingsforløp. Logikken med at heterogenitet tildekkes av gjennomsnittsbetraktninger betyr også at homogene regioner ikke kan avgrenses av NUTS-områder alene, men må justeres slik at tilsvarende sammenhengende arealer i områder av mer heterogen karakter inkluderes i den korrekte homogene regionen. Det gir ellers et betydelig sammenligningsproblem at en på NUTS2 og NUTS1-nivå blander sammen statsnivå (land uten underinndeling på nivået) med ulike territorier innenfor andre stater. En sammenligner altså områdeenheter av helt ulik karakter, der dynamikken er vesensforskjellig. Til tross for dette er NUTS-inndelingene alminnelig benyttet i komparative studier og utredninger i hele Europa.

3.3 Kommunekaraktiseringer basert på sentralitet

3.3.1 SSBs sentralitetsinndeling

I Standard for kommuneklassifisering (Statistisk sentralbyrå 1994) ligger det inne en sentralitetskode som tildeler alle kommuner et sentralitetsnivå fra 0 til 3.

Til grunn for nivåene ligger en inndeling av tettsteder i tre nivåer. Tettsteder på nivå 3 skal vanligvis ha et innbyggertall på minst 50 000 og ellers ha funksjoner som et landsdels-senter. Funksjonalitetskriteriet er overordnet befolkningskriteriet. Dette innebærer for eksempel at Tromsø er tillagt nivå 3, mens enkelte større tettsteder på Østlandet utenom Oslo ikke er det. På tettstedsnivå 2 skal befolkningen vanligvis ligge mellom 15 000 og 50 000, og på nivå 1 mellom 5 000 og 15 000.

For å karakterisere de mulighetene befolkningen i en kommune har for arbeidsreiser til tettsteder på ett eller flere av tettstedsnivåene, deles kommunene inn i fire sentralitetsnivåer. Disse er:

Sentralitet 3: Alle kommuner med tettsted på dette nivået, eller som ligger innenfor 75 minutters (for Oslo 90 minutters) reiseavstand fra et slikt tettsteds sentrum.

Sentralitet 2: Alle kommuner med et tettsted på dette nivået, eller som ligger innenfor 60 minutters reiseavstand fra et slikt tettsteds sentrum.

Sentralitet 1: Alle kommuner med et tettsted på dette nivået, eller som ligger innenfor 45 minutters reiseavstand fra et slikt tettsteds sentrum.

Sentralitet 0: Alle kommuner som ikke oppfyller noen av kriteriene ovenfor.

Kommuner som oppfyller kravene for flere sentralitetsnivåer, tildeles sentralitet ut ifra det høyeste nivået som oppfylles.

Det primære formålet med sentralitetsinndelingen er å karakterisere kommuner i forhold til hvor sentralt i landet de er lokalisert. Inndelingen er ikke laget med tanke på å, alene, konstruere regioner. En må derfor lage et oppsett for å skape de normative pendlingsomlandene kodingen er et uttrykk for. Slik den er, skiller ikke inndelingen sentralitetsmessig mellom kommuner med og uten senter, og den sier ingenting om antallet

sentre som kan nås fra en kommune innenfor de gjeldene sentralitetskriteriene. En svakhet ved inndelingen er at både det høyeste (nivå 3) og det laveste nivået (nivå 0) omfatter vel mange kommuner.

3.3.2 Sentralitet etter NIBRs 11-inndeling

NIBR 11 er i hovedsak en undergruppering av Statistisk sentralbyrås sentralitetsinndeling, der det foretas en firedeling av de minst sentrale kommunene, en todeling av kommuner på sentralitetsnivå 1, en tredeling av nivå 2, men der kun en av disse er unik for sentralitetsnivået, og en firedeling av sentralitet 3, der to av gruppene deles med nivå 2.

Inndelingen løser langt på vei hovedproblemene med sentralitetsinndelingen innen SSB sin Standard for kommuneklassifisering; det store antallet periferikommuner blir delt opp, slik at en får skilt mellom ulike typer utkant, og ytterområdene i storbyomlandene blir skilt ut fra de mer sentrale delene av dette omlandet. Inndelingen følger ikke fylkesgrensene og er laget for å belyse forhold langs en sentrum-periferidimensjon. På den annen side er inndelingen noe stiv i forhold til at pendlingsomlandene er av nokså varierende størrelse som følge av en svært findelt underliggende arbeidsmarkedsinndeling.

3.3.3 BA-sentralitet

Juvkam har utviklet en femdelt sentralitetsinndeling knyttet til bo- og arbeidsmarkedsregionene. Denne inndelingen skiller mellom:

Nivå 1. Storbyregioner: Regioner med senter med mer enn 50 000 innbyggere.

Nivå 2. Mellomstore byregioner: Regioner med senter med mellom 15 000 og 50 000 innbyggere.

Nivå 3. Småbyregioner: Regioner med senter med mellom 5 000 og 15 000 innbyggere.

Nivå 4. Tettstedsregioner: Regioner med senter med mellom 1 000 og 5 000 innbyggere.

Nivå 5. Spredtbygde områder: Regioner med senter med under 1 000 innbyggere.

Denne sentralitetsinndelingen er funksjonell i den forstand at den ivaretar hensynet til pendlingsomland i sentrum-periferidimensjonen. Men generelt er det grunn til å påpeke at inndelingen gjøres ut fra innbyggertall, og det kan være store forskjeller i næringsstruktur i ulike områder som kommer i samme regiontype. Det kan m.a.o. være mange forhold som reelt sett burde vært tatt hensyn til ved sammenligning av for eksempel småbyregioner i Nord- og Sør-Norge. I mange tilfeller kan en slik inndeling av regioner være en for enkel måte å beskrive virkeligheten på.

3.4 Det distriktpolitiske virkeområdet

Det distriktpolitiske virkeområdet gir en avgrensning av hvilke områder som ansees å ha tilstrekkelig store distriktsulemper til å kvalifisere for særskilt distriktsrettet støtte. Dette virkeområdet er jevnlig til revidering som følge av endrede politiske prioriteringer, strukturelle forhold og utviklingstrekk i regioner (enkeltkommuner) innenfor og utenfor virkeområdet, samt endringer i EUs regelverk for bedriftsrettet statsstøtte. Siste revidering av virkeområdet fant sted i 2006 med gyldighet fra 01.1. 2007. Denne avgrensingen avløste en avgrensning fra 1.1. 2000. Avgrensningen av virkeområdet vurderes ut ifra et sett av indikatorer som gjenspeiler distriktsulempene. Disse indikatorene som tar for seg forhold som geografi, demografi, arbeidsmarked og inntekt. Under disse overskriftene

finnes en eller flere delindikatorer som tar hensyn til ulike aspekter ved hvert av hovedtemaene.

Det er et hovedprinsipp innen distriktspolitikken at de svakeste distriktene skal motta den sterkeste innsatsen av distriktspolitiske midler. En slik prioritering kommer til uttrykk gjennom soneinndelingen av virkeområdet. Kommuner som defineres innenfor det distriktspolitiske området kan nyte godt av virkemidler som ikke gis utenfor dette området, og sonene gjenspeiler den distriktspolitiske prioriteringen innenfor virkeområdet.

Det distriktspolitiske virkeområdet er inndelt i fire soner, hvor det i sone IV og III kan mottas bedriftsrettet distriktsstøtte, og kommunene i sone II kun kan motta støtte til fysisk tilrettelegging. Den bedriftsrettede distriktsstøtten omfatter distriktsrettede risikolån inkludert tapsfond, samt distriktsutviklingstilskudd i form av bedriftsutviklingsstøtte og investeringstilskudd. Grensene for støttesatsene i virkeområdet må godkjennes av EFTAs overvåkingsorgan ESA. Per i dag er maksimalsatsene satt lik 35 prosent for små bedrifter i sone IV og 30 prosent i sone III. Mellomstore bedrifter kan motta inntil 25 og 20 prosent og store bedrifter inntil 15 og 10 prosent i bedriftsrettet støtte innenfor henholdsvis sone IV og III.

Kart over det distriktspolitiske virkeområdet er vist i vedlegg 1.

Om lag en fjerdedel av befolkningen er bosatt innenfor de av virkeområdets soner som kvalifiserer for bedriftsrettet støtte. Denne andelen holdt seg noenlunde stabil de siste 20 årene selv om områdets geografiske avgrensing er noe endret i perioden.

De bedriftsrettede distriktspolitiske virkemidlene kan inndeles i to hovedgrupper, hvor vi skiller mellom *automatisk virkende* ordninger og *selektivt virkende* ordninger. De automatisk virkende ordningene består av støtte som gis såfremt gitte, fastsatte krav er innfridd. Et eksempel på slike virkemidler er den differensierte arbeidsgiveravgiften. De selektive virkemidlene er ordninger der tildeling skjer etter søknad. Distriktsrettede risikolån og tilskuddsordninger er eksempler på selektive virkemidler. Det har hele tiden vært et krav til støtten at den skal ha addisjonalitet, dvs. at den skal bidra til å utløse prosjekter som ikke ville blitt igangsatt uten støtteordningen.

Tiltakssonen, bestående av alle kommuner i Finnmark og sju kommuner i Nord-Troms, har vært spesielt prioritert i distriktspolitikken, og disse kommunene er alle innenfor IV-sonen i virkeområdet. I tillegg til den bedriftsrettede støtten, finnes en rekke særskilte virkemidler som kun er tilgjengelige i disse kommunene. Disse virkemidlene omfatter blant annet redusert personbeskatning, fritak for arbeidsgiveravgift, fritak for el-avgift, økt barnetrygd, nedskrivning av studielån og annet.

3.5 Distriktspolitiske hensyn i landbrukspolitikken

Distriktspolitiske hensyn har lenge vært en del av landbrukspolitikken, og flere virkemidler har vært og er begrunnet distriktspolitisk. Noen virkemidler er geografisk differensiert. Dette gjelder distriktstilskudd på melk og kjøtt, driftstilskudd i melkeproduksjonen, distrikts- og kvalitetstilskudd for frukt, bær og grønnsaker, frakttilskudd og arealtilskudd. Den geografiske inndelingen varierer fra ordning til ordning.

Kriterier for regional inndeling i landbrukspolitikken har vært diskutert i flere sammenhenger. Her nevnes noen slike diskusjoner uten at en har tatt sikte på å gi en fullstendig oversikt.

Øksnesutvalget skrev at de regionale kriteriene som var lagt til grunn for landbrukspolitikken, ikke var klart definert. (NOU 1974: 26 s. 118). Utvalget forslo at distriktspolitisk bestemte virkemidler burde avgrensnes til å omfatte de svakt utbygde områder, dvs. større geografiske områder som er preget av svakt og ensidig næringsliv, vanskelige sysselsettingsforhold og utilstrekkelige tilbud av privat og offentlig service. Det vil si at

en i det vesentlige skulle legge de samme regionale kriterier til grunn i landbrukspolitikken som i distriktspolitikken. Utvalget mente at en burde foreta en bevisst ulik grensedraging for ulike tilskudd for å gjøre overgangen mellom områder med og uten tilskudd mindre markert (s. 125). Utvalget fant det naturlig å differensiere etter skilnader i naturgitte produksjonsvilkår når en nytter løpende virkemidler innenfor hele området som omfattes av målsettingen om landbruk i distriktspolitisk sammenheng. For andre virkemidler var det naturlig å legge skilnader i næringssvakhet innenfor områdene til grunn da tiltakenes formål var å imøtekomme behov i særlig næringssvake områder. (s. 125).

Ifølge Søyland et al. (2002 s. 96) må distriktsdifferensieringen ses på som en kostnadskompensasjon der områder med mindre fordelaktive produksjonsvilkår (og lengre avstand til foredlingsanlegg og markeder) blir kompensert med høyere tilskudd. De skriver videre at distriktsdifferensieringen henger nøye sammen med den geografiske arbeidsdelingen som utgjør en viktig del av norsk landbrukspolitikk.

En partssammensatt arbeidsgruppe som før jordbruksoppjøret i 2006 vurderte sonegrenser for melk og kjøtt skrev bl.a. følgende (Statens landbruksforvaltning, 2006, s. 15–16):

«Det vises til rapporten «Sonegrenser for distriktstilskudd til melk og kjøtt» fra en partssammensatt arbeidsgruppe avgitt 31. mars 2000. Kriterier for soneinndeling er beskrevet som følger:

«De viktigste kriteriene for soneinndelingen er naturgitte faktorer som vekstvilkår og topografi. Videre er det også i en rekke områder trukket inn andre forhold som for eksempel transportavstander. Distriktstilskuddet inngår som et av flere virkemidler under jordbruksavtalen for å utjevne inntektsgrunnlaget mellom områder som produserer under ulike naturgitte forhold som igjen innvirker på avlingsnivå og produksjonsmuligheter. Kriteriene som legges til grunn i vurderingen ved soneinndeling kan ikke sies å være helt entydige og objektive. Dette har medført at justering av sonegrensene med jevne mellomrom har vært oppe til drøfting. For å løse problemer knyttet til sonegrensene har man opp igjennom årene bevilget penger over de årlige jordbruksavtalene til å foreta vurderinger av soneinndelingene og endre sonegrensene i områder der dette har vært påkrevet.»

Kriteriene som har vært grunnlag for vurdering av innplassering i sone har variert. Forhold som påvirker kostnadene kan være klimatiske betingelser og vekstvilkår, samfunnets infrastruktur, avstander, arrondering og pris. I tillegg har overordnede politiske ønsker resultert i flytting av større og mindre områder til soner med høyere satser. Eksempler på dette kan være oppjustering av Østlandets flatbygder til sone B og oppjustering av Vestlandet til sone D. Disse overordnede endringene kan ha medvirket til dannelsen av nye konfliktområder ettersom andre gårdbrukere kan vise til de samme driftsbetingelsene som gårdbrukere som er gitt høyere sone.»

Det er ti soner for distriktstilskudd på melk, fra sone A til sone J. Fram til jordbruksoppjøret i 2010 var det i tillegg en sone 0, som gjaldt for hele eller deler av åtte kommuner på Jæren. Fra 2010 er denne sonen slått sammen med sone A da det i begge sonene ikke blir utbetalt distriktstilskudd. Soneinndelingen for distriktstilskudd på melk er svært finmasket og mange kommuner er delt på to eller flere soner. Finnmark (unntatt Alta) får høyest tilskudd per liter. I denne utredningen er tidligere sone 0 slått sammen med sone A.

Etter at det i jordbruksforhandlingene i 2009 ble enighet om at sone 0 skulle slås sammen med sone 1, er det nå fem soner for distriktstilskudd på kjøtt. En sone i Sør-Norge får ikke tilskudd. Resten av Sør-Norge er fordelt på to soner, og Nord-Norge ut-

gjør to soner. Satsene varierer med kjøttslag innen hver sone. Noen kommuner er delt på flere soner. I denne utredningen er tidligere sone 0 slått sammen med sone 1.

Areal- og kulturlandskapstilskudd (AK-tilskudd) ble innført i 1989 og har en lang historie, i hvert fall tilbake til arealtrygd for poteter fra 1948 og grassilotrygd fra 1970 (Hegrenes 1997). Regelverket har vært endret flere ganger etter 1989. Søyland et al. (2002) forslo en betydelig forenkling av AK-tilskuddene, også en reduksjon av den geografiske differensieringen. Forslagene ble delvis tatt inn i jordbruksavtalen i 2002. Siden 2002 er det et kulturlandskapstilskudd som er likt for alt (tilskuddsberettiget) areal, uavhengig av region og bruksstørrelse. Det er utover dette et arealtilskudd som er differensiert etter geografi (7 soner), fem vekstgrupper og areal på hvert foretak i hver vekstgruppe. Den geografiske inndelingen følger kommunegrenser. I sone 2 som omfatter kommunene Sandnes, Stavanger, Hå, Klepp, Time, Sola og Randaberg i Rogaland, er det ikke arealtilskudd til grovfôr. Den geografiske inndelingen ble ikke endret, og så vidt vi kan se ble den heller ikke drøftet i stortingsproposisjonen om jordbruksoppgjøret i 2002 (St.prp. nr. 65 (2002–2002)) da AK-tilskuddsordningen ble revidert

En parts sammensatt arbeidsgruppe la våren 2010 fram en rapport om utmåling av arealtilskudd (Utmåling av arealtilskudd, 2010). I sammenfatningen heter det bl.a.: «Arbeidsgruppa er opptatt av at virkemidlene i landbrukspolitikken har god legitimitet. Tilskudd som kompenserer for faktiske driftsulemper i produksjonene knyttet til struktur og naturgitte forhold er viktige tiltak for å følge opp målet om et levende og mangfoldig landbruk over hele landet.» (s. 78).

Gruppa beskriver utviklingen i tilskuddssatser innen de enkelte soner de senere år og vurderer flere sider ved utformingen av tilskuddene. Det legges stor vekt på å vurdere sammenheng mellom bruksstørrelse og kostnader i korn- og grovfôrproduksjon. Også sammenhengen mellom driftsulemper, som at arealet er delt på mange og små teiger (kantsoner) og bratt terreng, og kostnader i produksjonen drøftes inngående. Et grunnleggende premiss er å kompensere for driftsulemper og hindre at arealer går ut av drift.

Arbeidsgruppa nevner at distriktstilskudd til korn ble omgjort til arealtilskudd ved jordbruksoppgjørene i 1991 og 1992 (s. 44). Det var fire soner for distriktstilskudd, korn, og denne soneinndelingen ble videreført i arealtilskudd, korn. Utover dette drøfter ikke arbeidsgruppa soneinndelingen eller differensiering mellom soner.

Ifølge en arbeidsgruppe i SLF er bl.a. kulturlandskapstilskudd og arealtilskudd en del av jordbruksavtalen, resultatområdet inntekts- og velferdspolitiske tiltak. Dette innebærer at tilskuddene skal bidra til å sikre bosetning og aktivt landbruk i hele landet. Samtidig inngår disse tilskuddsordningene i nasjonalt miljøprogram og skal bidra til å nå miljømål. (Statens landbruksforvaltning 2005). AK-tilskuddene er derfor eksempel på tilskudd med flere formål, og der en må kunne gå ut fra at den geografiske inndelingen er bestemt av flere hensyn enn distriktspolitiske hensyn.

Ordninger uten regional differensiering kan ha regional betydning. Utjevningen av melkepris etter anvendelse og geografi er et slikt eksempel. Tidligere skjedde dette gjennom riksoppjøret for melk og prisutjevning innen melkesentralene. Nå er TINE et landsdekkende selskap med ens pris, og det er i tillegg prisutjevning mellom anvendelser som sikrer lik utbetalingspris uavhengig av hva melken er brukt til. Dette omfatter all bruk av melk uavhengig av selskap.

Kanaliseringspolitikken som ble innført tidlig i 1950-årene, er et annet eksempel. Kanaliseringspolitikken var et bevist forsøk på å stimulere kornproduksjon og redusere melkeproduksjonen i de områdene der det var naturlige vilkår for korndyrking, for å gi rom for melkeproduksjon i områder som var best egnet for grasdyrking. Det var markedsmessig mulig å øke kornproduksjonen, mens det var begrensede muligheter innen melkeproduksjonen. Virkemidlene bestod i å holde en relativt høy kornpris i forhold til melkeprisen og gi distriktstilskudd til melk i «grasområdene». Kornprisen var ikke regionalt differensiert.

En del produksjoner har en relativt klar geografisk fordeling. Sauehold er eksempel på en produksjon som i stor grad er knyttet til «distriktene». Tilskudd til sauehold og ull kan derfor ha distriktspolitisk betydning (og begrunnelse) uten at tilskuddene er regionalt differensierte. Knutsen (2009 s. 16) peker på at gardsbruk som i liten grad bidrar til produksjon av fellesgoder og som har liten eller ingen betydning for sysselsetting og bosetting i distriktene, får betydelig mindre budsjettstøtte enn andre produksjoner, og må i langt større grad basere seg på inntekter fra markedet. Disse brukene og produksjonene er derfor mer avhengig av skjeringsstøtten.

Kvoteordningen på melk bidrar til å opprettholde den regionale (fylkesvise) fordelingen av melkeproduksjonen mellom fylker.

Bygdeutviklingsmidler gjennom Landbrukets utviklingsfond og Innovasjon Norge kan være viktige i et regionalt perspektiv. Distriktspolitiske hensyn kan tas med ved fordelingen av midler til de enkelte fylker. Pettersen et al. (2009) konkluderte likevel med at bygdeutviklingsordningen først og fremst var et virkemiddel for å oppnå tilstrekkelig investering i landbruksbasert verdiskaping, og, i beste fall, bare indirekte et distrikts- og bygdepolitisk virkemiddel.

Kart over inndeling av kommunene i AK-soner og soner for distriktstilskudd på kjøtt og melk finnes i vedlegg 1.

3.6 Distriktspolitikken begrunnelse i et sentrum-periferiperspektiv

Det erklærte overordnede mål for regjeringens regional- og distriktspolitikk er «å ta vare på hovedtrekkene i bosettingsmønsteret for å videreføre det mangfoldet i historie, kultur og ressurser som ligger i dette.» (St.meld. nr. 25, 2008–2009). En annen måte å si dette på er at man ønsker å bidra til en robust befolknings- og næringsmessig utvikling i hele landet. Det er generell politisk enighet om at ulike regioner står overfor ulike utfordringer samt at det, av forskjellige årsaker, er behov for særskilt innsats i utvalgte områder dersom man skal kunne innfri de uttrykte målsetningene. Grovt sett kan vi dele landet inn i *distrikter* og *ikke-distrikter* (sentrale områder), der distriktene ofte er definert ut ifra kjennetegn som negativ befolkningsutvikling, ensidig næringsgrunnlag og/eller avstandsulemper. Det er slike forhold en ønsker å kompensere for gjennom distriktspolitikken.

Bosettingsmålet har ligget fast i mange år, men ordlyden er etter hvert moderert som følge av endringer i politiske prioriteringer og strukturelle forhold. Selv om regionalt nivå ikke til alle tider har vært eksplisitt formulert, er den generelle oppfatning at målsetningen om balansert befolkningsutvikling i alle deler av landet har vært fokusert på gradvis høyere regionalt nivå, og der målpresiseringen per i dag tilsier befolkningsvekst i alle *landsdeler*. En slik målformulering gir rom for betydelig sentralisering innenfor hver landsdel og kan således oppfattes som en nedtoning av den særskilte distriktssatsingen, slik den tidligere var formulert og praktisert. Nærings- og verdiskapingsmålet innebærer en målsetning om å stimulere de ulike regioners *vekstkraft*. Tidligere var den smale distriktspolitikken i stor grad rettet mot å kompensere for kredittrasjonering av bedrifter i distriktene, og dermed bidra til finansiering av harde investeringer. De senere år er innsatsen i større grad rettet mot bedriftsutvikling og andre tilretteleggende tiltak.

Distriktspolitikken ble formalisert med opprettelsen av Distriktenes Utbyggingsfond¹ i 1961. Fondet ble opprettet som et mottrekk til sentraliseringen og fikk som formål skaffe til veie kapital til ny og eksisterende næringsvirksomhet, samt å medvirke til infrastrukturbygging i distriktene. Fokuset på distriktspolitikken var særlig sterk på

¹ Det er for øvrig fra Distriktenes Utbyggingsfond vi har begrepet DU-sone.

1960- og 70-tallet, med gradvis minkende interesse utover 1980-tallet. De siste 10–15 årene har distriktpolitikken hatt en heller beskjeden plass på den innenrikspolitiske agenda (Berg 2005).

Det er vanlig å trekke fram fire hovedkategorier av strukturelle forhold som tilsier behov for særskilt distriktpolitisk satsing. Disse er *geografiske forhold*, *demografiske forhold*, *arbeidsmarkedsrelaterte forhold* og *inntektsfordelingsrelaterte forhold*. I den norske (og nordiske) distriktpolitikken har geografi og demografi tradisjonelt hatt høy prioritering. Norge er et relativt stort land i europeisk målestokk (målt i km²), men de geografiske utfordringene ligger først og fremst i at landet er langstrakt og fylt av fjorder, fjell, skog og vann. I tillegg finner vi bebodde øyer langs hele kystlinjen. Dette innebærer store avstander og til dels vanskelige kommunikasjoner mellom ulike deler av landet. De geografiske avstandsulempene forsterkes av svært lav befolkningstetthet på nasjonalt nivå, og tradisjonelt spredt bosettingsmønster. Dette bidrar til store deler av landet har lang avstand til det nasjonale senteret og at det er vanskelig å utvikle store regionale sentra, målt i europeisk målestokk.

For Norges del gir ikke de to andre hovedkategoriene av strukturelle forhold like sterk begrunnelse for særskilt distriktpolitisk innsats. Riktignok vil næringsstrukturen være forskjellig i ulike deler av landet, hvor distriktene har et høyere innslag av ressursbaserte næringer enn hva vi finner i mer sentrale strøk, men sammenliknet med andre europeiske land er de regionale forskjellene i arbeidsledigheten små, og det nasjonale nivået ligger godt under gjennomsnittet i EU-landene (NOU 2004:2). Av de fire nevnte forholdene har likevel inntekt vært det minst potente argumentet for distriktpolitisk innsats i Norge sammenliknet med situasjonen i andre europeiske land. Den regionale balansen for inntekt per innbygger er et resultat av en bevisst velferdsmessig fordelingspolitikk, hvor inntektsutjamning mellom sektorer, gode velferdsordninger og offentlig tjenestetilbud i alle deler av landet har utgjort viktige bestanddeler. De regionalpolitiske målsetningene er, gjennom den breie distriktpolitikken, sterkt forankret innenfor den nasjonale velferdspolitikken, så vel som innenfor de fleste sektorpolitiske områder.

Bosettingsmålet har alltid stått sterkt i den norske distrikts- og regionalpolitikken, og den viktigste begrunnelsen har hele tiden vært at politikken skal virke som motvekt til sentraliseringen. De første tiårene etter krigen var bakgrunnen vel så mye at man ønsket å redusere tilflytting og påfølgende press på infrastrukturen i byene, som å hindre fraflytting fra distriktene. Regionalpolitikken kunne begrunnes ut fra økonomisk vekstteori hvor formålet var å utnytte landets ressurser mest mulig effektivt ved å fordele aktivitet fra pressområdene til områder med ledig kapasitet. De senere tiårene har utfordringene vært nærmere knyttet opp mot den negative befolkningsutviklingen i distriktene.

Selv om sentraliseringstakten i dag påvirkes sterkere av innvandring enn av nasjonale flyttinger, har det i lang tid vært slik at landets minst sentrale kommuner har mistet om lag 30 prosent av ungdomskullene sine i perioden fra ungdommene er 15 til 35 år. Dette tallet har vært stabilt over tid (St.meld. nr. 25, 2008–2009). Sammen med nedgang i fødselstallene bidrar den sentraliserende flyttestrømmen til sterkere reduksjon i folketallet i mange distriktskommuner enn tidligere. Parallelt med den nasjonale sentraliseringen foregår en regional sentralisering mot regionale sentra. Utviklingen er nært knyttet opp mot utviklingen i næringssammensetning og arbeidsplasser, men kan også sees i sammenheng med svakere fokus på regional fordeling i sektorpolitikken. Generelt er det slik at stedsbundne næringer; som ressursbaserte næringer, statlig styrte næringer og offentlig sektor, har relativt større betydning for bosetting og sysselsetting i distriktene enn i sentrale strøk. I den forstand har for eksempel strukturelle endringer som nedbygging av forsvarsaktivitet, nedgang i antall landbruksbedrifter, sentraliseringen av fiske-riene og bortfall av statlig og kraftkrevende industri bidratt til sentraliseringen.

3.7 Analyse av utvikling i arealbruk og produksjon i sentrum-/periferidimensjonen

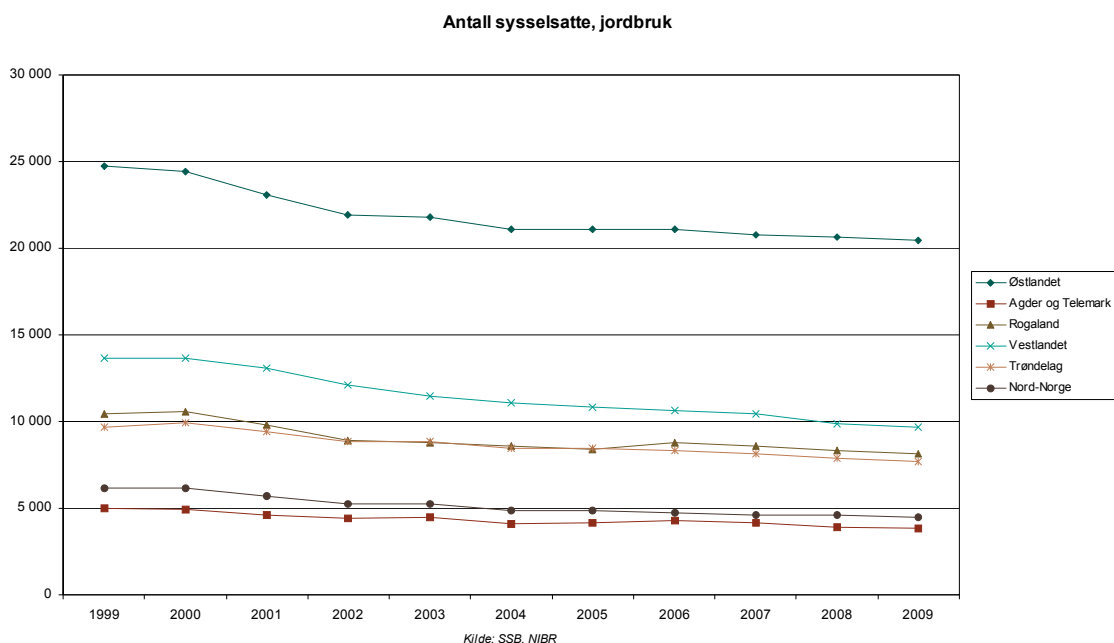
I denne analysen gir mandatet føringer for hvilke kriterier som skal benyttes når utviklingstrekk i arealbruk og produksjonsfordeling skal dokumenteres og analyseres. Videre har vi valgt å se på hvordan utviklingen har vært i forhold til sentrale landbrukspolitiske virkemiddel som har en viss form for distriktspolitisk innretning. Vi har derfor valgt å se på utviklingen i forhold til ulike soner for areal- og kulturlandskapstilskuddet samt distriktstilskudd for melk og kjøtt. I og med at soneinndelingen for distriktstilskudd på melk og kjøtt ikke alltid følger kommunegrensene, er de kommunene som er fordelt på flere kommuner, i vår analyse skjønnsmessig plassert i soner for distriktstilskudd på kjøtt og melk². Nærmere inndeling av ulike kriterier som er benyttet på ulike kommuner finnes i vedlegg 1. I vedlegg 2 vises kart som gir en oversikt over inndelingene på kommunenivå for landet.

² Samme inndeling av kommunene i distriktstilskuddssoner som ble brukt i NILF-rapport 2002 nr 10, er brukt (Hegrenes m.fl. 2002).

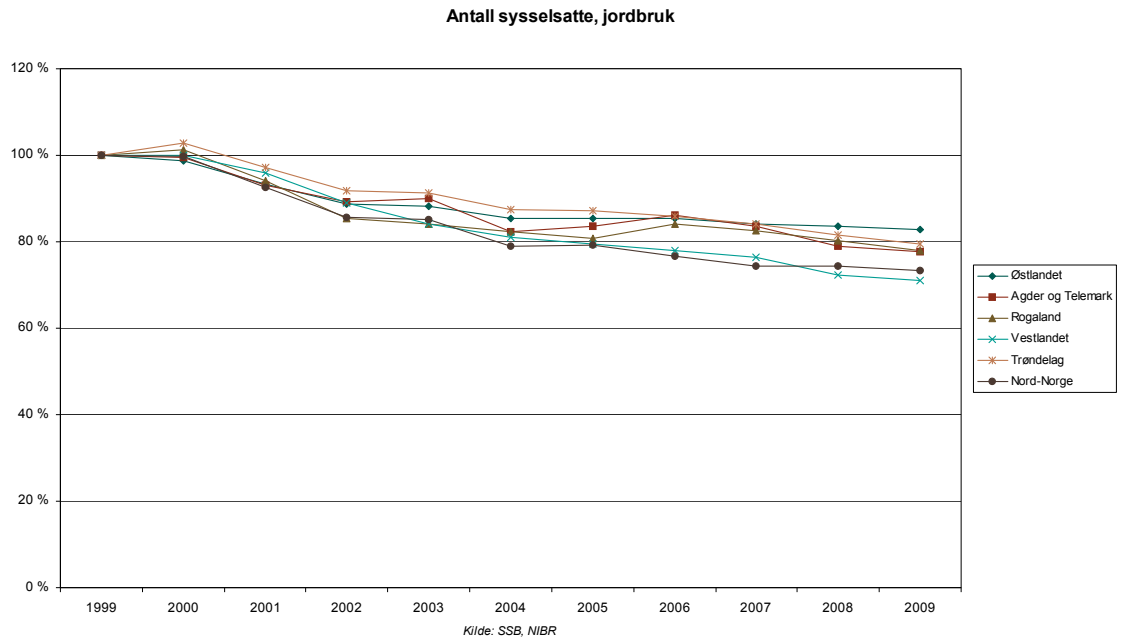
4 Utviklingen i geografisk fordeling av produksjon i primærleddet

4.1 Utviklingstrekk knyttet til fordeling av sysselsettingen i jordbruket og utviklingen i antall jordbruksbedrifter

Antall sysselsatte i jordbruket har gått jevnt ned i alle landsdelene. Dette gjelder også for alle bo- og arbeidsmarkedsregioner, kommuneklasser, distriktpolitiske virkemiddelområder og sonene for AK-tilskudd (se figurer i vedlegg 3). Den relative nedgangen ser ut til å være størst for Vestlandet og i Nord-Norge samt i områder med spredt bosetning.

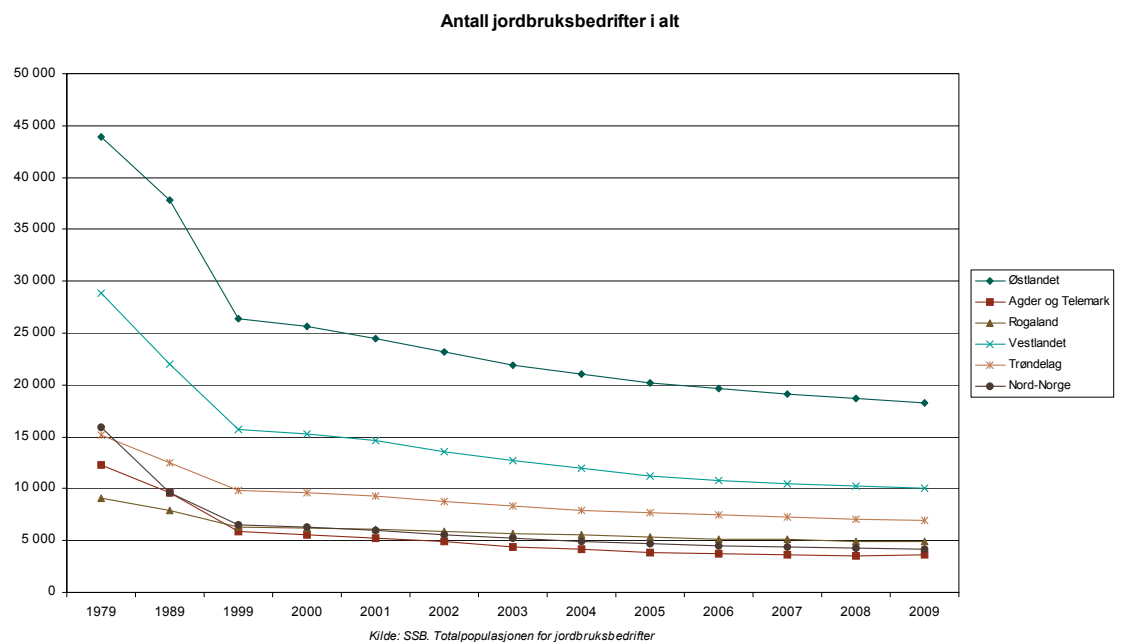

Figur 4.1 Utviklingen i antall sysselsatte i jordbruket 1999–2009 i ulike landsdeler

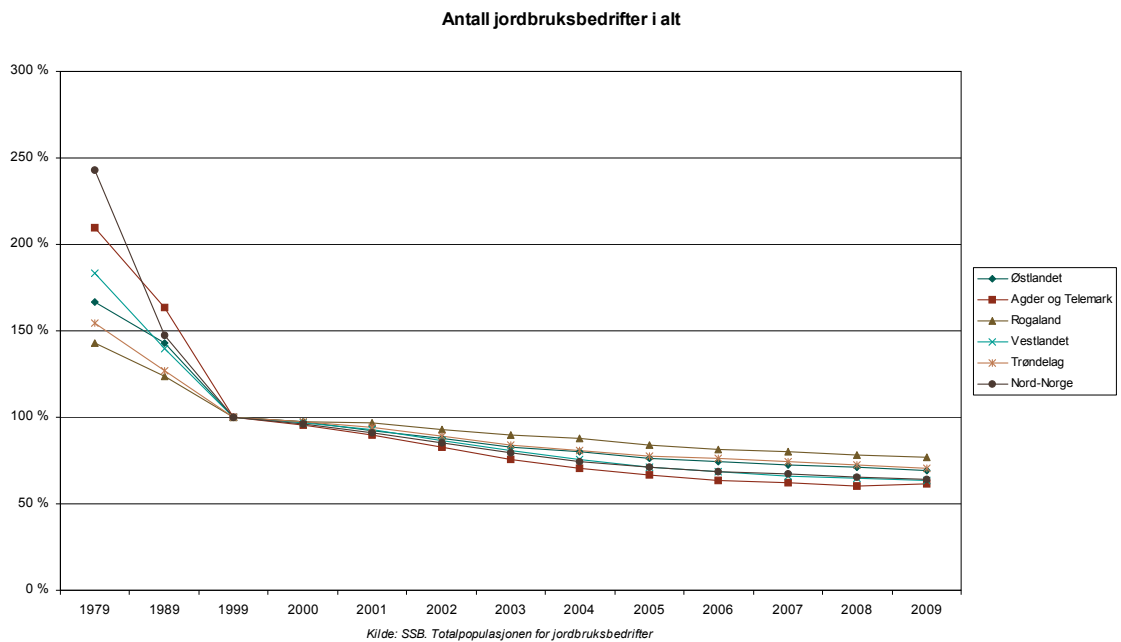

Figur 4.2 Relativ utvikling i antall sysselsatte i jordbruket 1999–2009 i ulike landsdeler

Antall jordbruksbedrifter har gått ned i perioden 1979 til 2009. Dette gjelder alle landsdeler, men det er visse forskjeller mellom landsdelene. Fra 1999 til 2009 var nedgangen størst i Agder og Telemark og minst i Rogaland. Nedgangen har vært noe større i områder med spredt bosetting enn i andre regioner. Verken etter kommuneklasser eller distriktspolitiske virkemidler er det vesentlige ulikheter i utvikling. Det er størst nedgang i antall jordbruksbedrifter i AK-sone 7 og minst nedgang i AK-sone 2.

Figur 4.3 Utviklingen i antall bedrifter i jordbruket 1979–2009 i ulike landsdeler

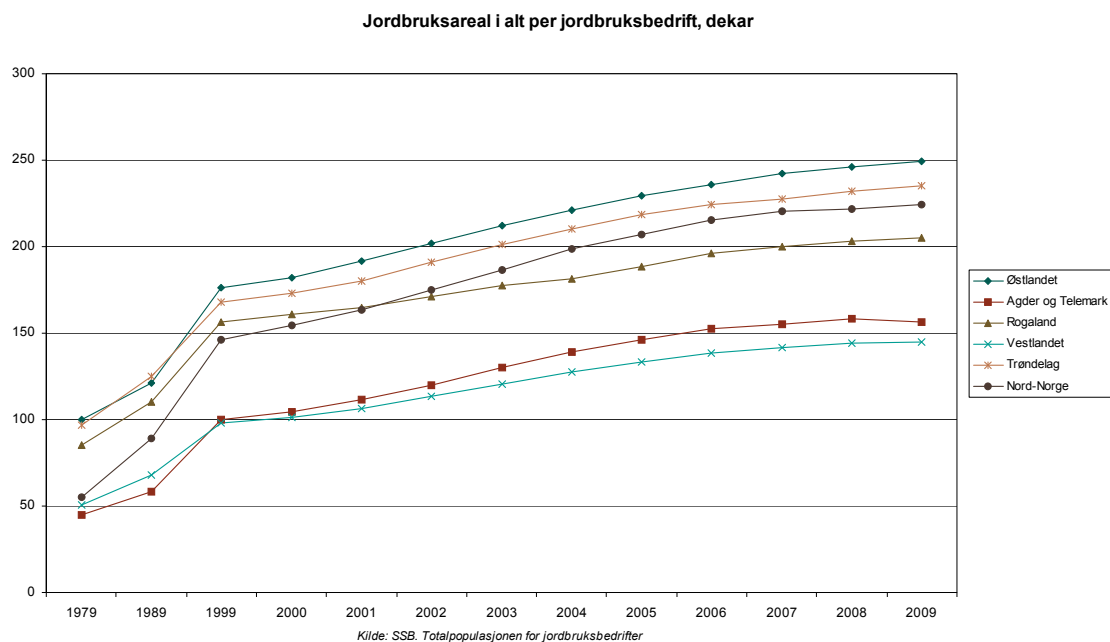
Figur 4.4 Relativ utvikling i antall bedrifter i jordbruket 1979–2009 i ulike landsdeler

I noen kystkommuner er det ikke jordbruksdrift (målt ved ordinær utbetaling av produksjonstilskudd). Per 31.7.1999 gjaldt dette to kommuner (1503 Kristiansund og 2019 Nordkapp). Ti år senere (31.7.2009) var Kristiansund og Frei slått sammen og den nye kommunen hadde jordbruksbedrifter. I alt sju kommuner i Nord-Norge var da uten jordbruksbedrifter.³

Areal per jordbruksbedrift – strukturutvikling totalt

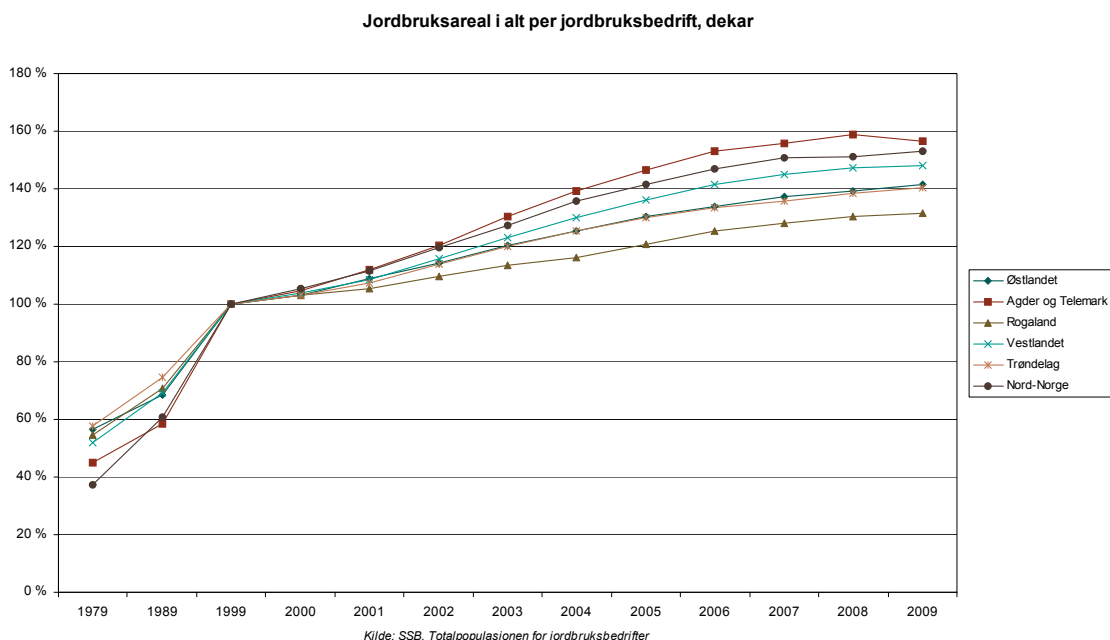
Jordbruksareal i alt per jordbruksbedrift har økt i perioden 1979–2009 i alle landsdeler. Det er fortsatt regionale forskjeller i gjennomsnittlig bruksstørrelse mellom landsdelene.

³ Dette var 1857 Værøy, 1874 Moskenes, 1929 Berg, 2014 Loppa, 2018 Måsøy, 2019 Nordkapp og 2038 Båtsfjord.

Figur 4.5 Strukturutviklingen for jordbruksareal i alt per jordbruksbedrift 1979–2009 i ulike landsdeler

Relativt sett økte jordbruksarealet per jordbruksbedrift fra 1999 til 2009 mest i Agder og Telemark og minst i Rogaland. Det var i områder med spredt bosetting at jordbruksarealet per jordbruksbedrift økte mest fra 1999 til 2009, men det var relativt små forskjeller mellom regionene.

Figur 4.6 Relativ strukturutvikling for jordbruksareal i alt per jordbruksbedrift 1979–2009 i ulike landsdeler

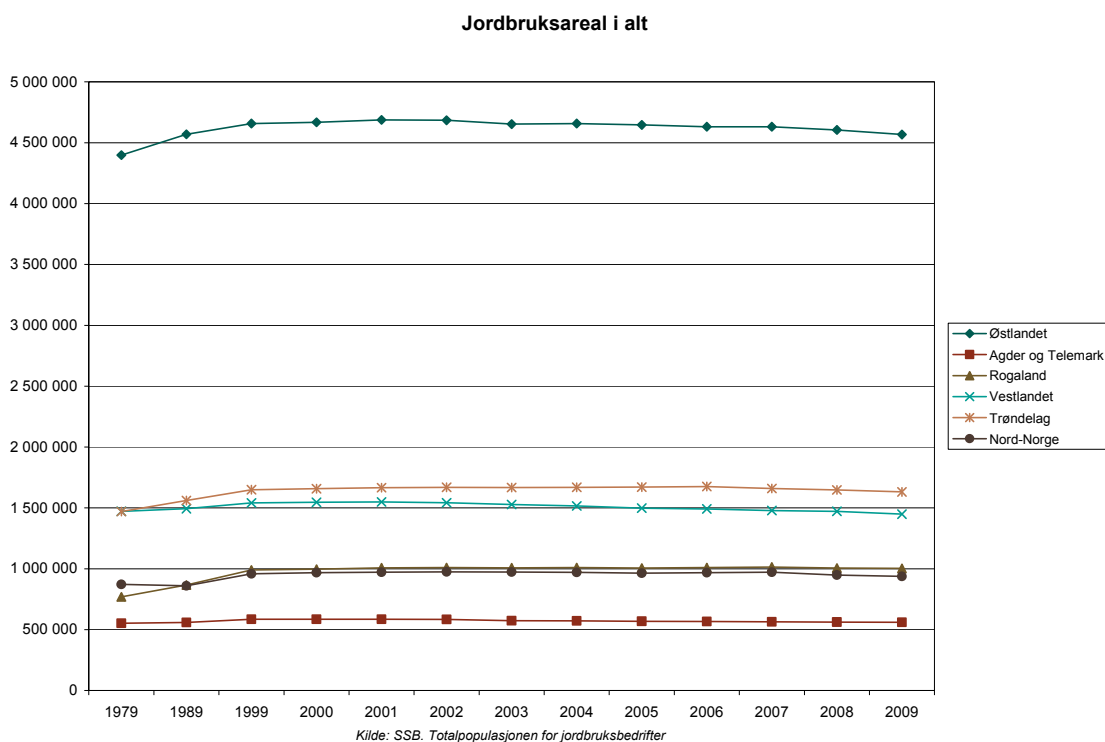
4.2 Utvikling i arealbruk i sentrum-periferidimensjonen

Jordbruksarealet deles vanligvis i fulldyrka jord, overflatedyrka jord og innmarksbeite. For å få kvalitetsmessig gode data og for effektiv datatilgang har vi i dette prosjektet valgt å bruke SSBs inndeling i:

- åker og hage
- fulldyrka eng og beite
- annen eng og beite
- jordbruksareal ute av drift

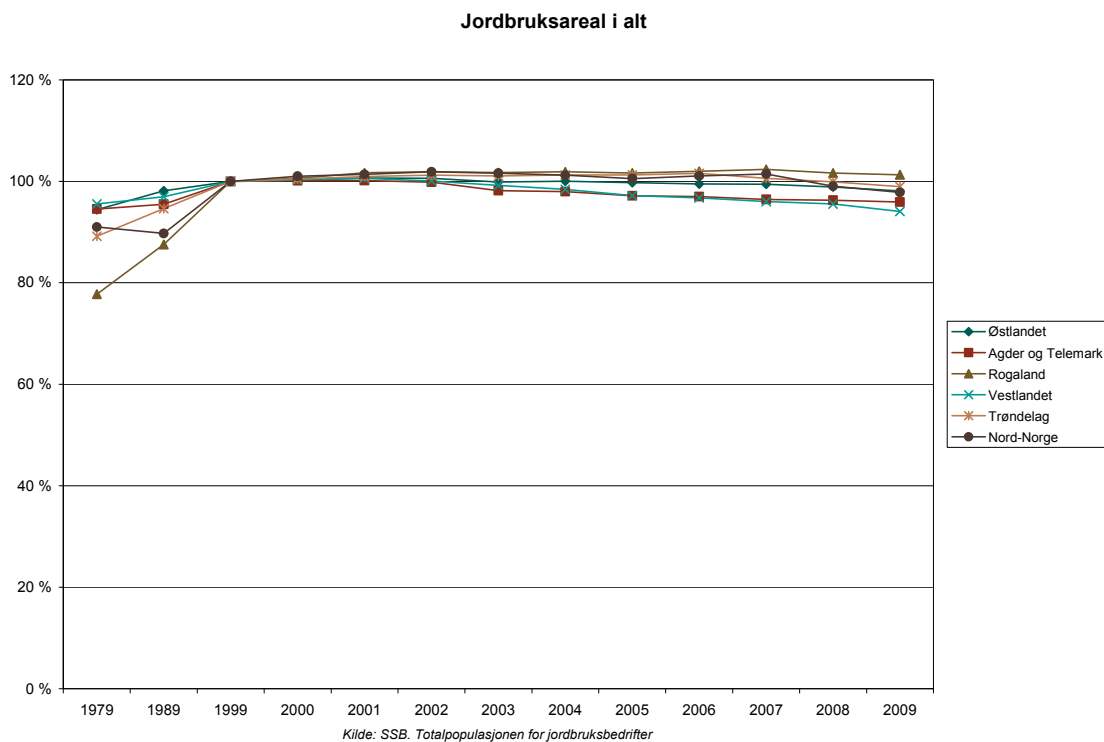
De to første kategoriene består av fulldyrka jord, mens annen eng og beite omfatter overflatedyrka jord og innmarksbeite. Videre kan jordbruksareal være midlertidig ute av drift. Totalt jordbruksareal i drift blir i denne sammenheng summen av åker og hage, fulldyrka eng og beite og annen eng og beite.

Jordbruksarealet i Norge økte betydelig i perioden 1979 til 1999 og har gått litt ned i de siste 10 årene..

Figur 4.7 Utviklingen i jordbruksareal 1979–2009 i ulike landsdeler

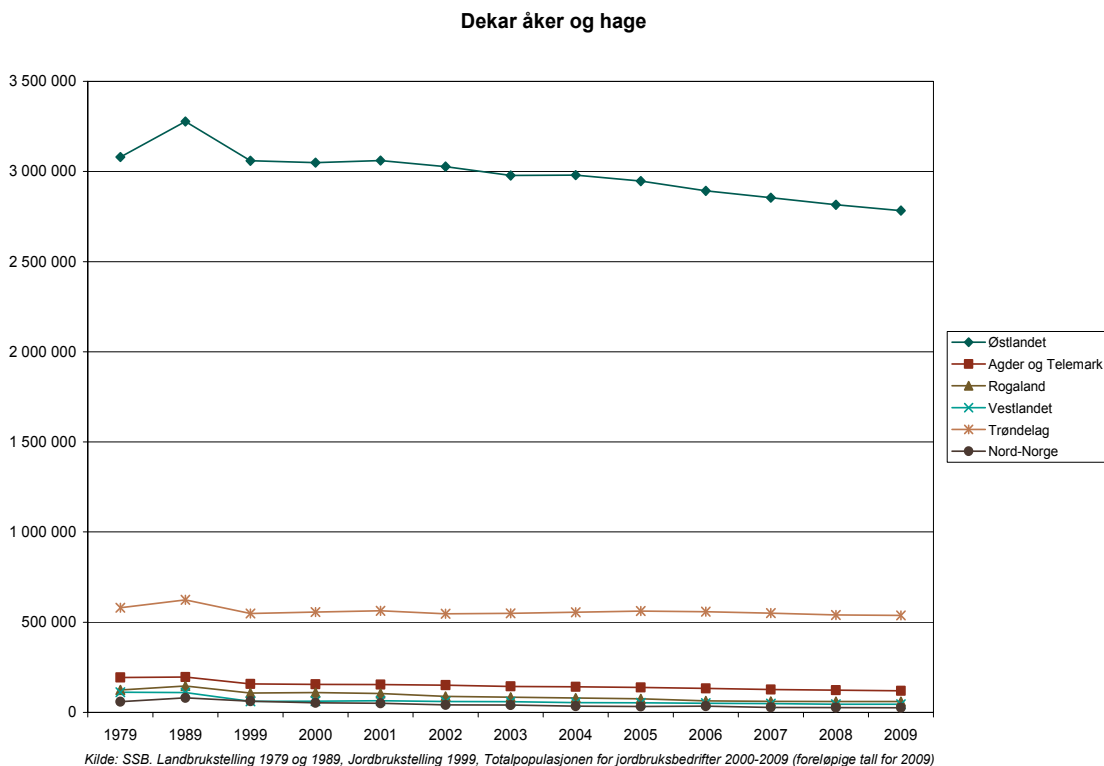
I perioden 1979 til 1999 økte jordbruksarealet i alle landsdeler og aller mest i Rogaland. I perioden 1999 til 2009 har det vært størst relativ nedgang i jordbruksarealet i alt på Vestlandet og i Agder og Telemark. I de andre landsdelene er det små endringer.

Figur 4.8 Relativ utvikling (indeksert) i jordbruksareal 1979–2009 i ulike landsdeler

4.2.1 Åker og hagevekster

Nedenfor vises utviklingen i antall dekar med åker og hagevekster fra 1979–2009, for landsdeler samt gruppert etter bo- og arbeidsmarkedsregioner.

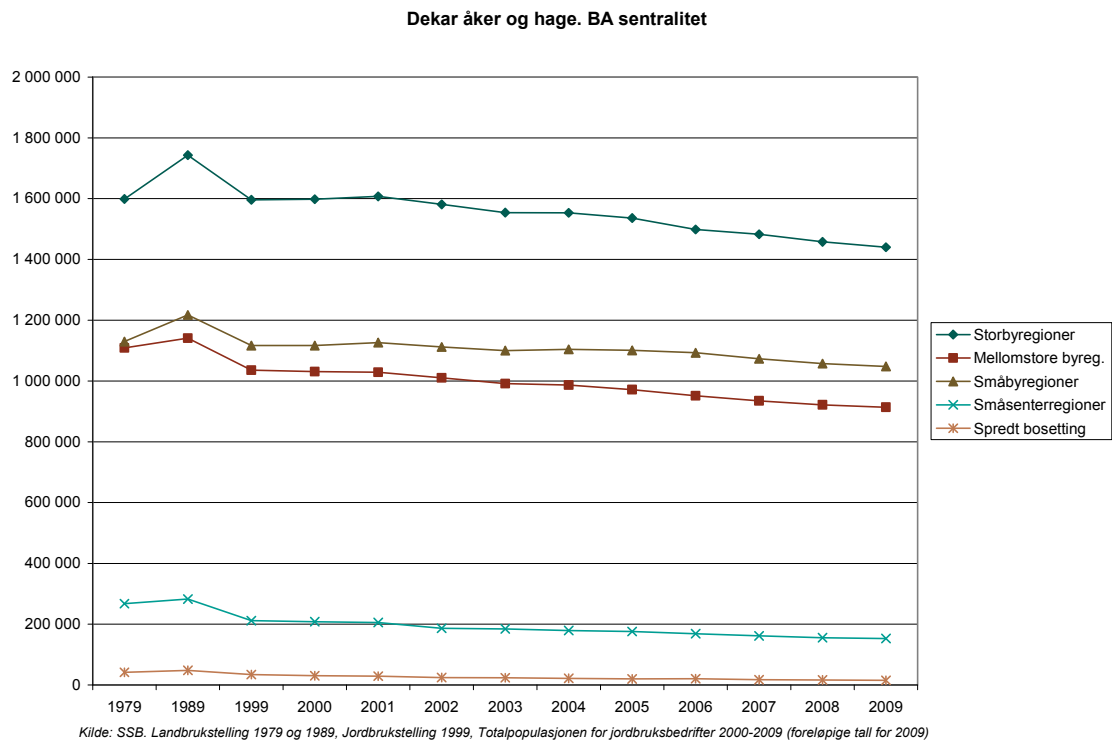

Figur 4.9 Utviklingen i areal åker og hage 1979–2009 i ulike landsdeler

Østlandet har det aller meste av arealet med åker- og hagevekster. Landsdelen hadde 78 prosent av alt areal med åker- og hagevekster i 2009. Fra 1999 til 2009 ble arealet med åker- og hagevekster på Østlandet redusert med rundt 277 000 dekar. Ifølge statistikk fra Statens landbruksforvaltning ble det i samme periode på Østlandet omdisponert rundt 49 000 dekar dyrka jord til andre formål enn jordbruk, men det er ikke kjent hvor mye av dette som var åker og hage. Det aller meste av reduksjonen i areal med åker- og hage på Østlandet skyldes trolig at betydelige areal har blitt lagt om til eng og beite. Trøndelag er den landsdelen som i størst grad har opprettholdt arealet med åker- og hagevekster. Nord-Norge har hatt størst relativ nedgang fulgt av Rogaland, Vestlandet og Agder og Telemark. Alle disse landsdelene har imidlertid svært begrenset med areal med åker- og hagevekster. Vestlandet hadde stor relativ nedgang i areal med åker- og hagevekster i perioden 1979 til 1999.

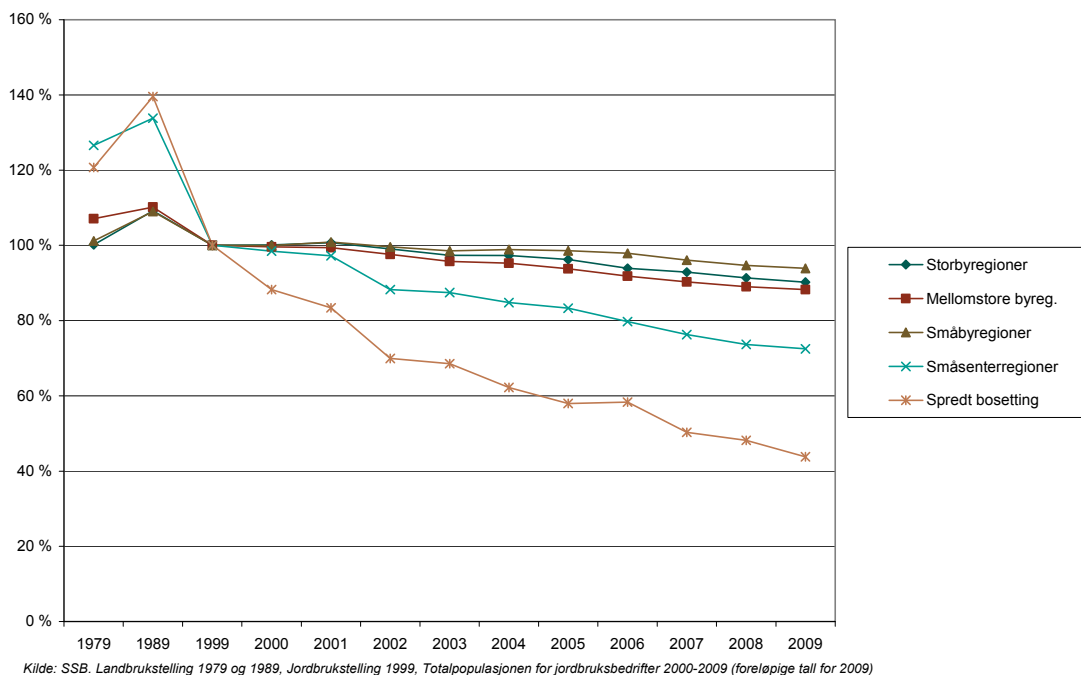
Figur 4.10 Relativ utvikling (indeksert) i areal åker og hage 1979–2009 i ulike landsdeler

Figur 4.11 Utviklingen i antall dekar med åker og hagevekster 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner

Det har vært tilbakegang i areal åker og hage i alle regiontypene. Storbyregionene har hatt størst absolutt tilbakegang, noe som sannsynligvis kan forklares med omdisponering til andre formål enn jordbruk og omlegging til eng og beite. Noe areal kan også ha gått ut av drift av andre årsaker enn omdisponering. Regioner med spredt bosetting har hatt den største relative tilbakegangen, men disse har relativt lite areal åker og hage. Småsenterregionene har også hatt betydelig tilbakegang i areal åker og hage.

Dekar åker og hage. BA sentralitet

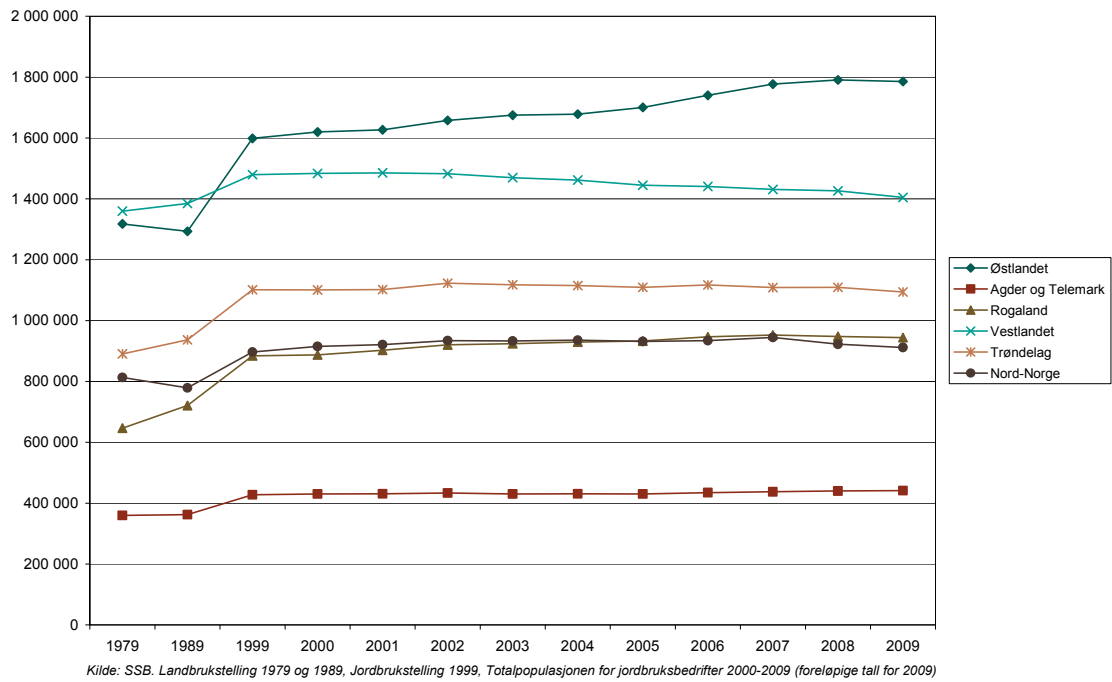

Figur 4.12 Relativ utvikling (indeksert) i antall dekar med åker og hagevekster 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100)

4.2.2 Eng og beite

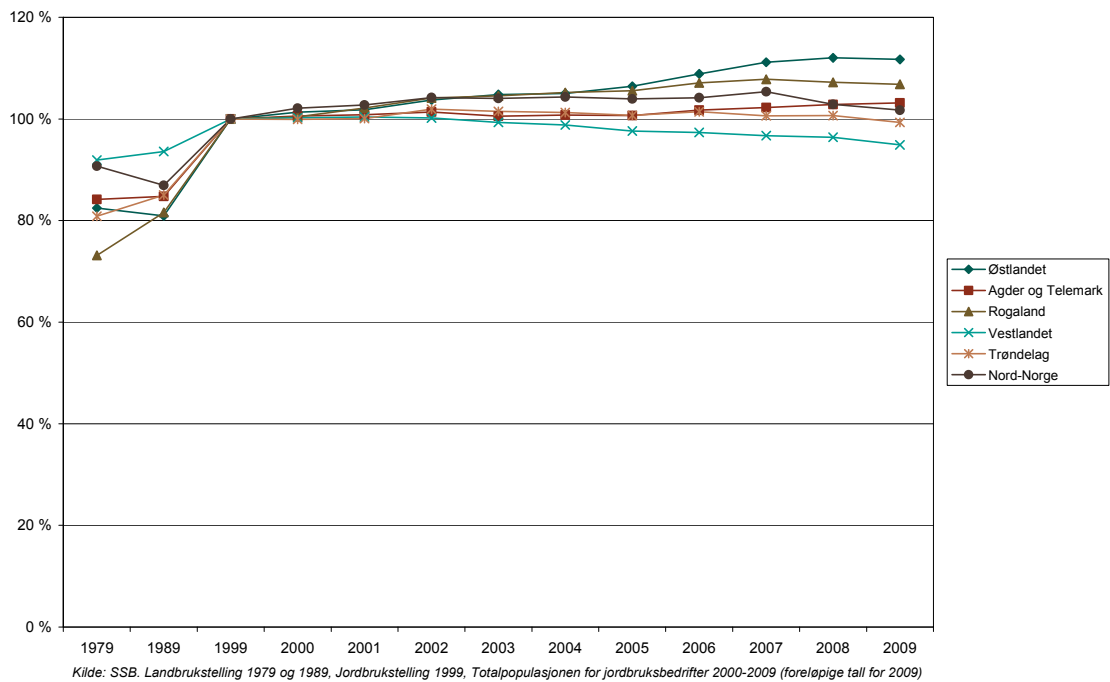
Eng og beite består av fulldyrka og overflatedyrka jord til eng og beite samt innmarksbeite. Arealet eng og beite har økt på Østlandet, noe som må sees i sammenheng med nedgangen i areal åker og hage. På Vestlandet gikk arealet eng og beite ned med rundt 5 prosent fra 1999 til 2009. Dette er uavhengig av at Ølen kommune gikk over fra Hordaland til Rogaland fylke da dagens kommunestruktur er lagt til grunn for analysene. Mye av arealene som er gått ut av bruk på Vestlandet, er sannsynligvis tungdrevne på grunn av hellingsgrad, vanskelig atkomst eller at skiftene er for små for moderne driftsmåter. I Trøndelag gikk arealet ned med 1 prosent. I de andre landsdelene økte arealet med eng og beite.

Dekar eng og beite

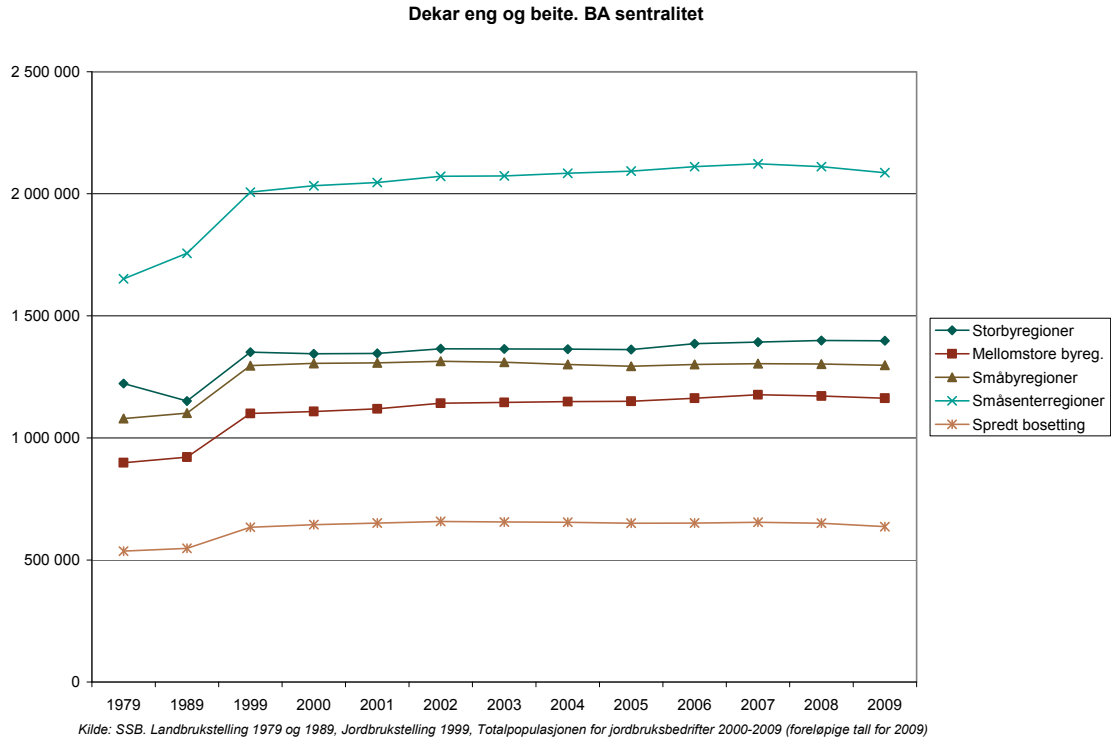

Figur 4.13 Utviklingen i areal eng og beite 1979–2009 i ulike landsdeler

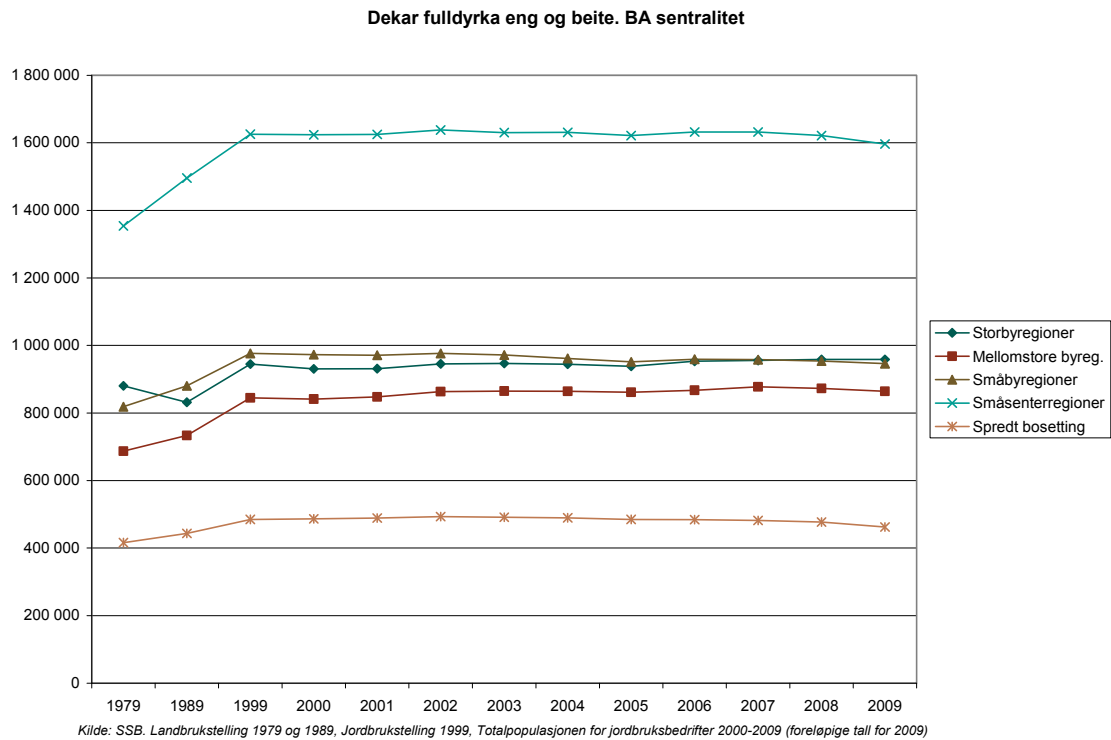
Dekar eng og beite

Figur 4.14 Relativ utvikling (indeksert) i areal eng og beite 1979–2009 i ulike landsdeler

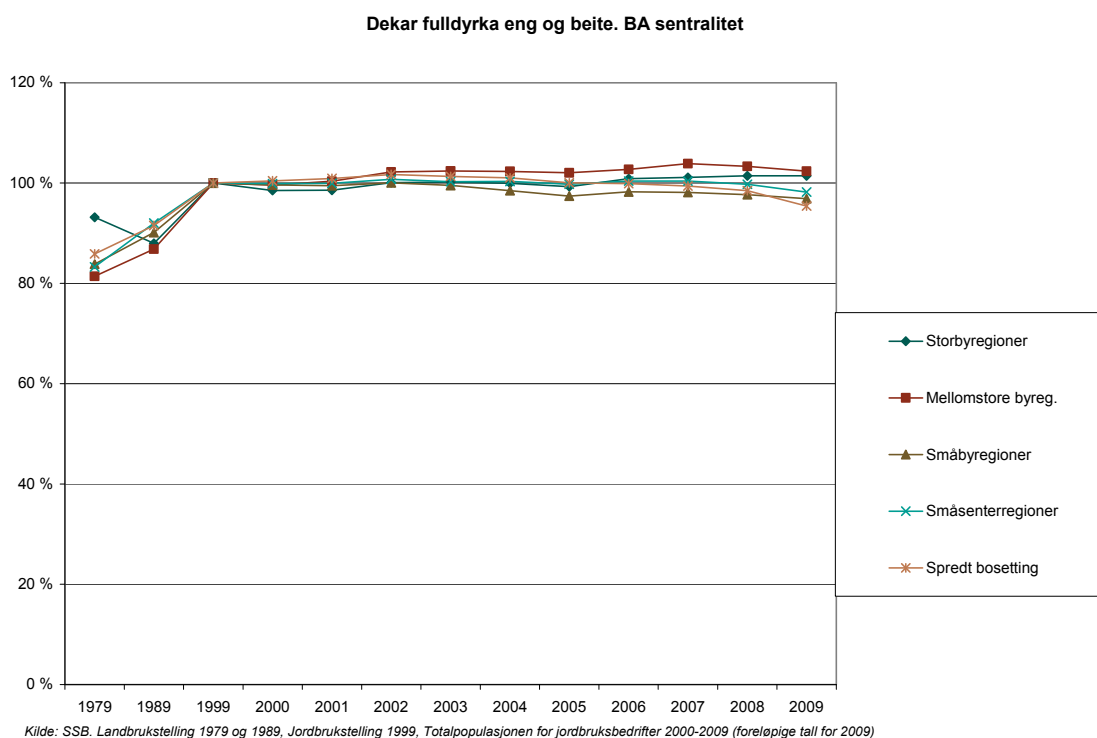

Figur 4.15 Utvikling i areal eng og beite 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100)

Figur 4.16 Utviklingen i dekar fulldyrka eng og beite 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner

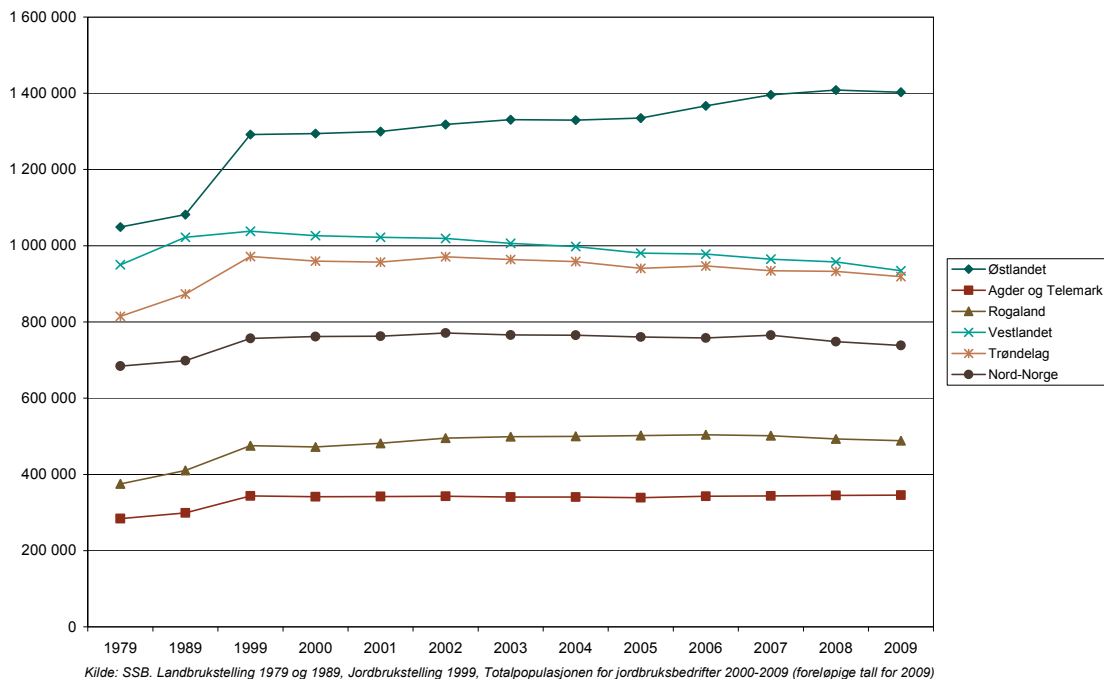
Det er små endringer i areal fulldyrka eng og beite i de ulike bo- og arbeidsmarkedsregionene, men det er en tendens til nedgang i arealet i områder med spredt bosetting, mens arealet har økt i mellomstore byregioner og storbyregioner.

Figur 4.17 Relativ utvikling (indeksert) i antall dekar fulldyrka eng og beite 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100)

Areal med fulldyrka eng og beite har vært svært stabilt i perioden 1999 til 2009 etter betydelig økning fra 1979 til 1999. Det er imidlertid betydelige forskjeller i utviklingen i de ulike landsdelene.

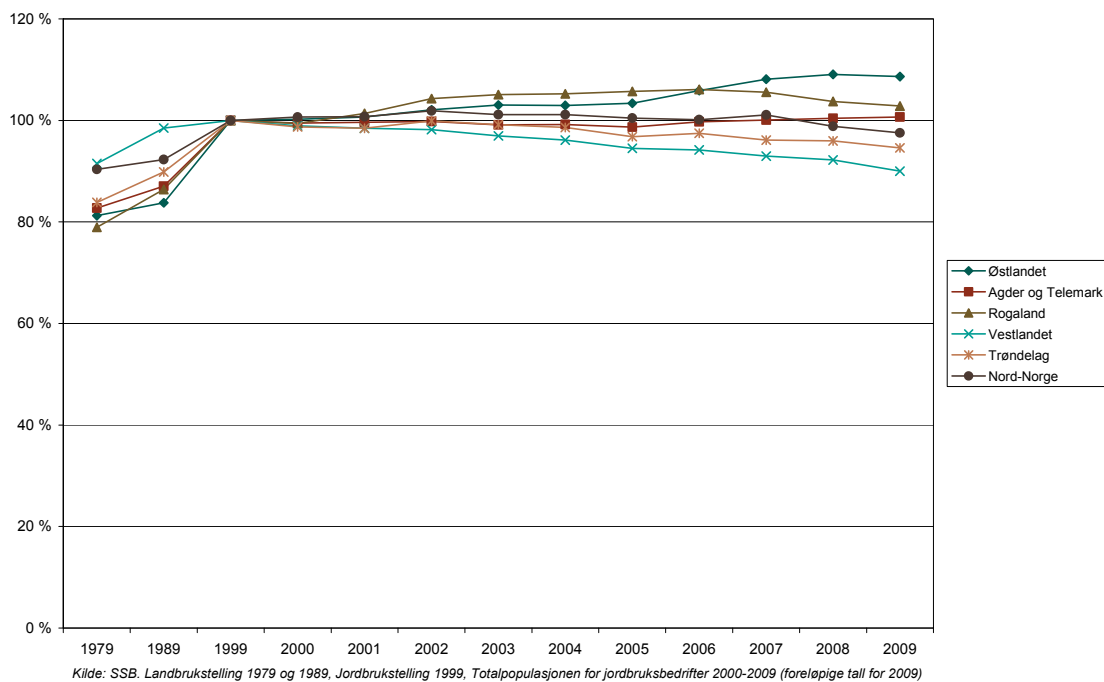
Dekar fulldyrka eng og beite

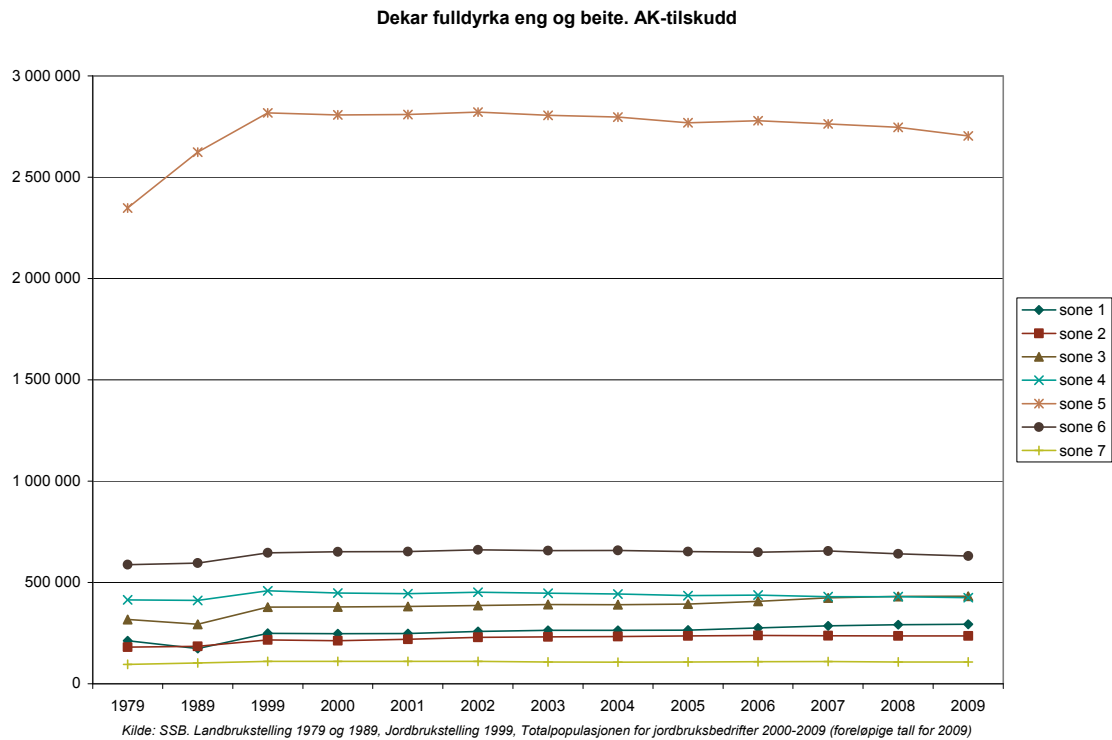
Figur 4.18 Utviklingen i areal fulldyrka eng og beite 1979–2009 i ulike landsdeler

Areal fulldyrka eng og beite har økt på Østlandet mens i andre landsdeler er det nedgang eller små endringer i arealet. Vestlandet har den største relative nedgangen, fulgt av Trøndelag og Nord-Norge. Økningen på Østlandet skyldes sannsynligvis at betydelige areal åker og hage er omlagt til fulldyrka eng og beite.

Dekar fulldyrka eng og beite

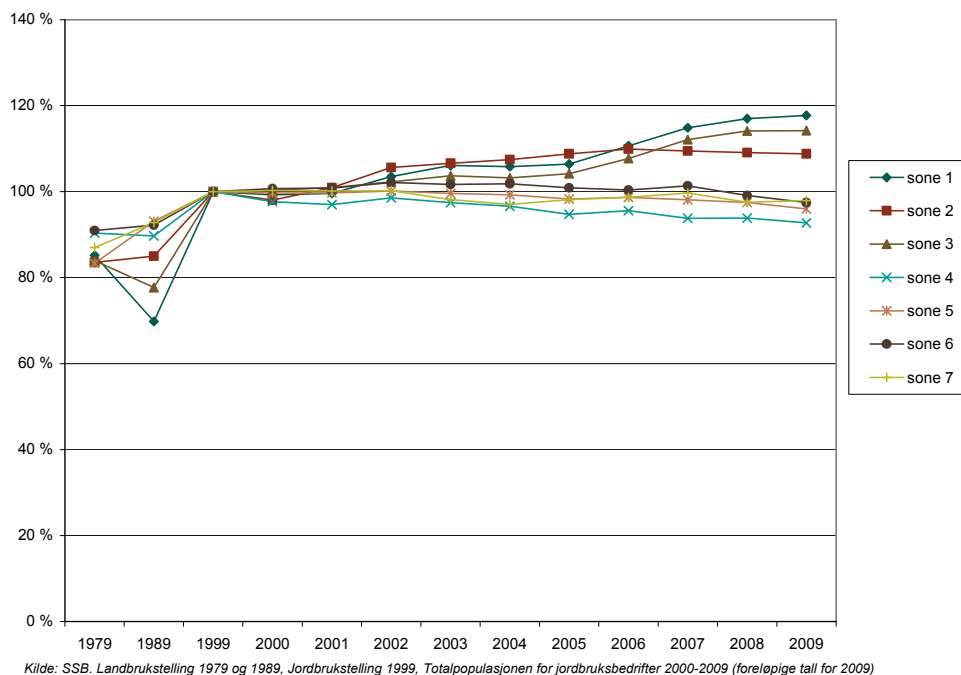
Figur 4.19 Relativ utvikling (indeksert) i areal fulldyrka eng og beite 1979–2009 i ulike landsdeler

Figur 4.20 Utviklingen i areal fulldyrka eng og beite 1979–2009 i ulike AK-soner

Storparten av arealene med fulldyrka eng og beite ligger i AK-sone 5. Arealene har økt mest i sone 1, fulgt av sone 3 og sone 2. De andre sonene har holdt seg relativt stabile, men sone 4 har kommet svakest ut av alle sonene, fulgt av sone 5, sone 6 og sone 7. Med unntak for sone 2 er det fra og med 2004 gitt kr 50 per dekar grovfôr i arealtilskudd for areal over 200 dekar mens det før 2004 ikke ble gitt tilskudd til grovfôrareal over 200 dekar. For sone 1 og 3 kan det se ut til at økt tilskudd førte til økt areal, mens en for de andre sonene ikke kan se noen slik effekt.

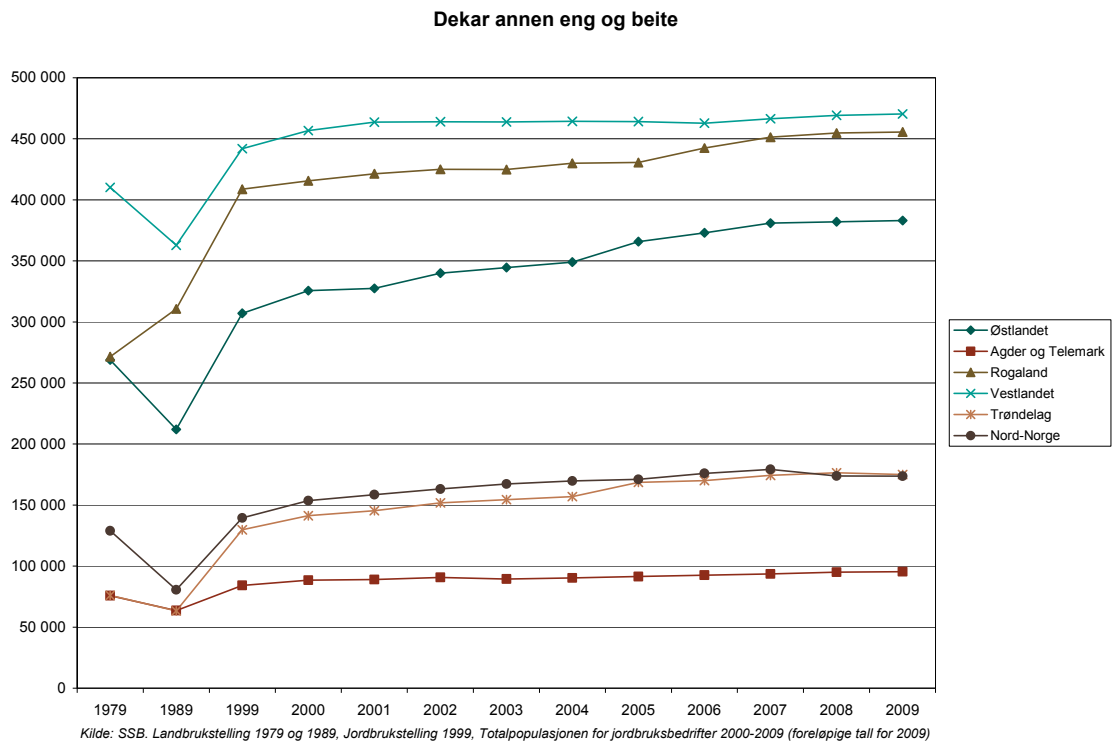
Dekar fulldyrka eng og beite. AK-tilskudd

Figur 4.21 Relativ utvikling (indeksert) i areal fulldyrka eng og beite 1979–2009 i ulike AK-soner

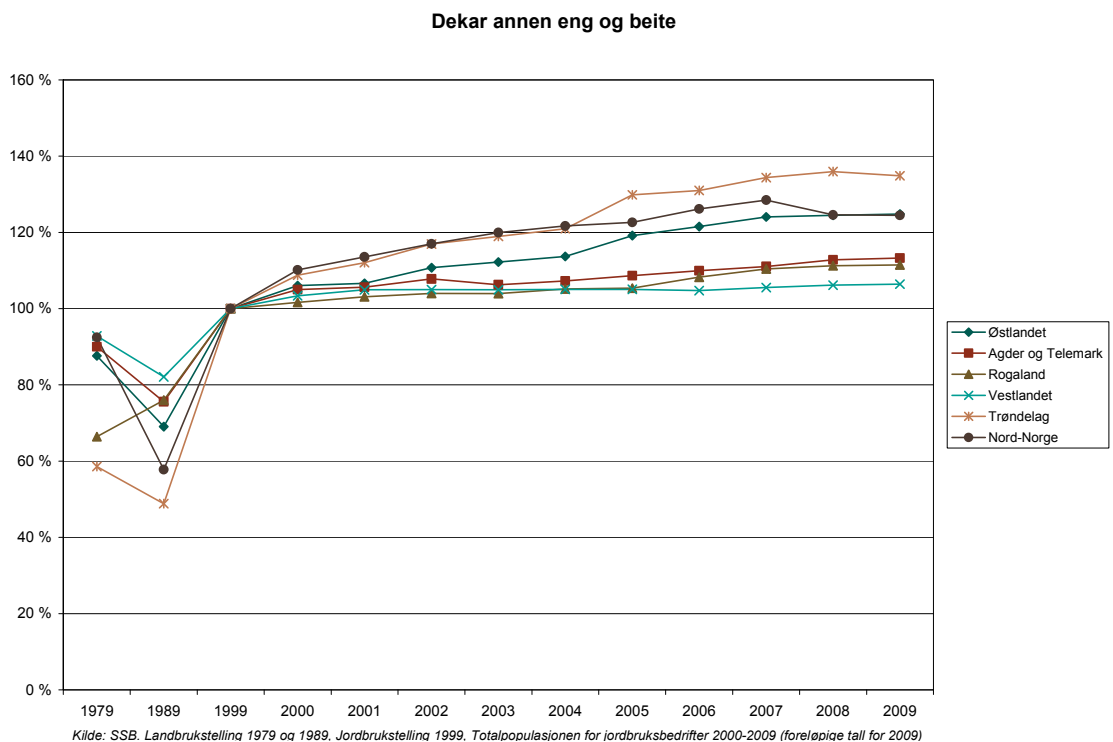
4.2.3 Annen eng og beite

Annen eng og beite er en underkategori av eng og beite og består av overflatedyrka jord og innmarksbeite. Det er særlig innmarksbeite som har økt mye, noe som i stor grad skyldes økte tilskudd til disse arealene. Økte tilskudd har gjort det mer lønnsomt å søke tilskudd for slike areal, enten til eksisterende areal eller til nyetablerte beiteareal. Videre er skjønnsmessige tildelingskriterier og endringer i disse kriteriene over tid, sammen med gårdskartprosessen, sannsynlige årsaker til at tallene for innmarksbeite har endret seg mye. Det er i stor grad økt innmarksbeiteareal som er årsak til at jordbruksarealet i alt har holdt seg relativt stabilt.

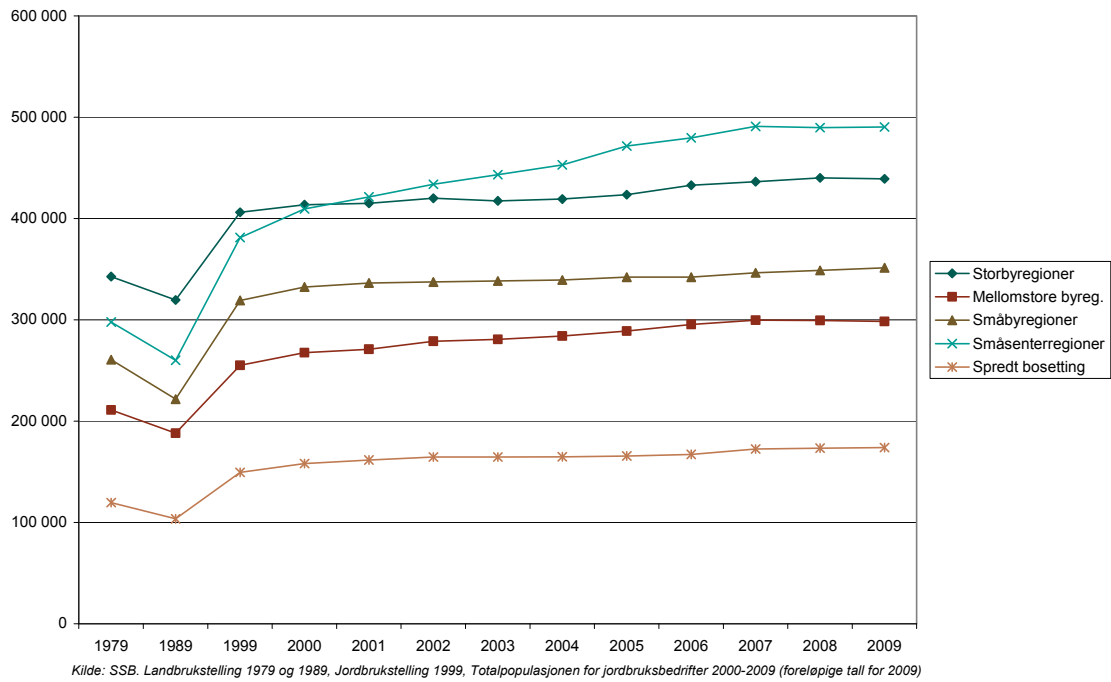
Figur 4.22 Utviklingen i areal annen eng og beite 1979–2009 i ulike landsdeler

Denne type areal har økt i alle landsdeler i perioden 1999 til 2009. Trøndelag, Nord-Norge og Østlandet som har hatt størst økning, mens Vestlandet har hatt minst økning.

Figur 4.23 Relativ utvikling (indeksert) i areal fulldyrka eng og beite 1979–2009 i ulike landsdeler

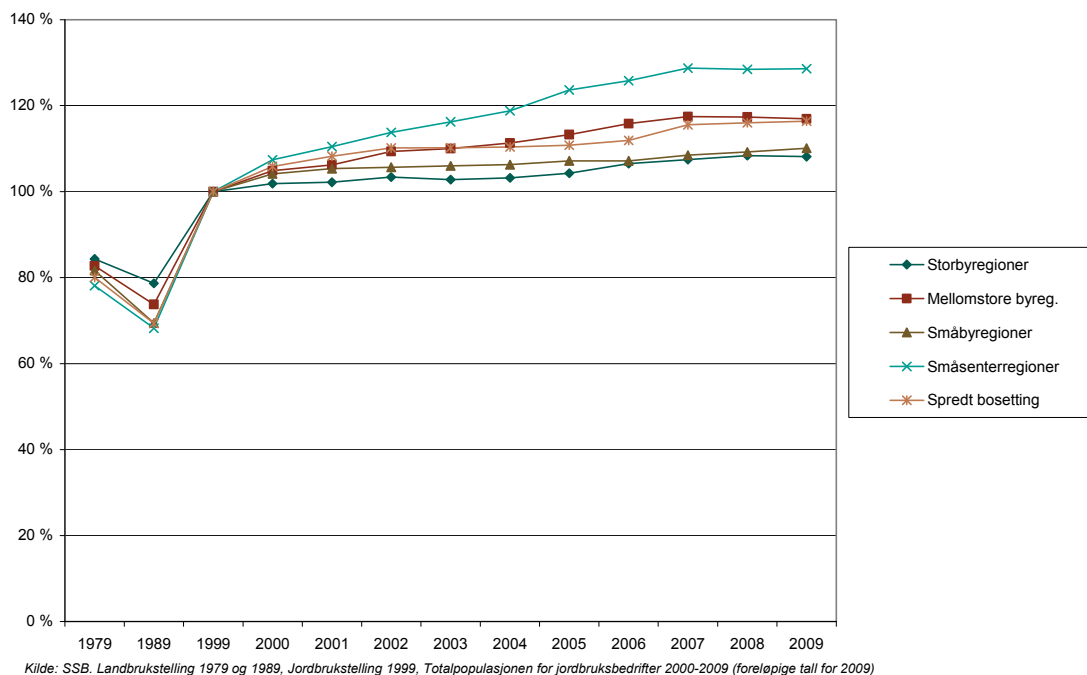
Dekar annen eng og beite. BA sentralitet

Figur 4.24 Utviklingen i areal annen eng og beite 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner

For annen eng og beite er det mest areal i småsenterregioner og storbyregioner mens områder med spredt bosetting har minst areal. Det er i småsenterregionene at økningen har vært størst, men alle regiontypene har økning i arealet.

Dekar annen eng og beite. BA sentralitet

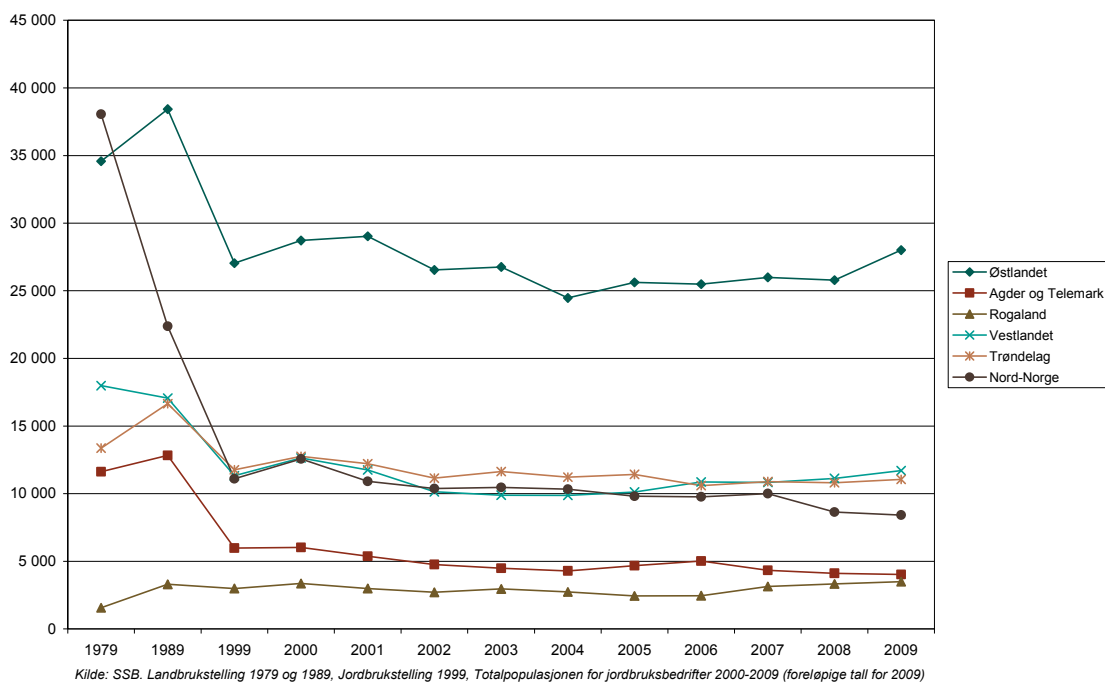

Figur 4.25 Relativ utvikling (indeksert) i areal annen eng og beite 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100)

4.2.4 Jordbruksareal ute av drift

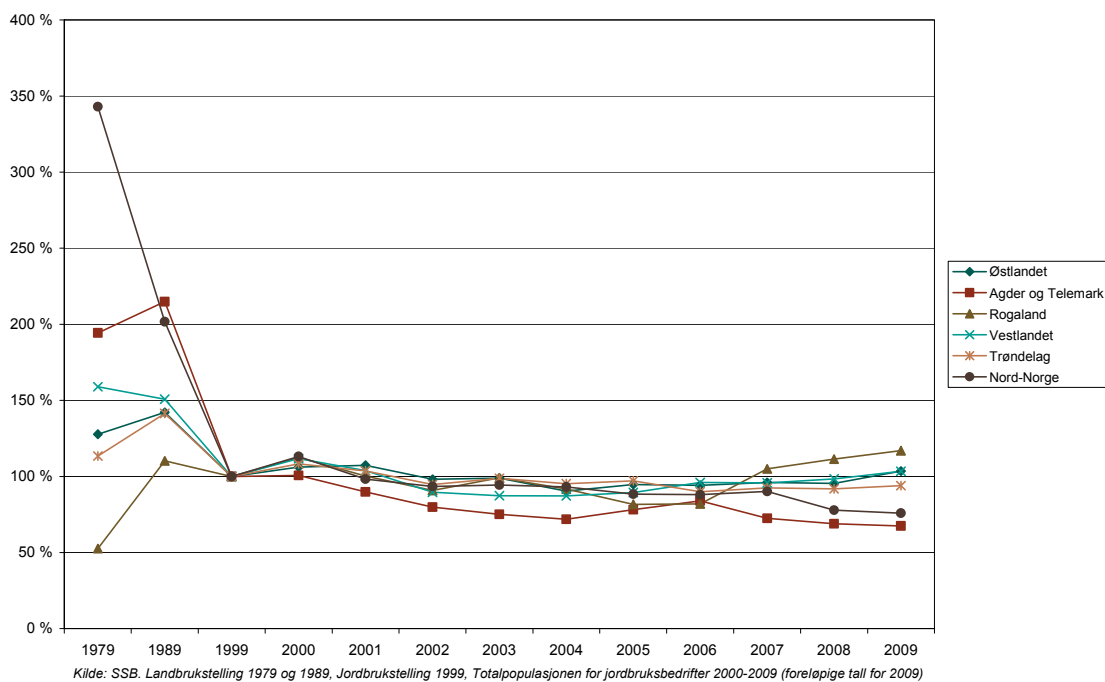
Ved søknad om produksjonstilskudd kan det for areal som ikke høstes eller beites, oppgis areal som er ute av drift. Disse arealene kan være midlertidig ute av drift, for eksempel ved brakking, men kan ikke ha vært ute av drift så lenge at de ikke lenger anses som jordbruksareal. Det er Østlandet som har de største arealene ute av drift. Tallene har vært stabile i perioden 1999 til 2009. Før 1999 var det mer ustabilitet i areal ute av drift, men dette skyldes at flere og relativt mindre bruk rapporterte inn areal ved tellingene i 1979 og 1989.

Dekar jordbruksareal ute av drift

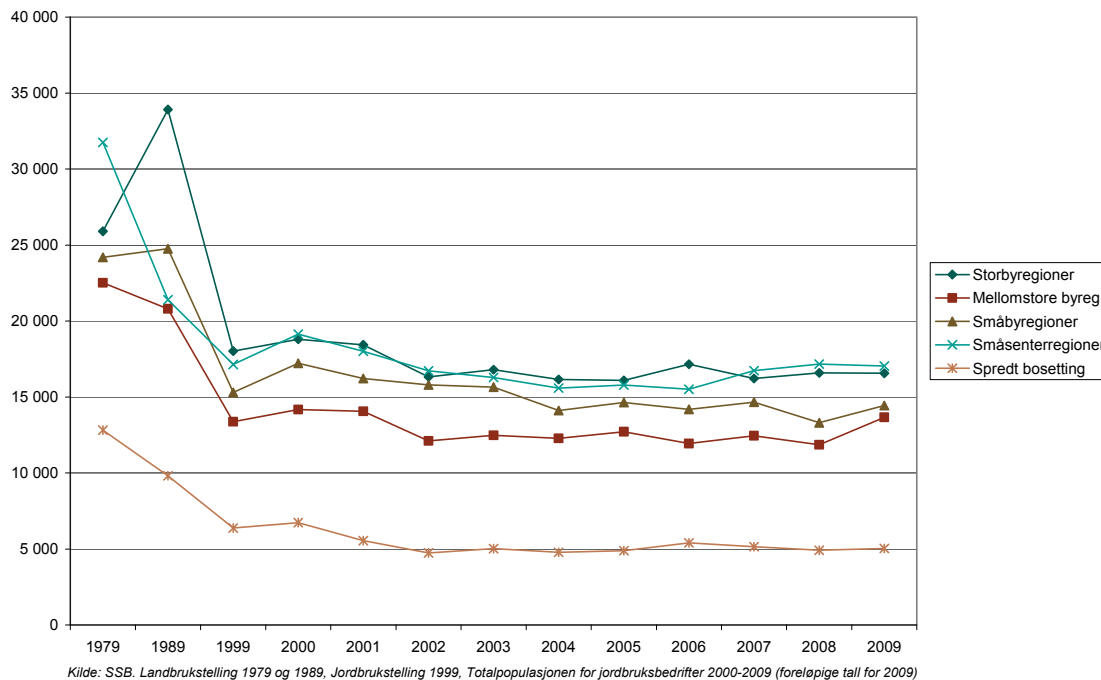
Figur 4.26 Utviklingen i jordbruksareal ute av drift 1979–2009 i ulike landsdeler

Dekar jordbruksareal ute av drift

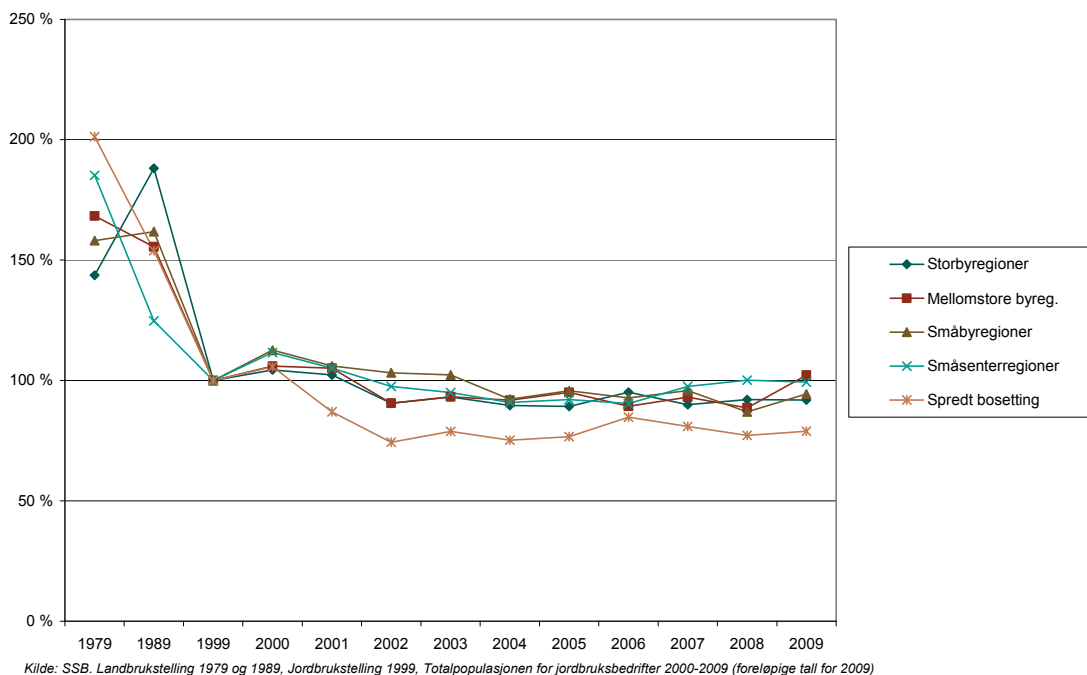
Figur 4.27 Relativ utvikling (indeksert) i jordbruksareal ute av drift 1979–2009 i ulike landsdeler

Dekar jordbruksareal ute av drift. BA sentralitet

Figur 4.28 Utviklingen i jordbruksareal ute av drift 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner

Dekar jordbruksareal ute av drift. BA sentralitet

Figur 4.29 Relativ utvikling (indeksert) i jordbruksareal ute av drift 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100)

4.2.5 Oppsummering arealbruk

Det er relativt store endringer i areal brukt til jordbruksproduksjon i perioden 1979–2009. Fra 1979 til 1999 var det betydelig økning i jordbruksareal i alt – rundt 9 prosent. Økningen i areal fulldyrka jord var i samme periode rundt 7 prosent. Etter 1999 har jordbruksarealet vært relativt stabilt, mens areal fulldyrka jord har gått tilbake med rundt 5 prosent. Årsakene til nedgangen er omdisponering til andre formål enn jordbruk eller at arealene av andre grunner har gått ut av bruk. Det er det økte innmarksbeitearealet som er årsak til at jordbruksarealet er opprettholdt, men slike arealer har svært liten produksjonsevne i forhold til for eksempel matkornareal som bygges ned på grunn av samfunnets behov for areal til andre formål enn jordbruk.

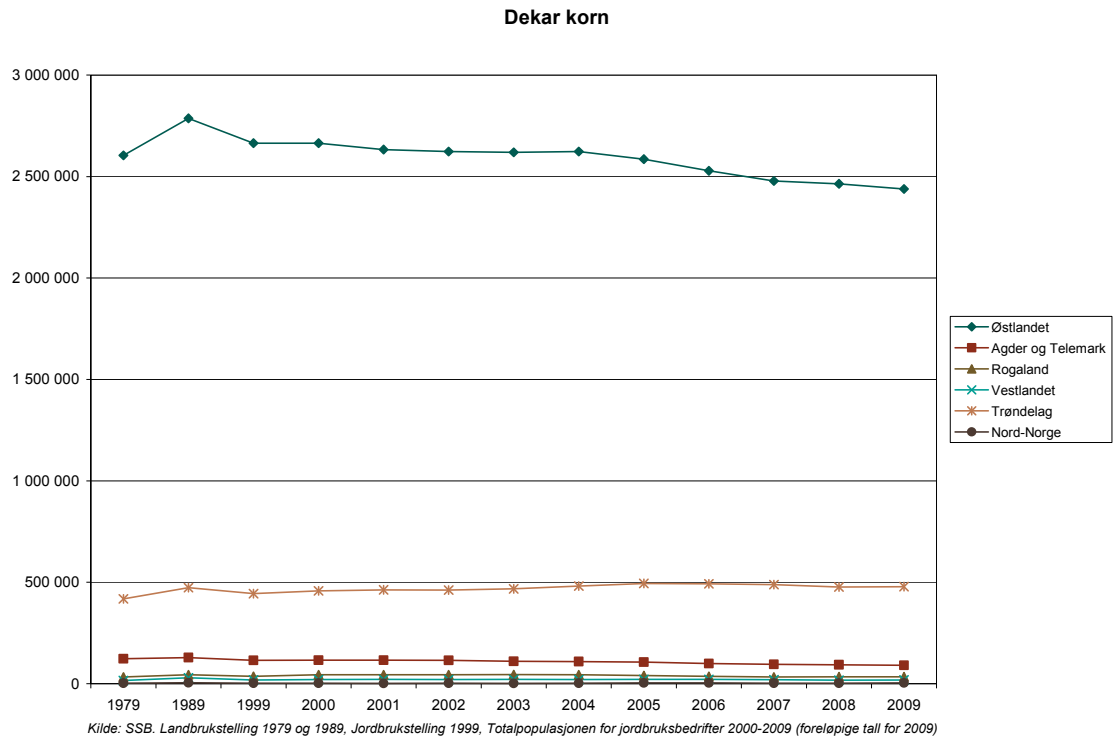
På Østlandet har utviklinga gått mot mindre areal åker og hage og økt areal med fulldyrka eng og beite. På Vestlandet og i Trøndelag har fulldyrka eng og beite gått tilbake, mens areal åker og hage har holdt seg stabilt i Trøndelag.

Det har vært tilbakegang i areal åker og hage i alle regiontypene, mens areal fulldyrka eng og beite har vært relativt stabilt i alle regiontypene. Storbyregionene har hatt størst absolutt tilbakegang, noen som sannsynligvis kan forklares med omdisponering til andre formål enn jordbruk og omlegging til eng og beite. Regioner med spredt bosetting har hatt den største relative tilbakegangen, men disse har relativt lite areal åker og hage. Småsenterregionene har også hatt betydelig tilbakegang i areal åker og hage.

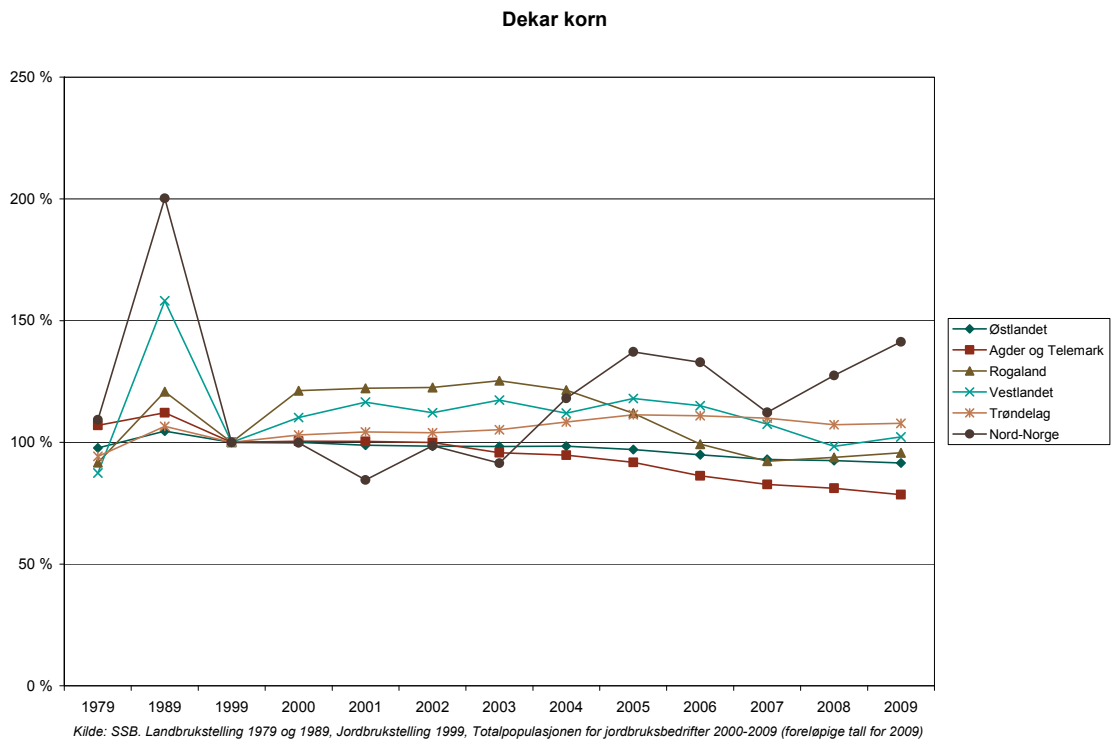
4.3 Utvikling i geografisk fordeling av planteproduksjon og produksjon av frukt og grønt

4.3.1 Kornproduksjon

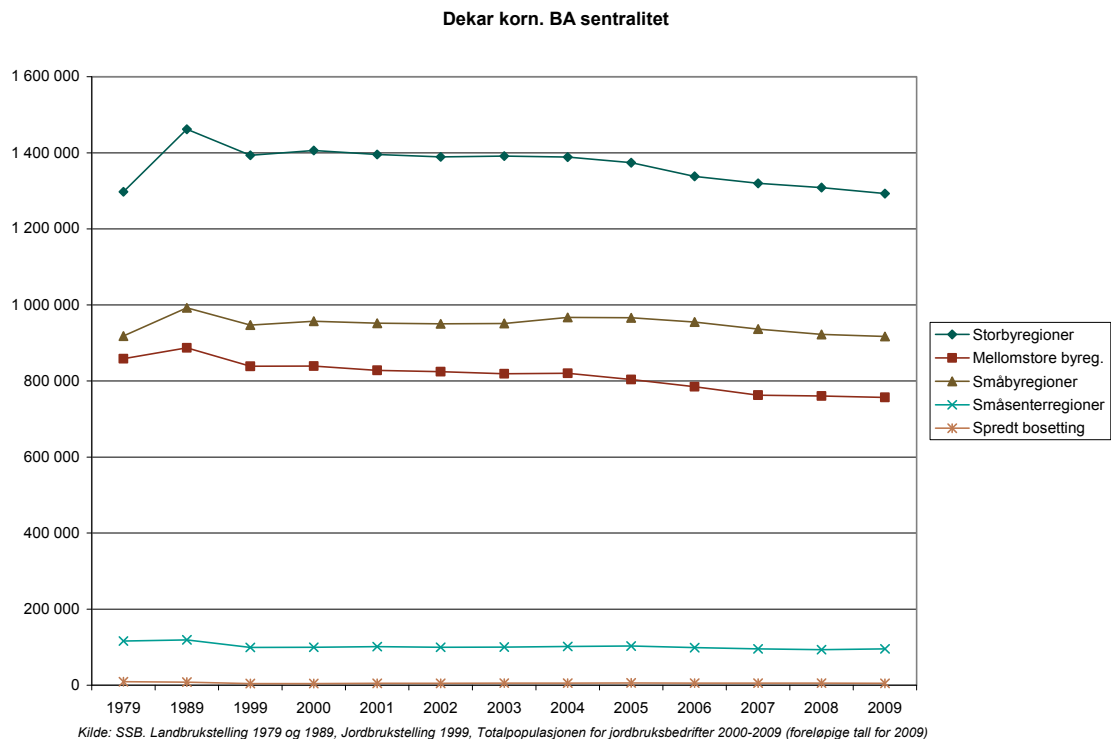
Østlandet har det aller meste av kornarealet. I 2009 hadde Østlandet 80 prosent av alt kornarealet, mens Trøndelag hadde rundt 16 prosent. I Trøndelag var det en svak økning i kornarealet fra 1999 til 2009, mens kornarealet gikk ned med rundt 225 000 dekar på Østlandet. I samme periode ble det på Østlandet omdisponert rundt 49 000 dekar dyrka jord til andre formål enn jordbruk. I tillegg til omdisponert areal er det trolig betydelige arealer som er lagt om til eng og beite som forklarer mye av reduksjonen i kornarealet. For de andre landsdelene har kornarealet vært relativt stabilt.

Figur 4.30 Utviklingen i antall dekar korn 1979–2009 i ulike landsdeler

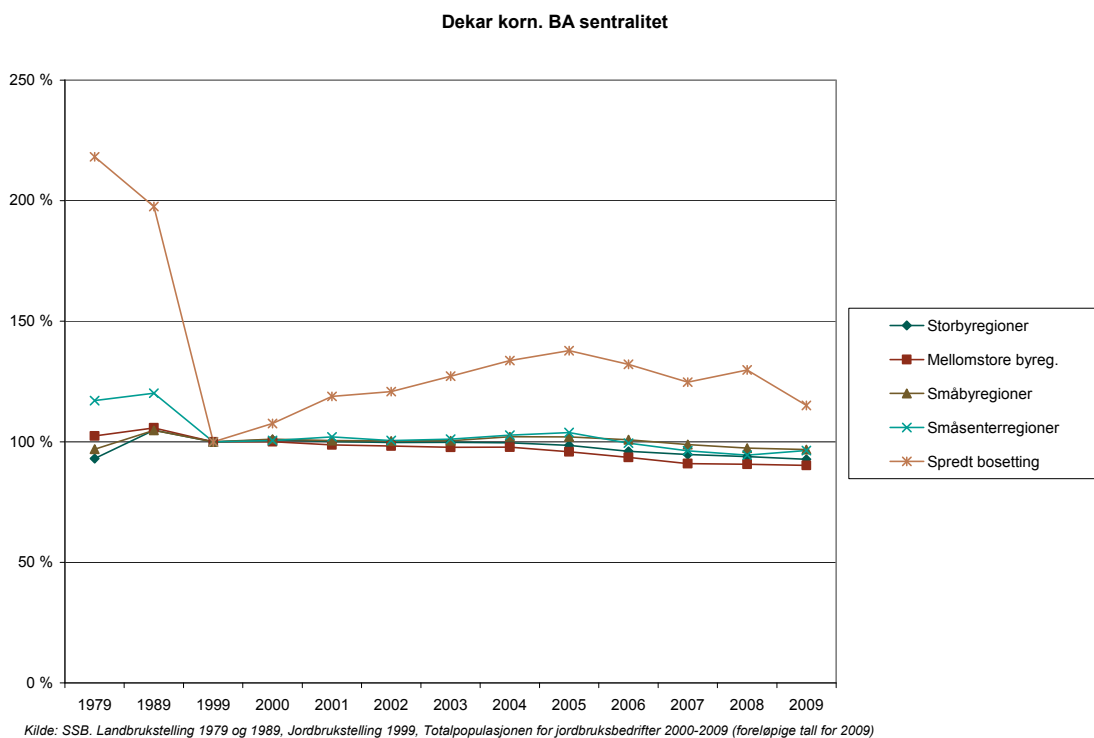

Figur 4.31 Relativ utvikling (indeksert) i antall dekar korn 1979–2009 i ulike landsdeler (1999=100)

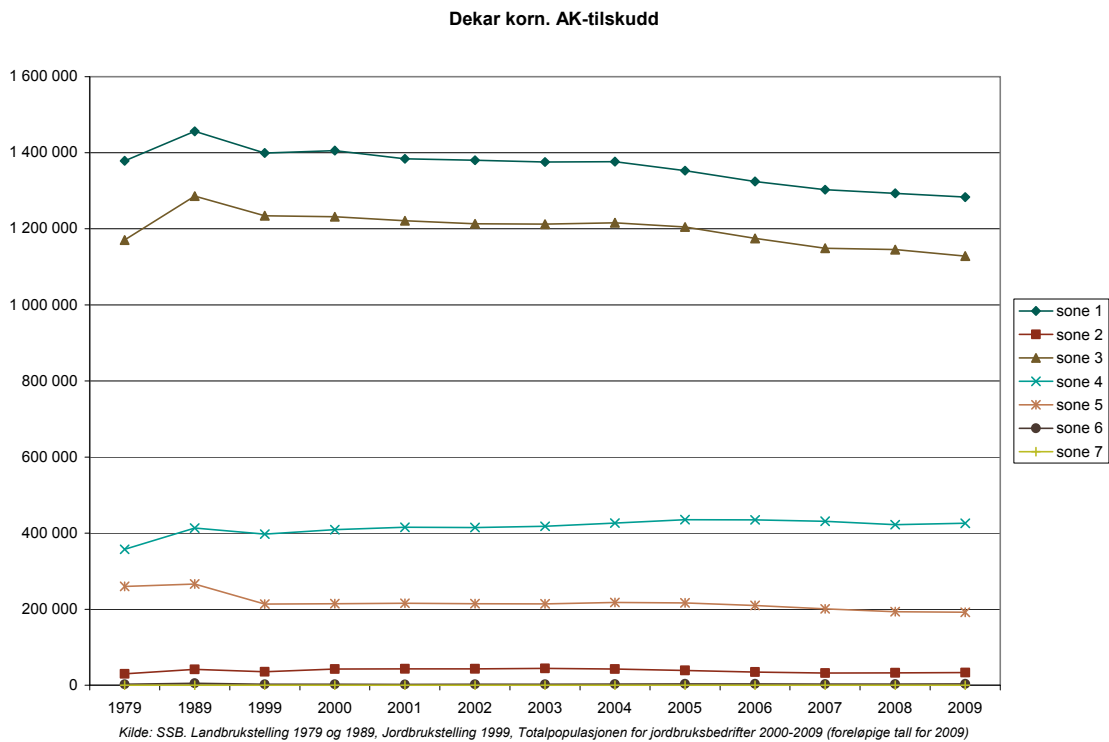

Figur 4.32 Utviklingen i antall dekar korn 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner

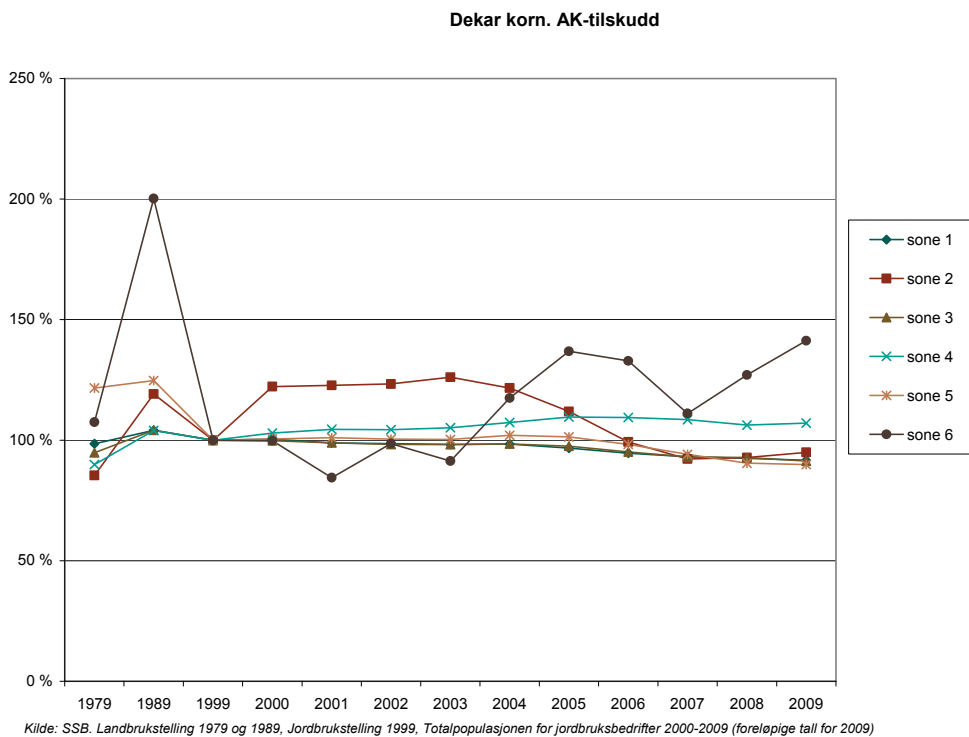
Det er mellomstore byregioner som har hatt størst nedgang i kornarealet fra 1999 til 2009 (ca. 10 %). Områder med spredt bosetting er den eneste regiontypen som har hatt økning, men disse områdene har svært lite kornareal.

Figur 4.33 Relativ utvikling (indekstert) i antall dekar korn 1979-2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100)

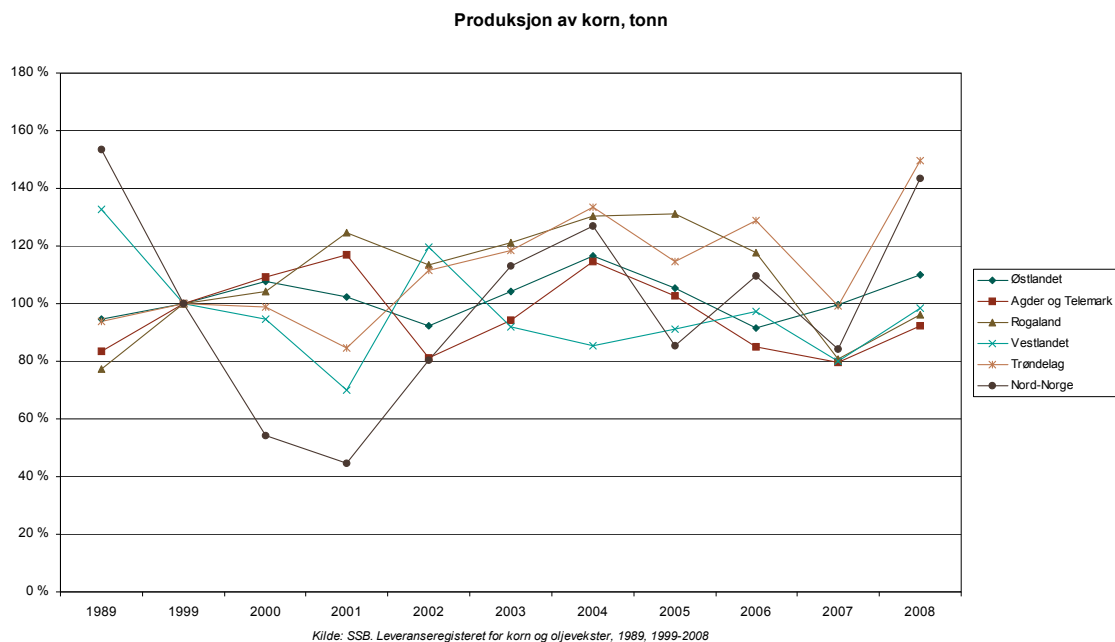

Figur 4.34 Utviklingen i antall dekar korn 1979–2009 i ulike soner for areal- og kulturlandskapstilskudd

Figur 4.35 Relativ utvikling (indeksert) i antall dekar korn 1979–2009 i ulike soner for areal- og kulturlandskapstilskudd. (1999=100)

I de AK-sonene som har noe vesentlig kornareal, har det etter 2006 vært betydelig nedgang i kornareal bortsett fra i sone 4. I sone 1 og sone 3, som er de sonene med mest kornareal, gikk arealet ned med henholdsvis 8 prosent og 9 prosent fra 1999 til 2009.

Figur 4.36 Relativ utvikling i produksjonen av korn 1989–2008 i ulike landsdeler

Kornavlingene svinger mye fra år til år, og mengde produsert korn i de ulike landsdelene svinger derfor relativt mye. I tidsrommet 1999 til 2008 ser det ut til at produksjonen relativt sett har økt mest i Trøndelag og gått mest ned i Agder og Telemark, Vestlandet og Rogaland. De tre sist nevnte landsdelene har imidlertid svært liten kornproduksjon.

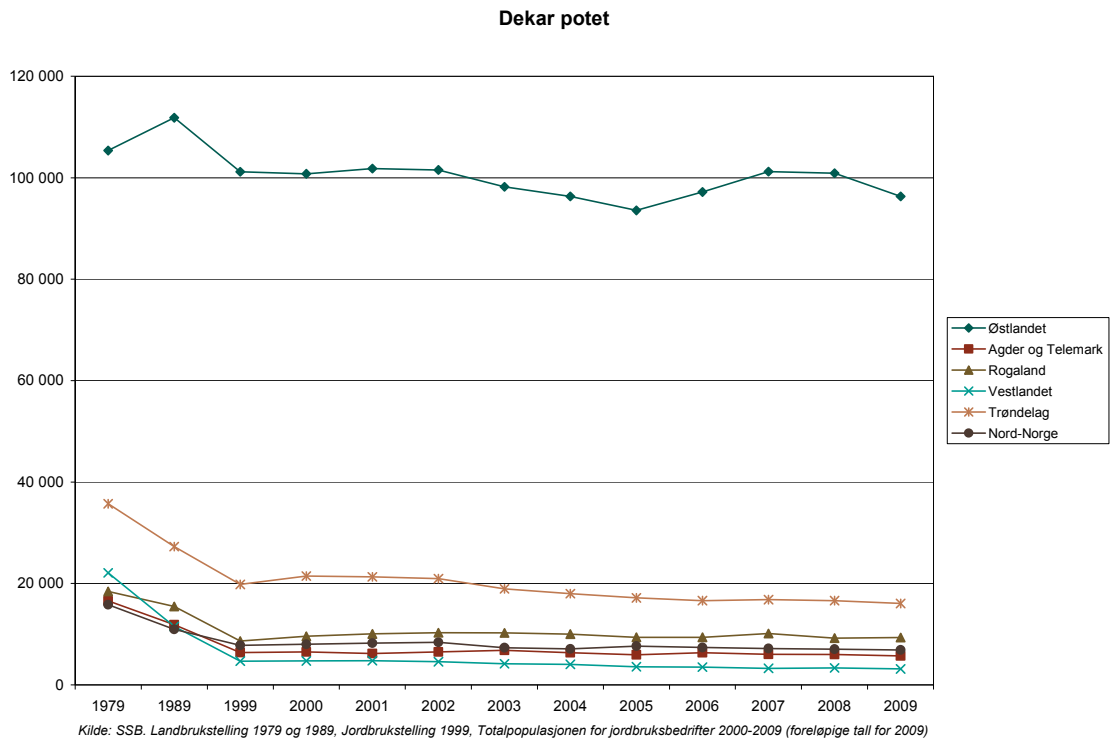
Strukturutvikling

Det har vært en betydelig strukturutvikling i kornproduksjonen i perioden 1979 til 2009. Gjennomsnittlig kornareal per jordbruksbedrift har økt i alle landsdelene, men det er små forskjeller mellom den relative utviklingen mellom de landsdelene som har produksjon av noe omfang.

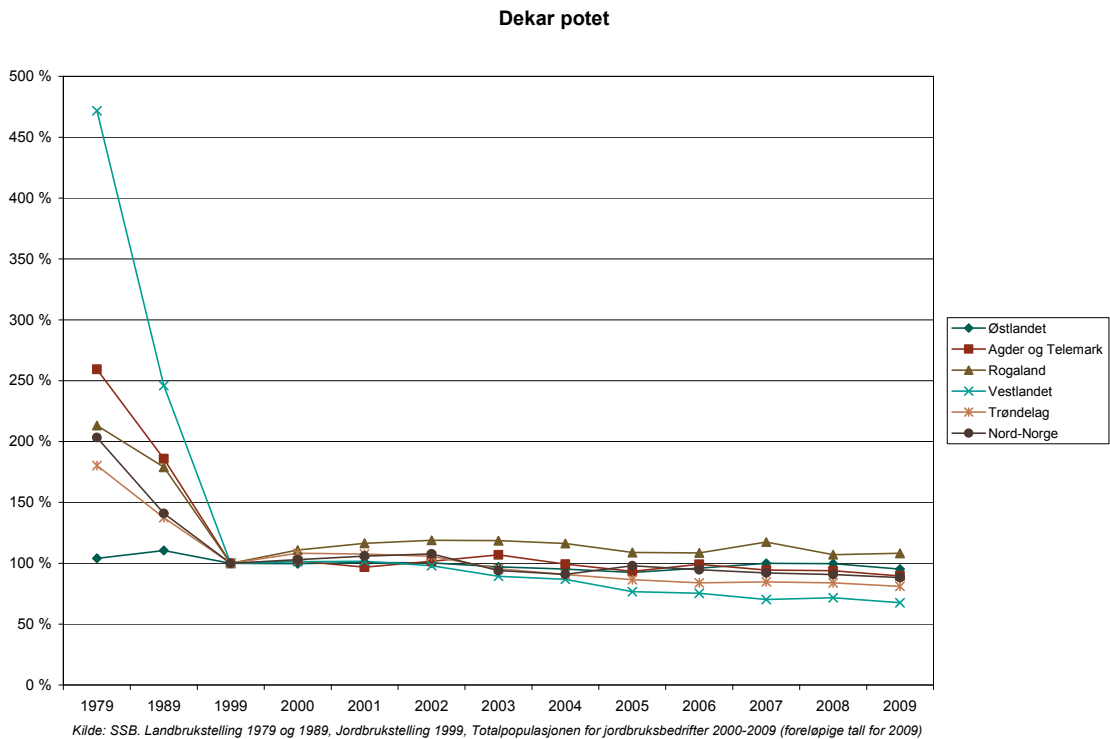
4.3.2 Produksjon av potet

Antall dekar poteter har gått tilbake de siste 30 årene. Østlandet er den landsdelen med størst potetareal, nesten 100 000 dekar i 2009. Det er særlig Solør med kommunene Åsnes, Grue og Våler som har stort potetareal. På Østlandet gikk potetarealet noe opp og ned i løpet av 2000-tallet, men det har vært en svak nedgang i potetarealet i hele perioden fra 1979 til 2009. Vestlandet har hatt den største relative tilbakegangen i potetareal, men har små areal. Bortsett fra Rogaland har alle landsdelene hatt nedgang i potetarealet i perioden 1999 til 2009.

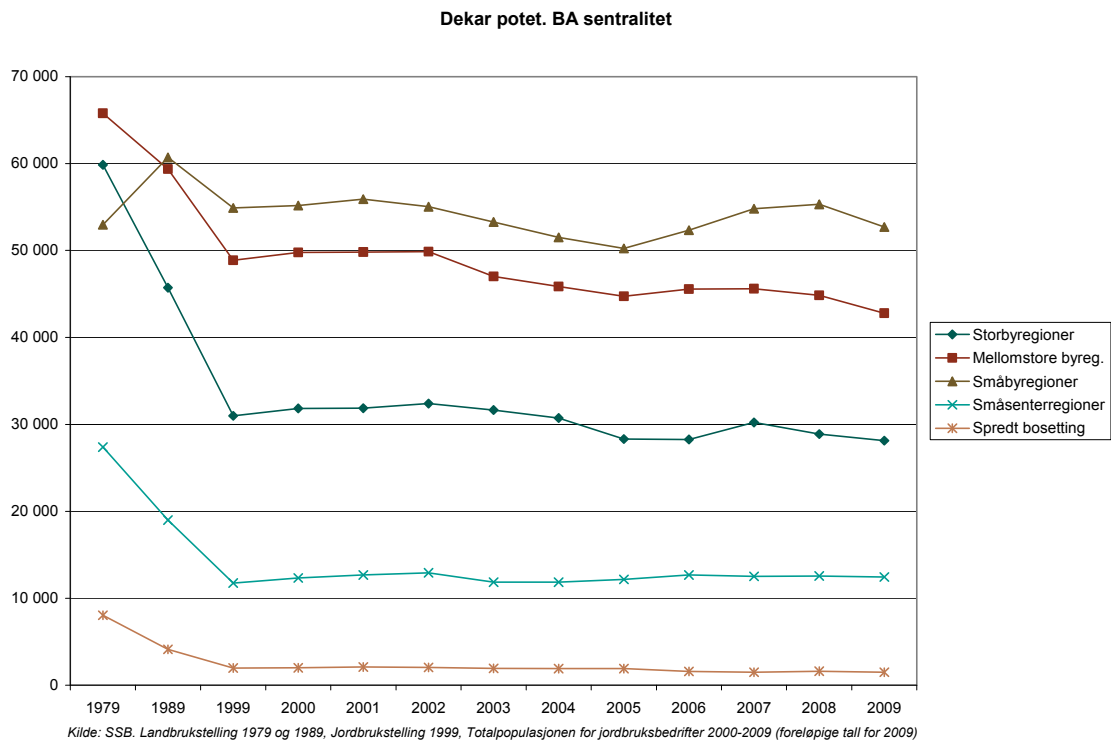
Produksjonen av potet har i perioden 1999 til 2009 hatt tilbakegang i alle landsdelene bortsett fra for Rogaland. Produksjonen svinger naturlig nok fra år til år på grunn av årsveksten.

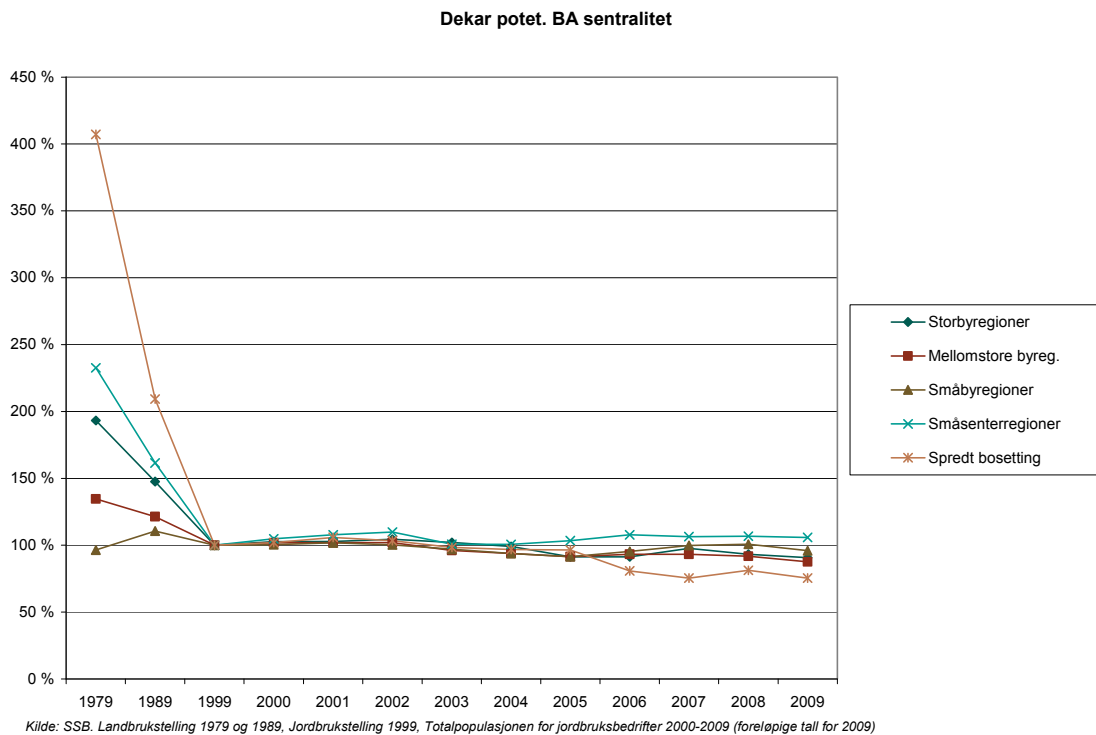
Figur 4.37 Utviklingen i antall dekar potet 1979–2009 i ulike landsdeler

Figur 4.38 Relativ utvikling (indeksert) i dekar potet 1979–2009 i ulike landsdeler (1999=100)

Figur 4.39 Utviklingen i antall dekar potet 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner

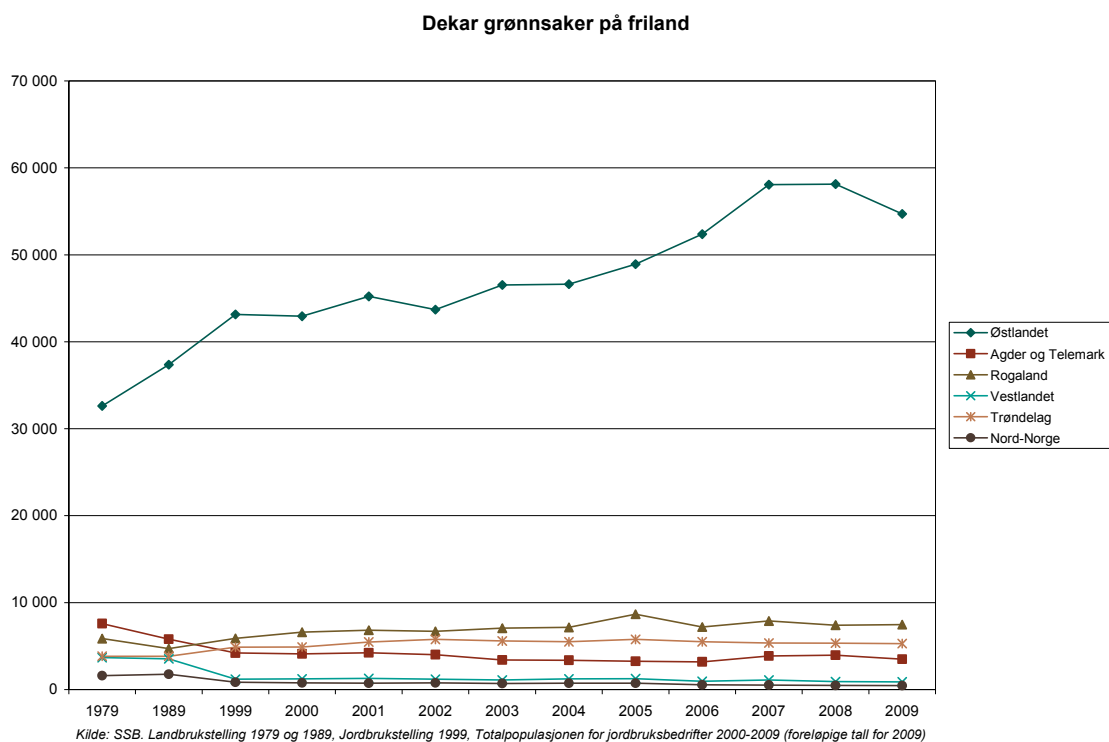

Figur 4.40 Relativ utvikling (indekstert) i antall dekar potet 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100)

Potetarealet økte i småsenterregionene fra 1999 til 2009 og gikk tilbake i de andre regiontypene. Områder med spredt bosetting hadde størst reduksjon (rundt 25 %), men det er relativt små areal i disse områdene. Fordelt på kommuneklasser ser man at sentrale tjenesteytings- og industrikommuner har størst potetareal. Bortsett fra i mindre sentrale tjenesteytingskommuner, som har lite potetareal, har arealet gått tilbake i alle kommuneklassene i perioden 1999 til 2009.

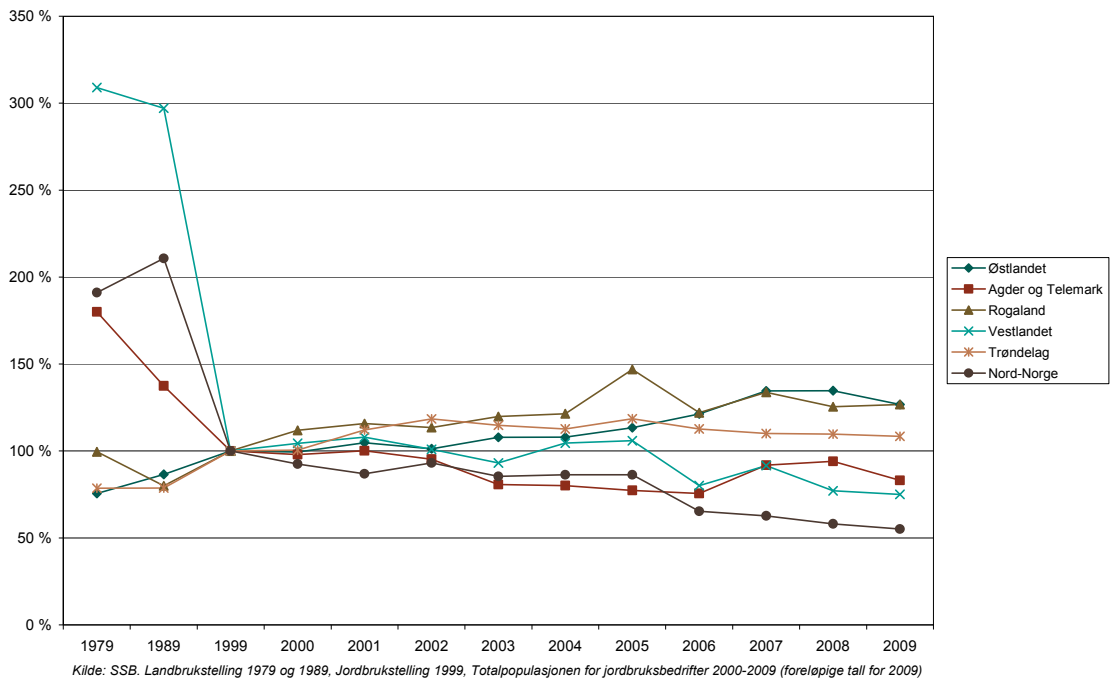
4.3.3 Produksjon av grønnsaker på friland

Østlandet skiller seg ut som landsdelen med mest grønnsaksareal med rundt 55 000 dekar i 2009. Østlandet har hatt en økning i grønnsaksareal. Som for potetarealet, er produksjonen konsentrert til noen kommuner. Kommunene Østre Toten, Larvik, Lier og Nøtterøy har de største grønnsaksarealene. De andre landsdelene har langt mindre areal enn Østlandet. Rogaland og Trøndelag har økning i grønnsaksarealet fra 1999 til 2009, mens de andre landsdelene har hatt nedgang. Økningen i grønnsaksarealet for Østlandet og Trøndelag kan henge sammen med at potetarealet har gått ned i disse landsdelene og det på disse arealene dyrkes grønnsaker. En mulig forklaring kan være markedsvridning. Den samme trenden ser vi ikke for Rogaland, der både potetarealet grønnsaksarealet har økt.

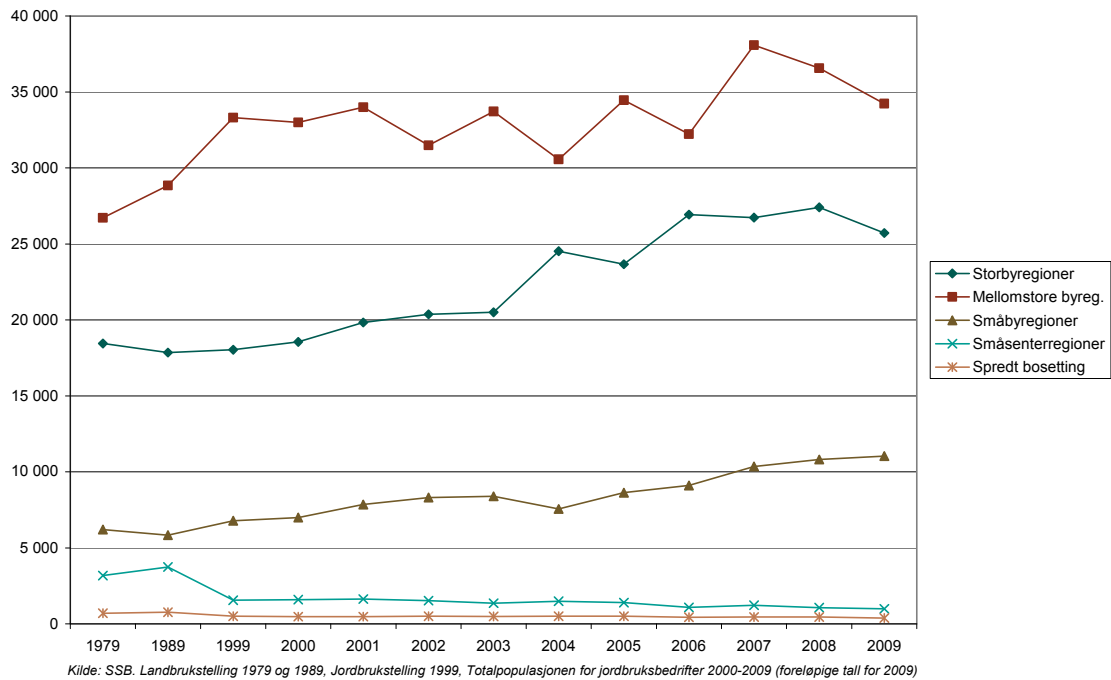
Figur 4.41 Utviklingen i antall dekar grønnsaker på friland 1979–2009 i ulike landsdeler

Dekar grønnsaker på friland

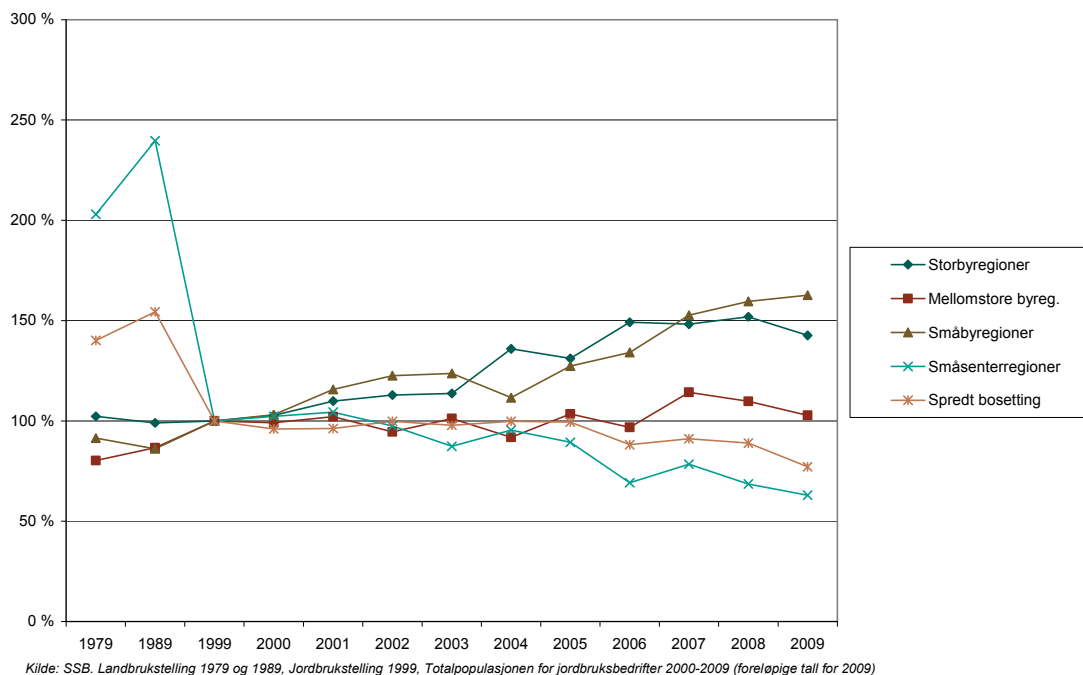
Figur 4.42 Relativ utvikling (indeksert) i dekar grønnsaker på friland 1979–2009 i ulike landsdeler (1999=100)

Dekar grønnsaker på friland. BA sentralitet

Figur 4.43 Utvikling i antall dekar grønnsaker på friland 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100)

Dekar grønnsaker på friland. BA sentralitet

Figur 4.44 Relativ utvikling (indeksert) i antall dekar grønnsaker på friland 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100)

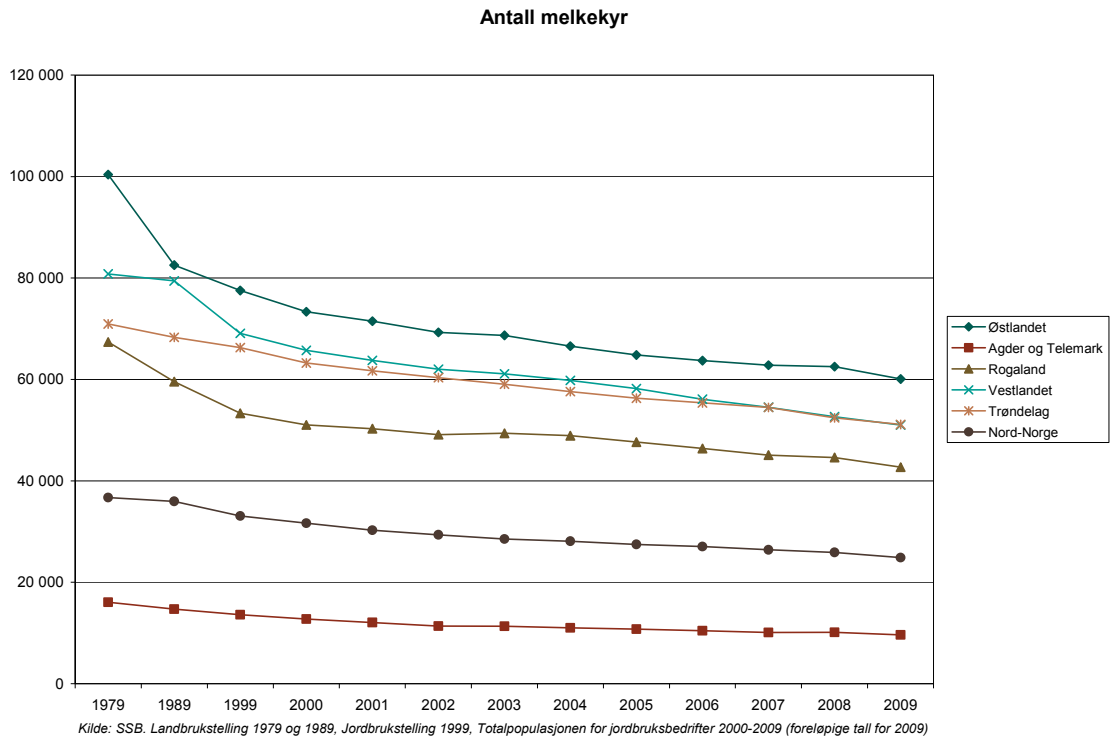
Storbyregioner og mellomstore byregioner har mest grønnsaksareal, og de har en økning i arealet. Småbyregioner har den største veksten i frilandsarealet. Småbyregioner og regioner med spredt bosetting har lite areal og har hatt en svak nedgang i grønnsaksarealet. Avstand til både leverandør, kunde og arbeidsmarked kan forklare hvorfor utviklingen er slik. Områder med mye grønnsaksdyrking har gode naturgitte forhold for slik produksjon og har kort avstand til markedene. Samtidig er slike sentrale områder også utsatt for press på jordarealet på grunn av stort behov for utbyggingsareal.

Fordelt på ulike kommuneklasser skiller sentrale tjenesteytings- og industrikommuner seg ut med mest grønnsaksareal og har de siste årene hatt en sterk vekst i arealet, se vedlegg. Denne klassen hadde samtidig en reduksjon i potetarealet, og det kan tyde på at potetarealer er gått over til å bli brukt til grønnsaksdyrking. Landbruks- og industrikommuner og sentrale tjenesteytingskommuner har hatt en reduksjon, og reduksjon hadde man også for potetarealet i disse klassene. De resterende klassene har hatt en jevn utvikling, men har samtidig lite grønnsaksareal.

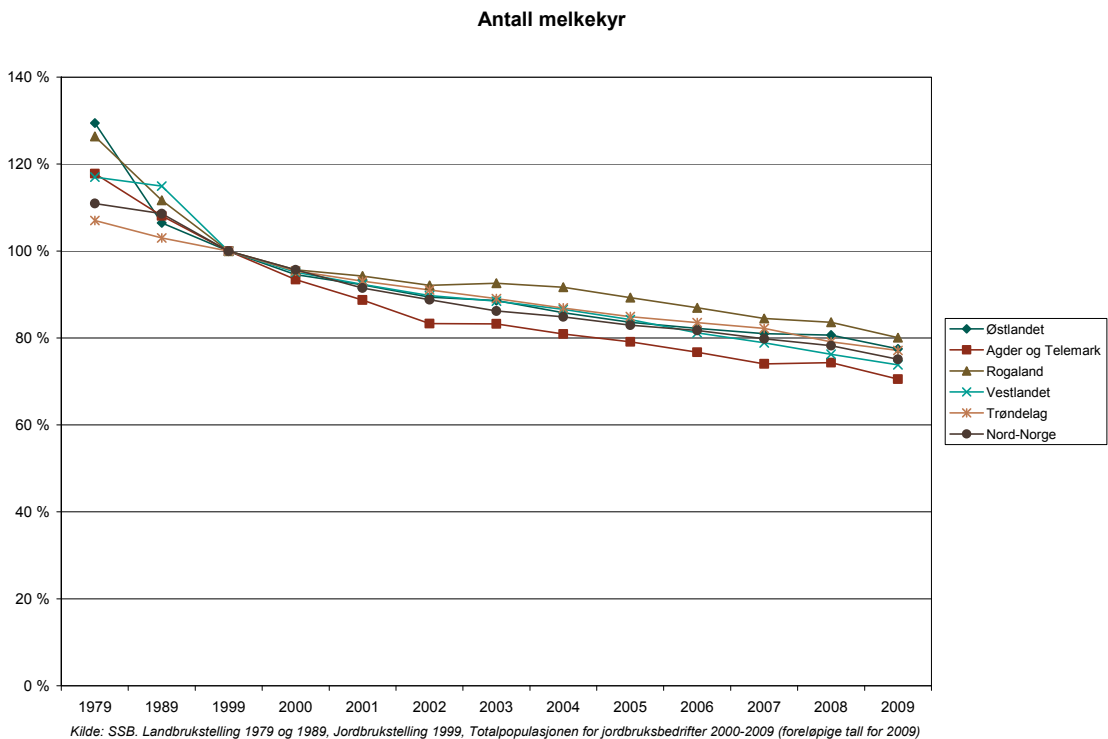
4.4 Utvikling i geografisk fordeling i grovfôrkrevende husdyrproduksjoner

4.4.1 Melkeproduksjon – storfe

Antall melkekyr har gått ned i hele perioden fra 1979 til 2009. For perioden 1999 til 2009 er det relativt størst tilbakegang i Agder og Telemark, mens Rogaland har den minste tilbakegangen.

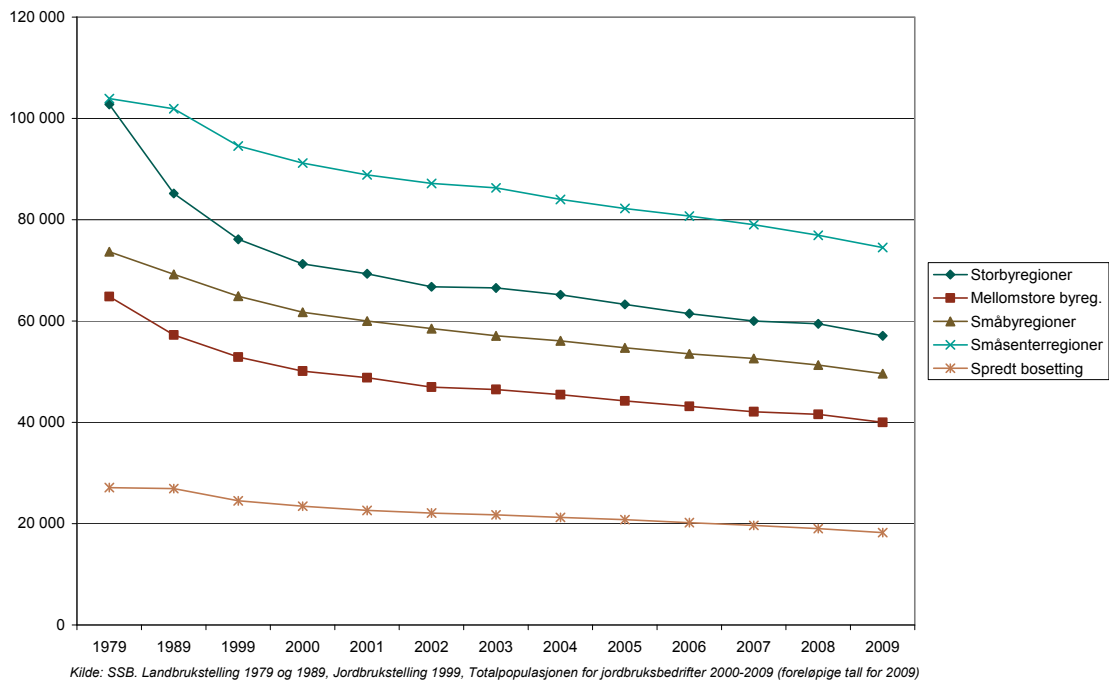

Figur 4.45 Utviklingen i antall melkekyr 1979–2009 i ulike landsdeler

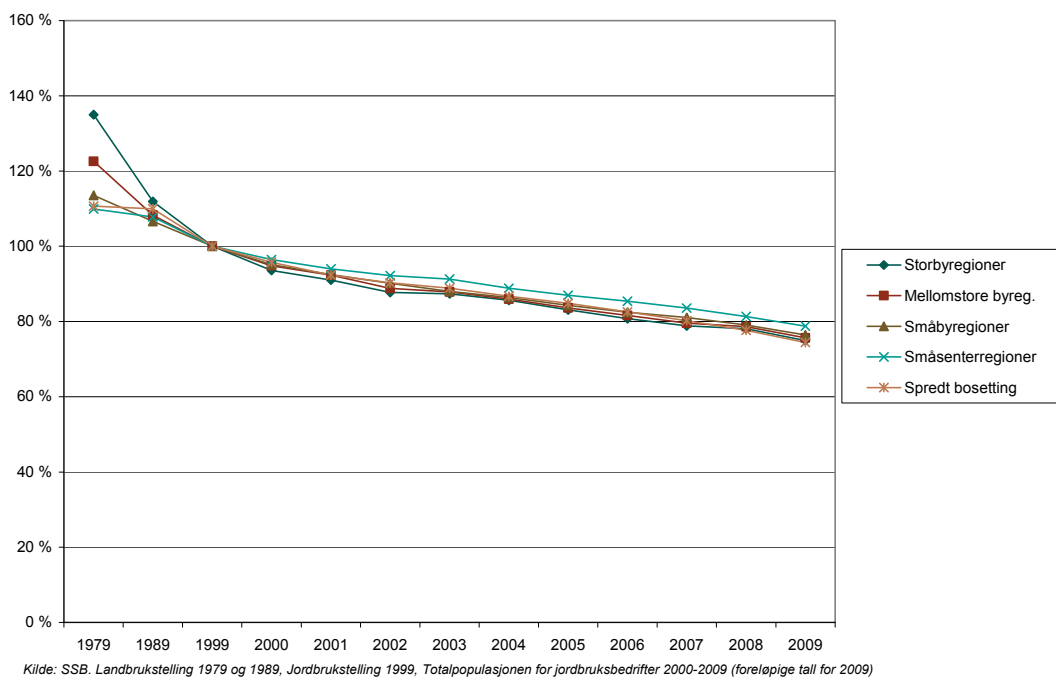
Figur 4.46 Relativ utvikling (indekstert) i antall melkekyr 1979–2009 i ulike landsdeler

Antall melkekyr. BA sentralitet

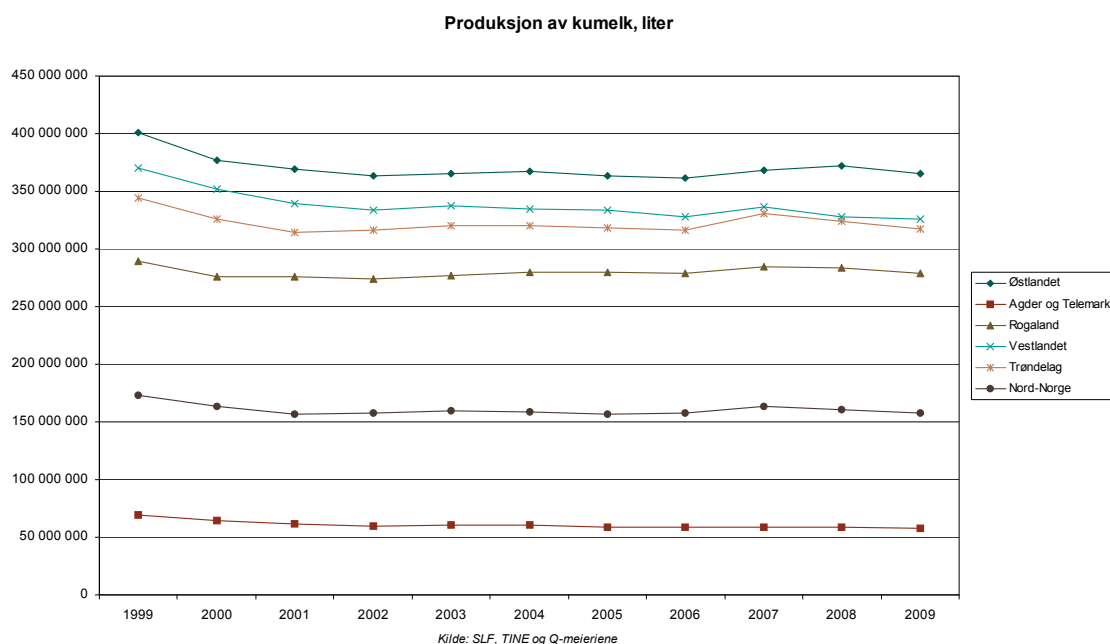
Figur 4.47 Utviklingen i antall melkekyr 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner

Antall melkekyr. BA sentralitet

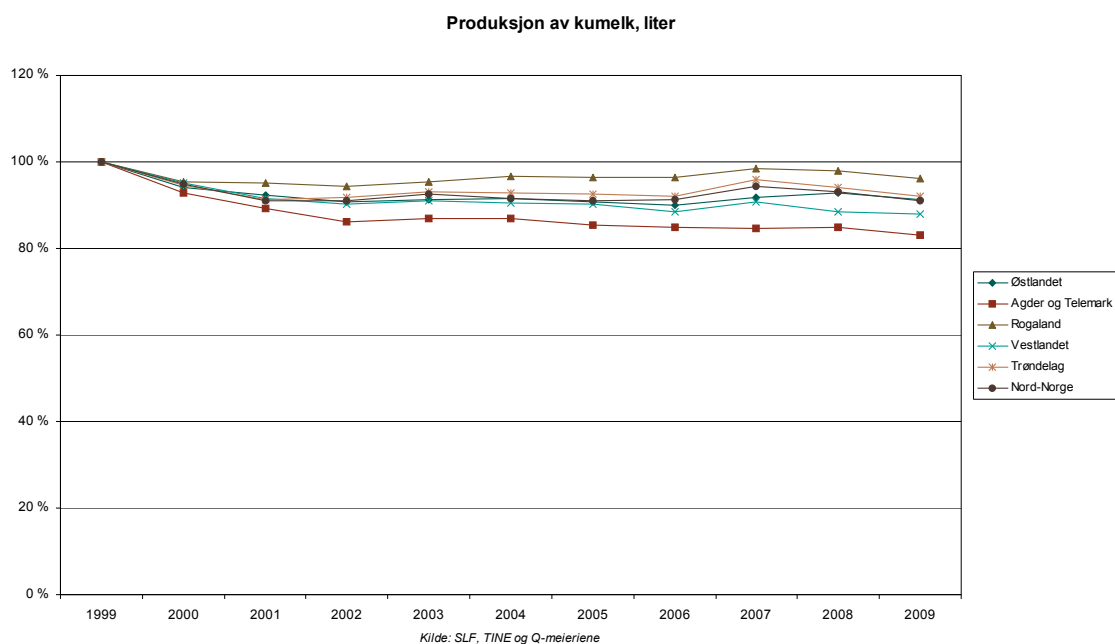

Figur 4.48 Relativ utvikling (indeksert) i antall melkekyr 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100)

Det er relativt små forskjeller mellom utviklinga av antall melkekyr i de ulike regiontypene, men det er en tendens til at småsenterregionene i størst grad har opprettholdt tallet på melkekyr. Relativt sett har tallet på melkekyr gått ned mest i sentrale tjenesteytingskommuner og har holdt seg best oppe i primærnæringskommuner og landbruks- og industrikommuner. Sett i forhold til distriktspolitiske virkemidler var det sone IV som hadde minst tilbakegang i antall melkekyr, mens de andre sonene hadde noe større tilbakegang. Antall melkekyr holdt seg best oppe i AK-sone 2, fulgt av sone 7. De andre sonene hadde noe større tilbakegang. Sett i forhold til sone for distriktstilskudd på melk, var det i sone H at antall melkekyr holdt seg best oppe. I denne sonen er det imidlertid svært få bruk og liten produksjon. Videre har kutallet holdt seg oppe i sone I og sone A, mens det var liten forskjell mellom de andre sonene.

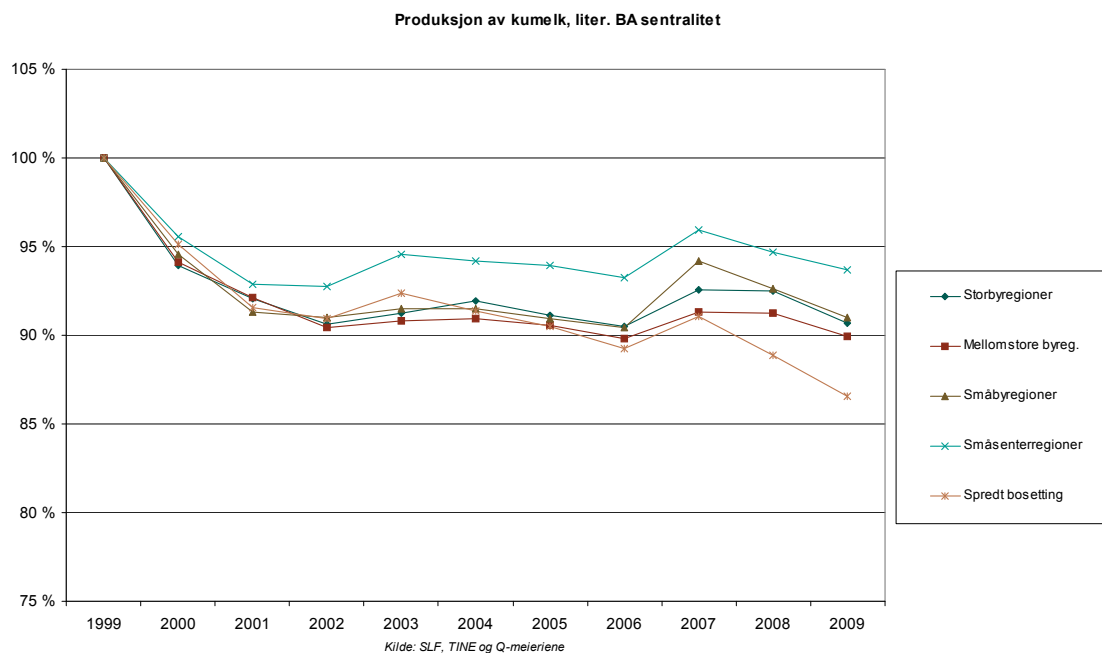

Figur 4.49 Utviklingen i produksjonen av kumelk 1999–2009 i ulike landsdeler

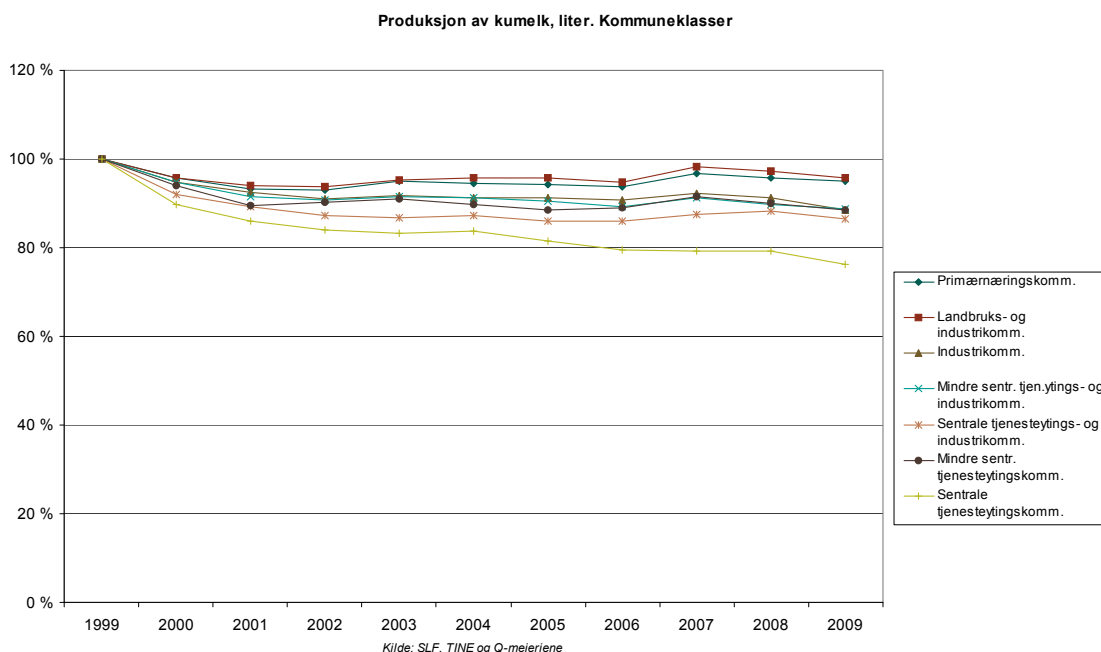
Figur 4.50 Relativ utvikling i produksjonen av kumelk 1999–2009 i ulike landsdeler

Melkeproduksjonen falt fra 1999 til 2009 i alle landsdeler, men relativt falt den mest i Agder og Telemark og minst i Rogaland. Så lenge det ikke er vesentlige distriktsvise forskjeller i avdrått per ku, følger melkeproduksjonen samme utvikling som kutallet. Økt avdrått, spesielt etter ca 2002, gjør likevel at produsert mengde ikke går så mye ned som antall melkekyr.

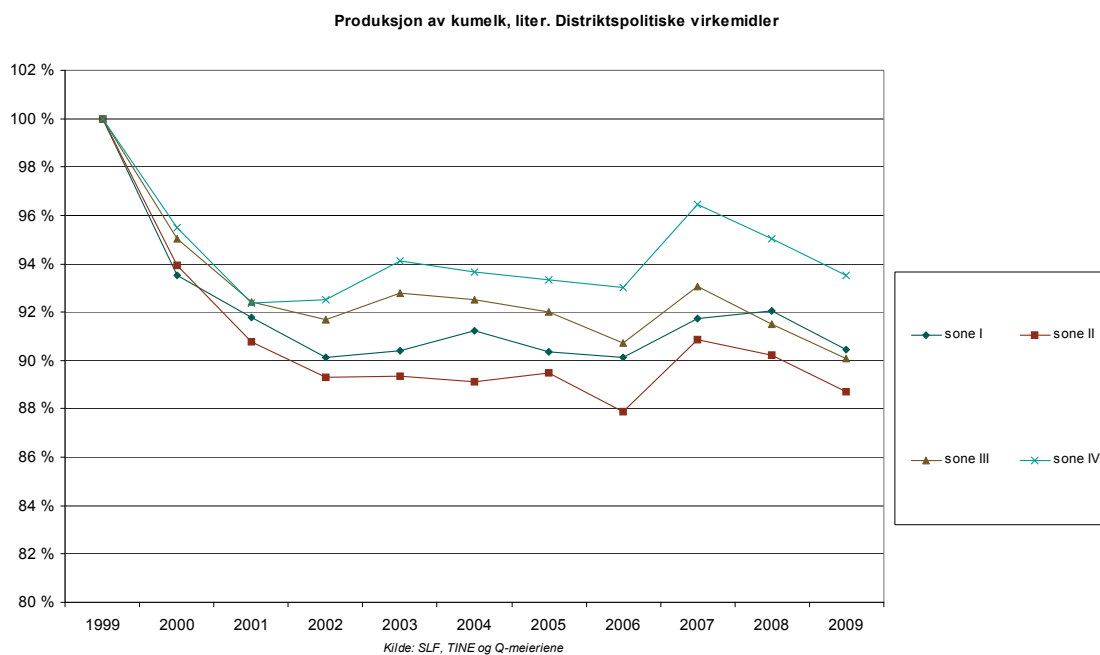

Figur 4.51 Relativ utvikling i produksjonen av kumelk 1999–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner

Småsentterregionene har mistet minst melkeproduksjon, mens områder med spredt bo-
 setting har mistet mest. Produksjonen holder seg best oppe i primærnæringskommuner
 og landbruks- og industrikommuner, mens den har falt mest i sentrale tjenesteytings-
 kommuner.

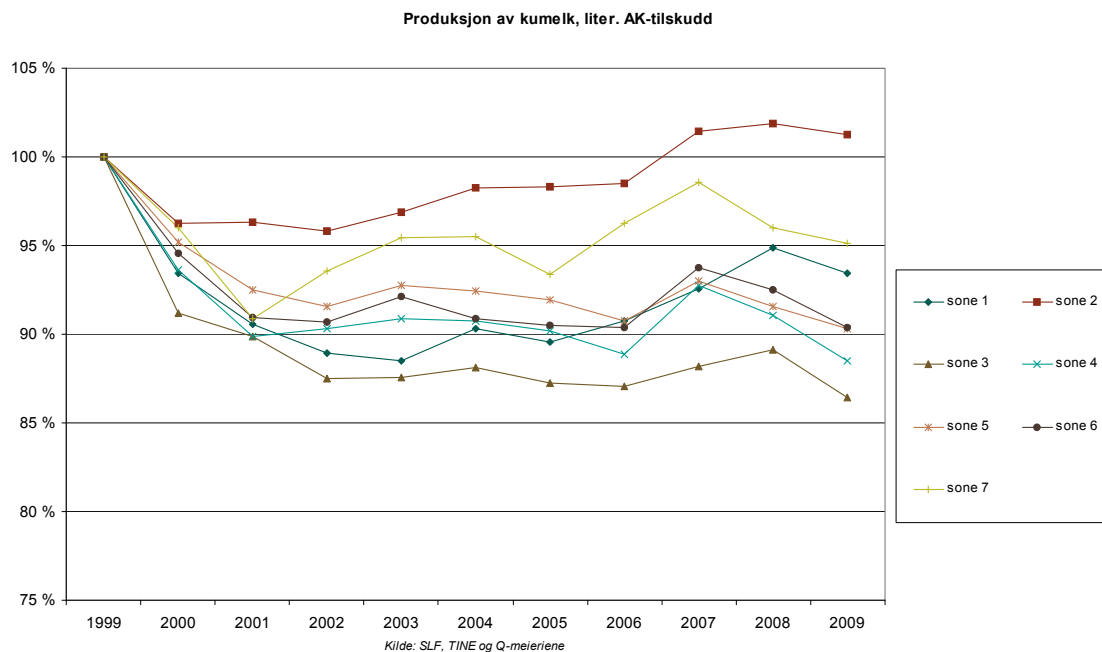

Figur 4.52 Relativ utvikling i produksjonen av kumelk 1999–2009 i ulike kommuneklasser

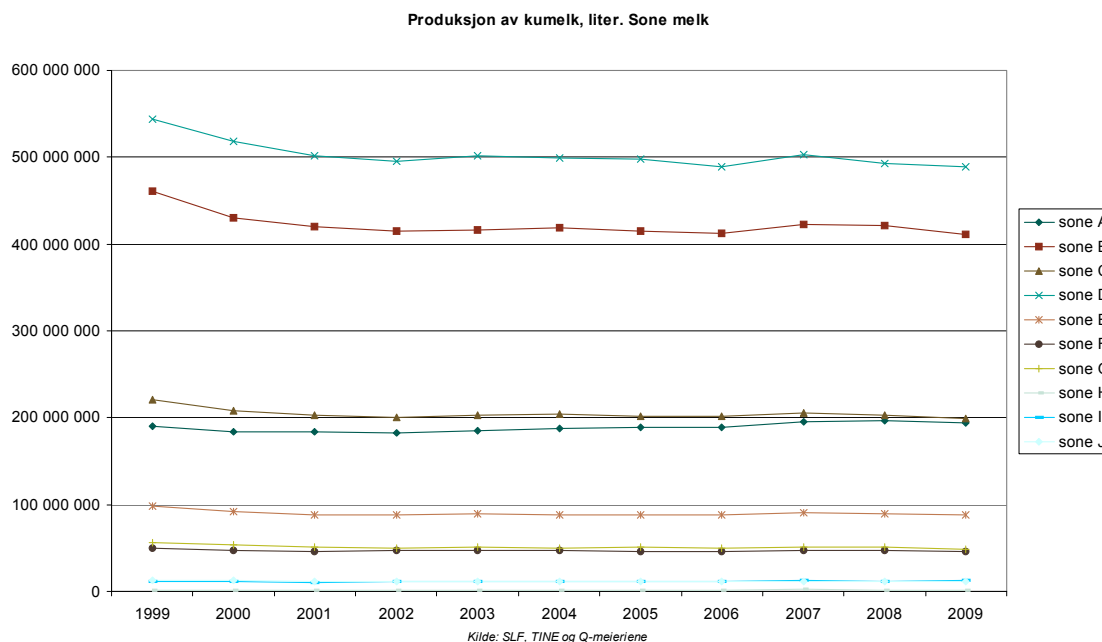

Figur 4.53 Relativ utvikling i produksjonen av kumelk 1999–2009 i ulike virkeområder for distriktpolitiske virkemidler

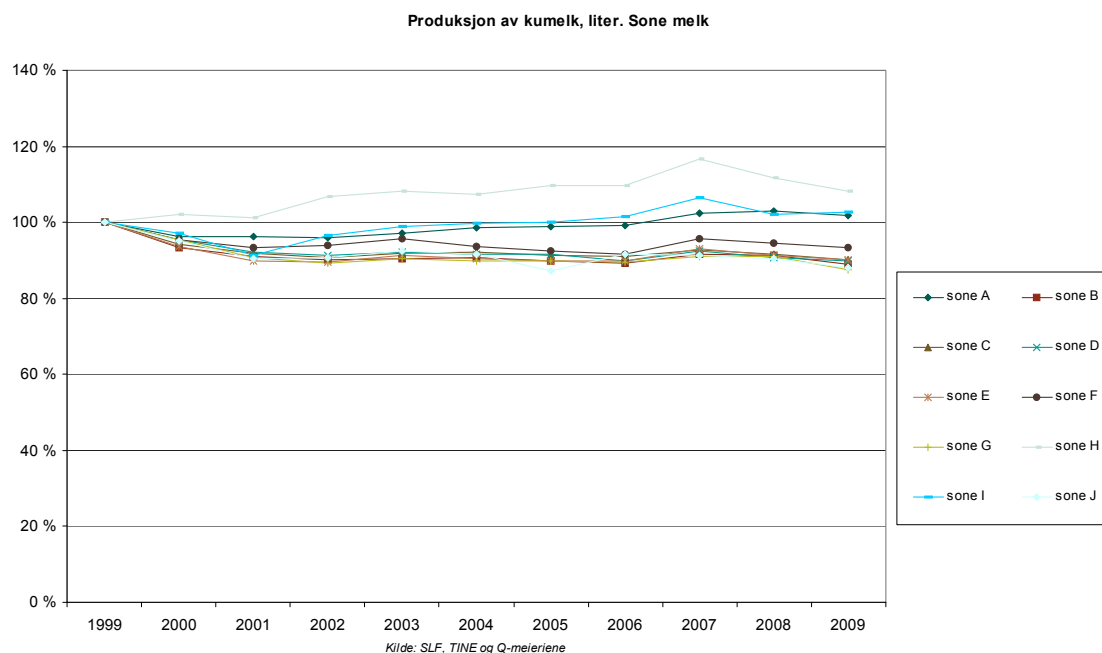
Sett i forhold til distriktpolitiske virkemidler har melkeproduksjonen i størst grad holdt seg oppe i sone IV, mens den har falt mest i sone II. AK-sone 2, som omfatter sju kommuner i Stavangerregionen, skiller seg ut ved med økt produksjon, mens det er nedgang i produksjonen i alle de andre sonene fra 1999 til 2009. Størst har nedgangen vært i AK-sone 3.

Figur 4.54 Relativ utvikling i produksjonen av kumelk 1999–2009 i ulike soner for AK-tilskudd

Figur 4.55 Utviklingen i produksjonen av kumelk 1999–2009 i ulike soner for distrikts-tilskudd på melk

Figur 4.56 Relativ utvikling i produksjonen av kumelk 1999–2009 i ulike soner for melk

Av de ulike sonene for distriktstilskudd på melk er det økning i sone H, sone I og sone A. Sone H og I har imidlertid svært liten produksjon, mens det er en betydelig produksjon i sone A. De andre sonene har nedgang i produksjonen.

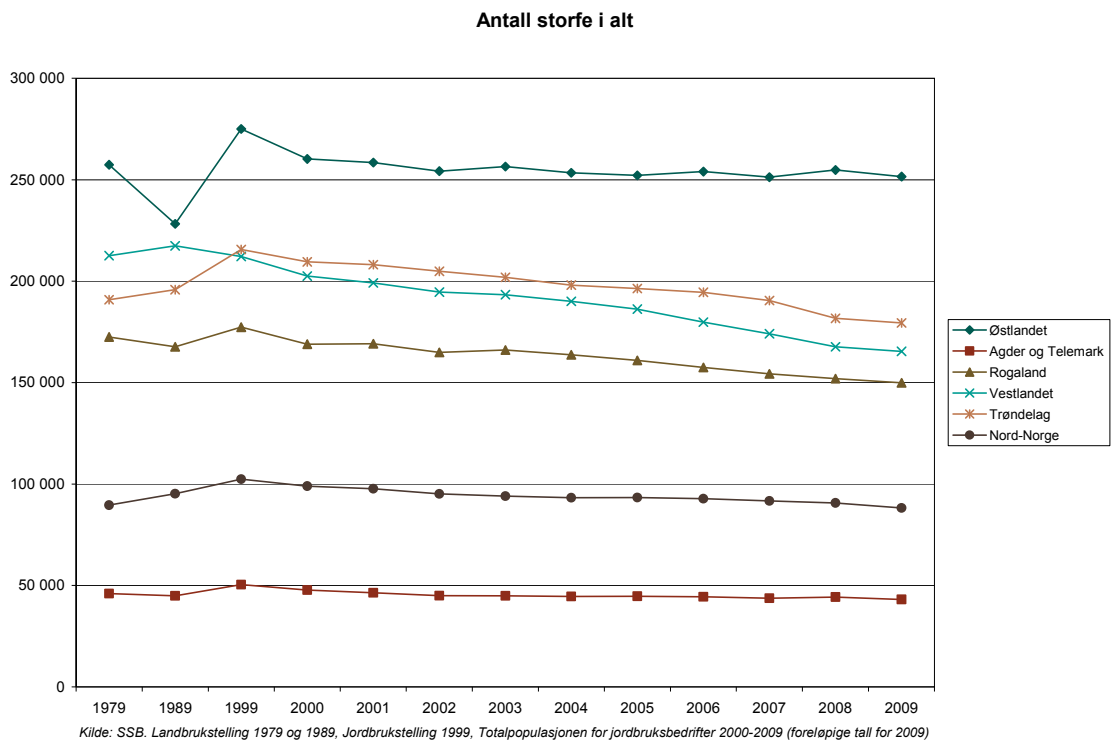
Sammenligning av figurene for utvikling i tallet på melkekyr og figurene for produsert melkemengde antyder at gjennomsnittlig melkeavdrått ikke har økt like mye i alle regioner.

Struktur - melkeproduksjon

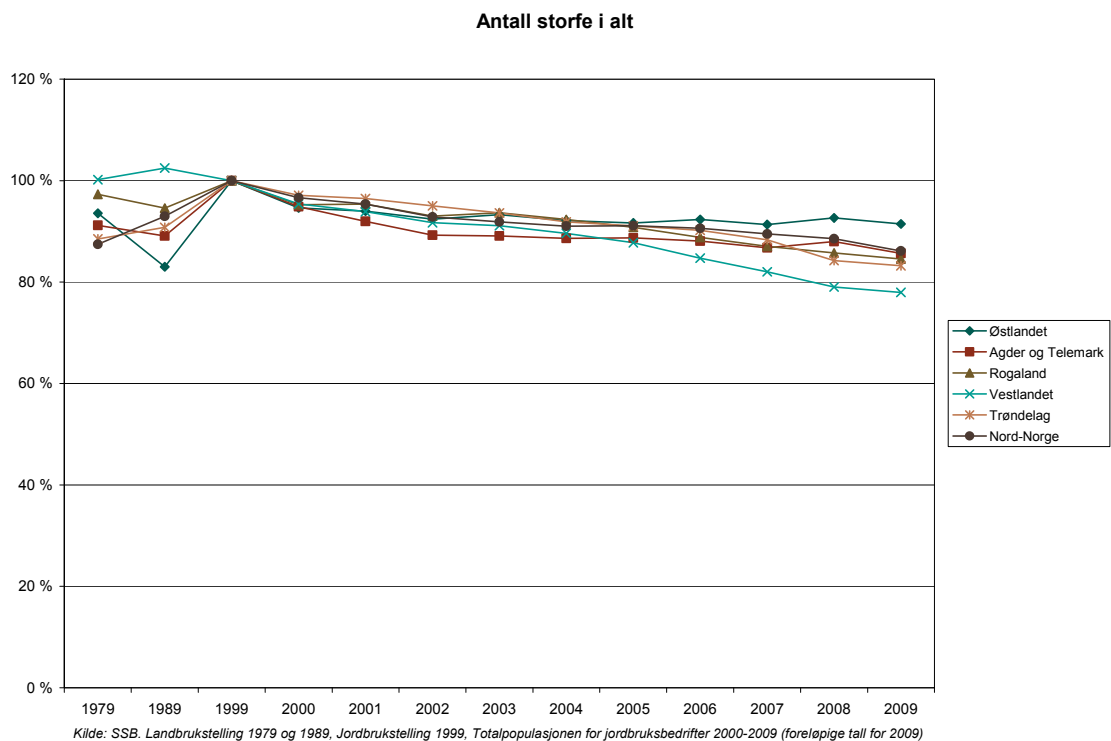
Antall melkekyr per jordbruksbedrift har i alle år siden 1979 ligget høyest i Rogaland, fulgt av Trøndelag og Østlandet. Agder og Telemark og Vestlandet har i hele perioden hatt de minste besetningene. I alle landsdelene har gjennomsnittsbesetninga økt betydelig. Fra 1999 til 2009 økte gjennomsnittsbesetninga mest i Agder og Telemark og i Trøndelag, mens den økte minst på Vestlandet. Det er de senere årene en tendens til at gjennomsnittlig buskapsstørrelse økte mest i storbyregioner, mellomstore byregioner og småbyregionene, mens den økte mindre i småsenterregioner og områder med spredt bosetting.

4.4.2 Kjøttproduksjon – storfe

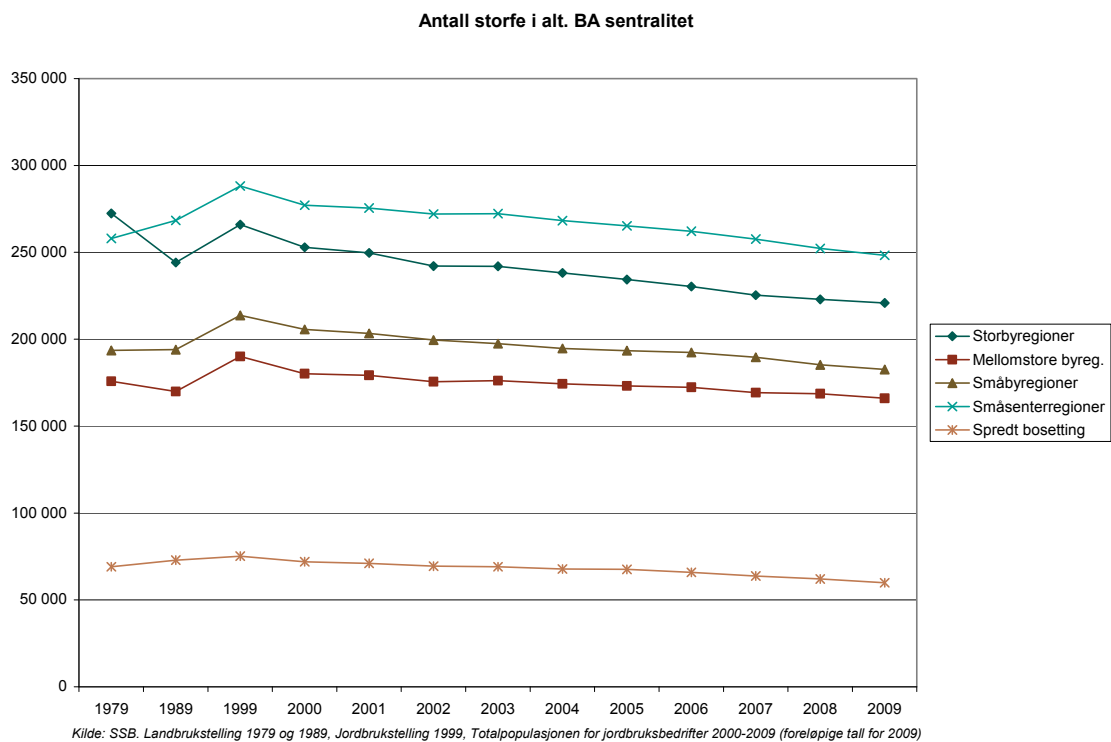
Antall storfe har gått betydelig tilbake i perioden 1999 til 2009. Størst har tilbakegangen vært på Vestlandet og minst på Østlandet. Østlandet er den landsdelen som har klart mest storfe.

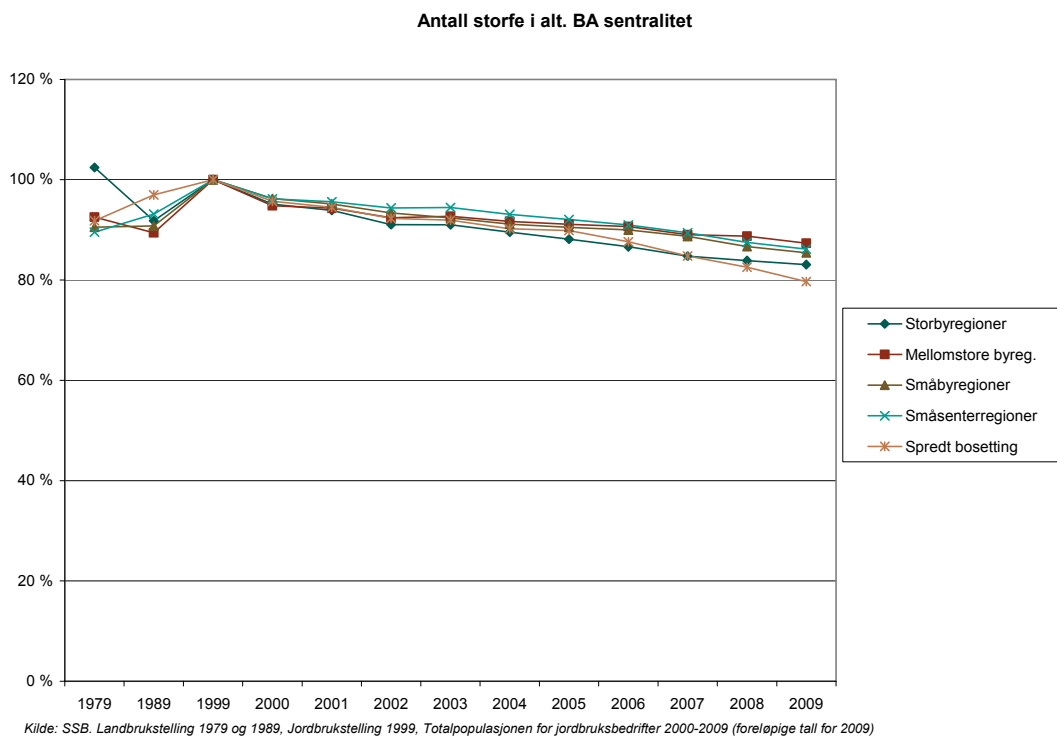
Figur 4.57 Utviklingen i antall storfe i alt 1979–2009 i ulike landsdeler

Figur 4.58 Relativ utvikling (indeksert) i antall storfe i alt 1979–2009 i ulike landsdeler

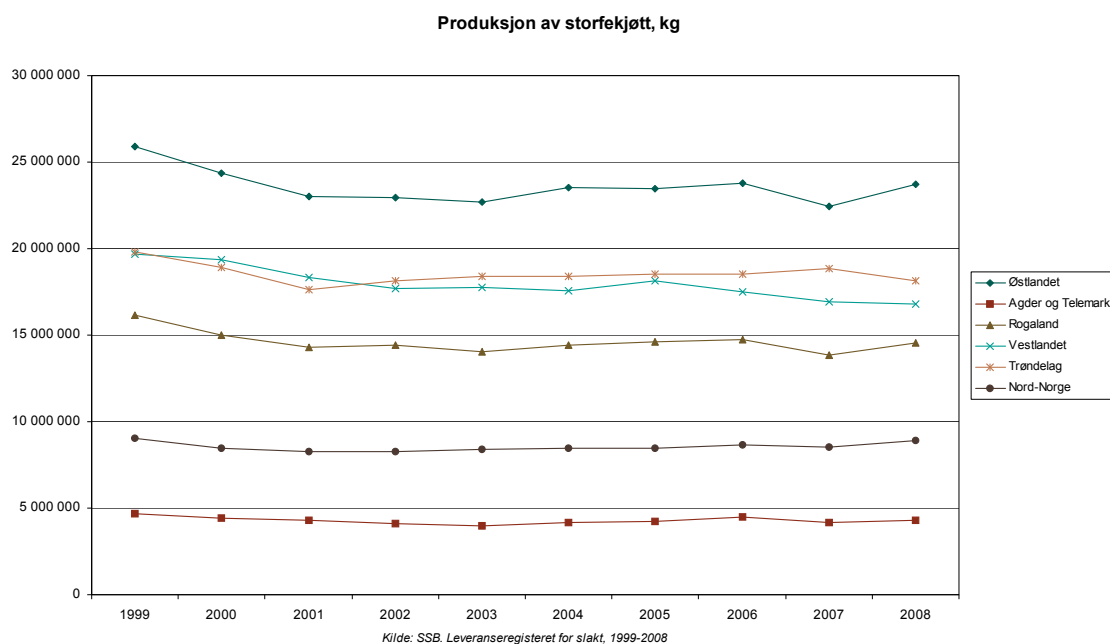

Figur 4.59 Utviklingen i antall storfe totalt 1979–2000 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner

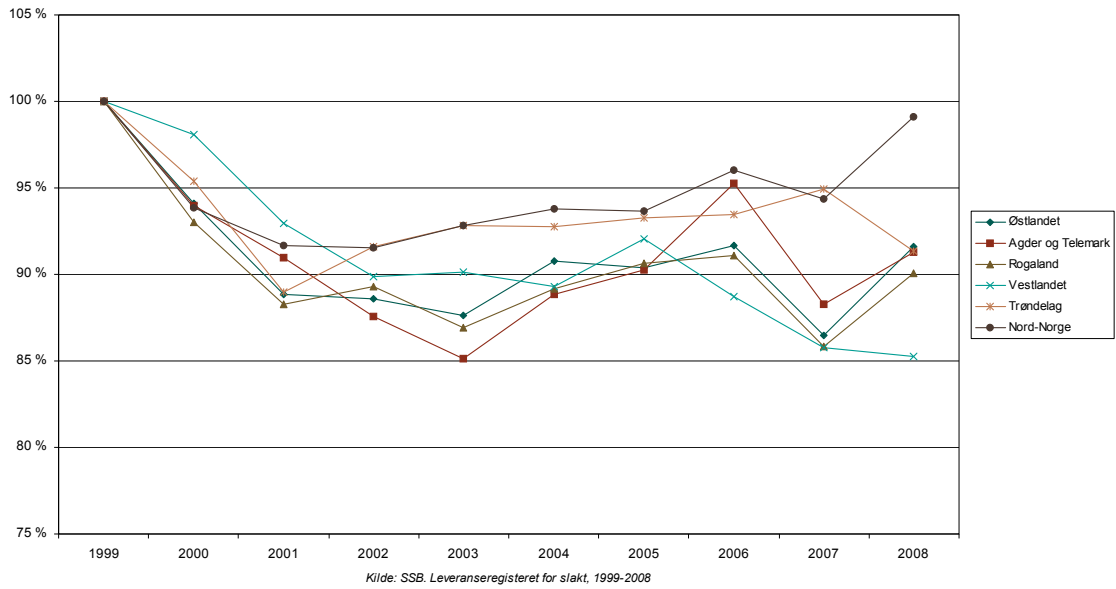
Figur 4.60 Relativ utvikling (indekstert) i antall storfe totalt 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100)

Det er små forskjeller i utvikling i antall storfe mellom de ulike regionene, med unntak for områder med spredt bosetting som har hatt størst nedgang. Produksjonen av storfekjøtt gikk noe ned fra 1999 til 2001, men har deretter holdt seg relativt stabil. Da antall storfe har gått ned, har det vært en markert økning i slaktevektene. De siste årene har det vært produsert rundt 270 kg storfekjøtt per ku (melkeku og ammeku) mot ca 200 kg storfekjøtt per ku rundt 1980 (Hegrenes et al. 2010 s. 33). Nord-Norge har i størst grad opprettholdt produksjonen fra 1999 til 2008, mens Vestlandet har hatt størst tilbakegang. Sett i forhold til bo- og arbeidsmarkedsregioner er det storbyregionene som har hatt størst nedgang i produksjonen.

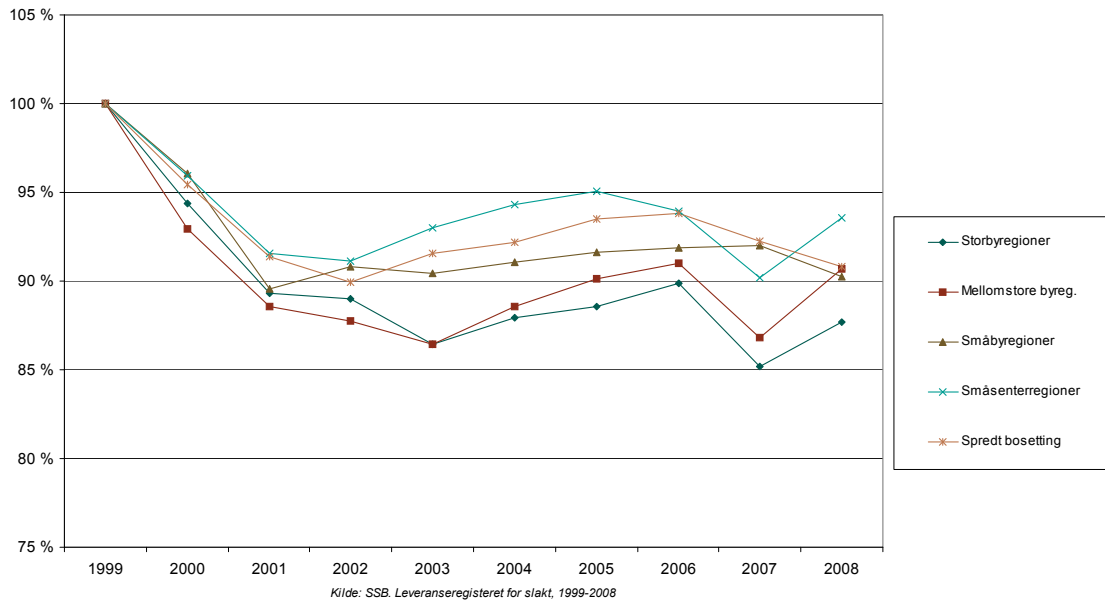
Figur 4.61 Utviklingen i produksjonen av storfekjøtt 1999–2008 i ulike landsdeler

Produksjon av storfekjøtt, kg

Figur 4.62 Relativ utvikling i produksjonen av storfekjøtt 1999–2008 i ulike landsdeler

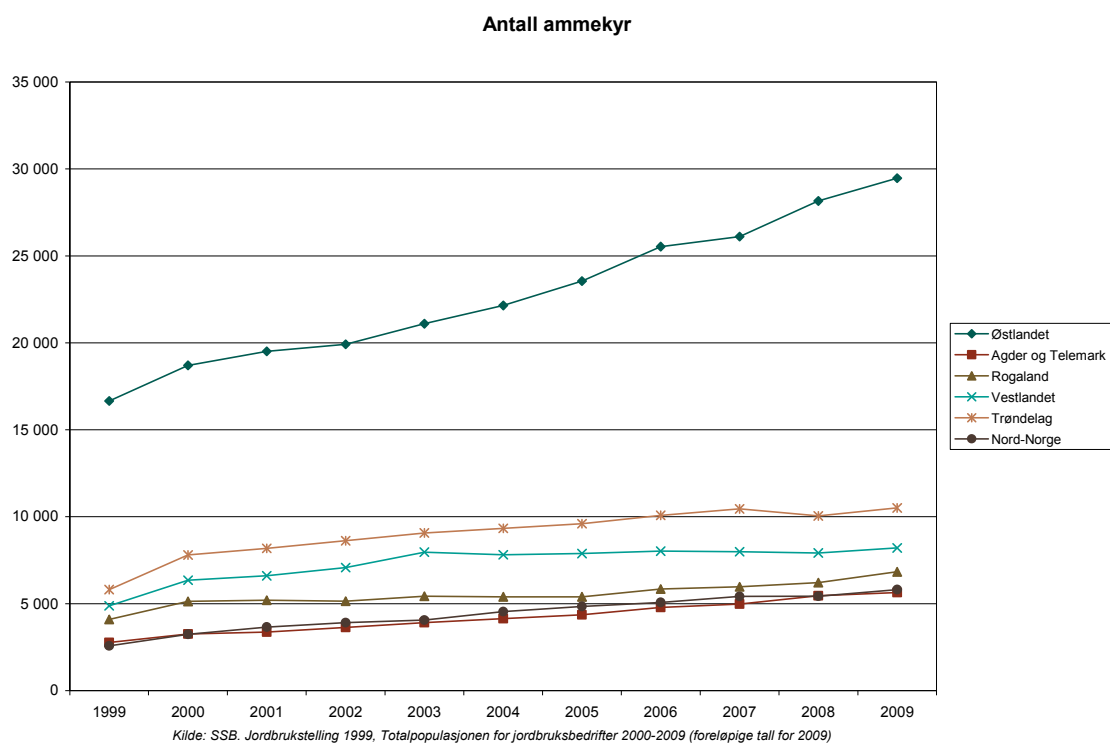
Produksjon av storfekjøtt, kg. BA sentralitet

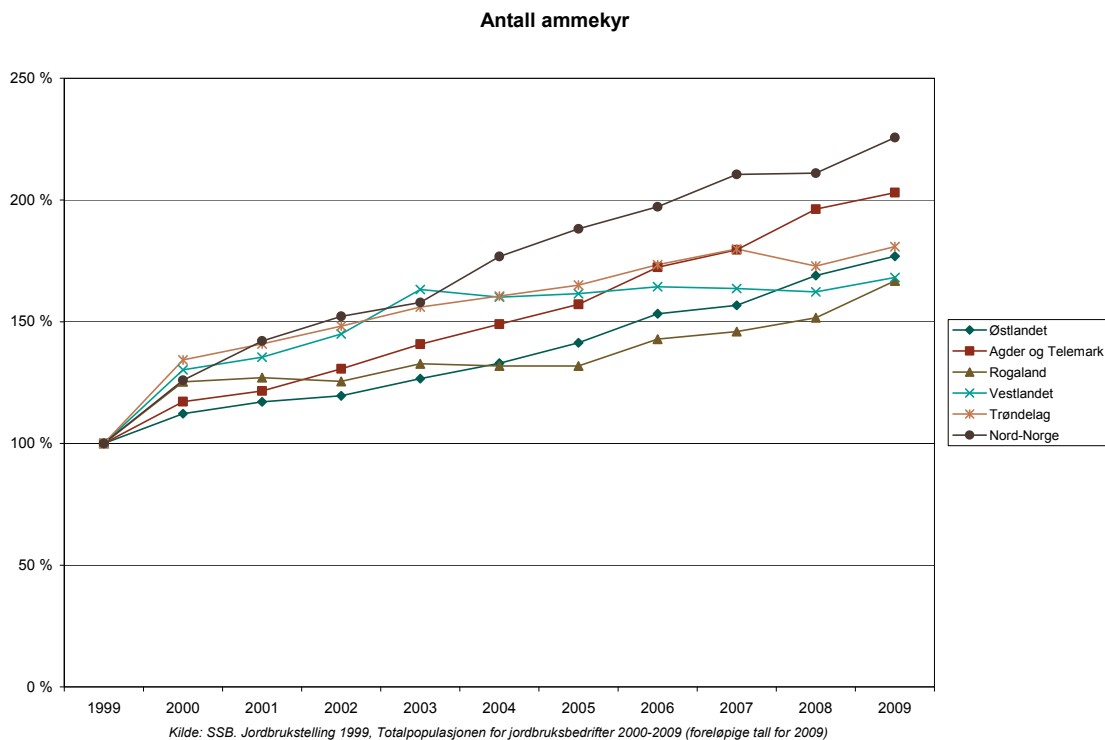
Figur 4.63 Relativ utvikling i produksjonen av storfekjøtt 1999–2008 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner

4.4.3 Om ammekuhold – spesielt

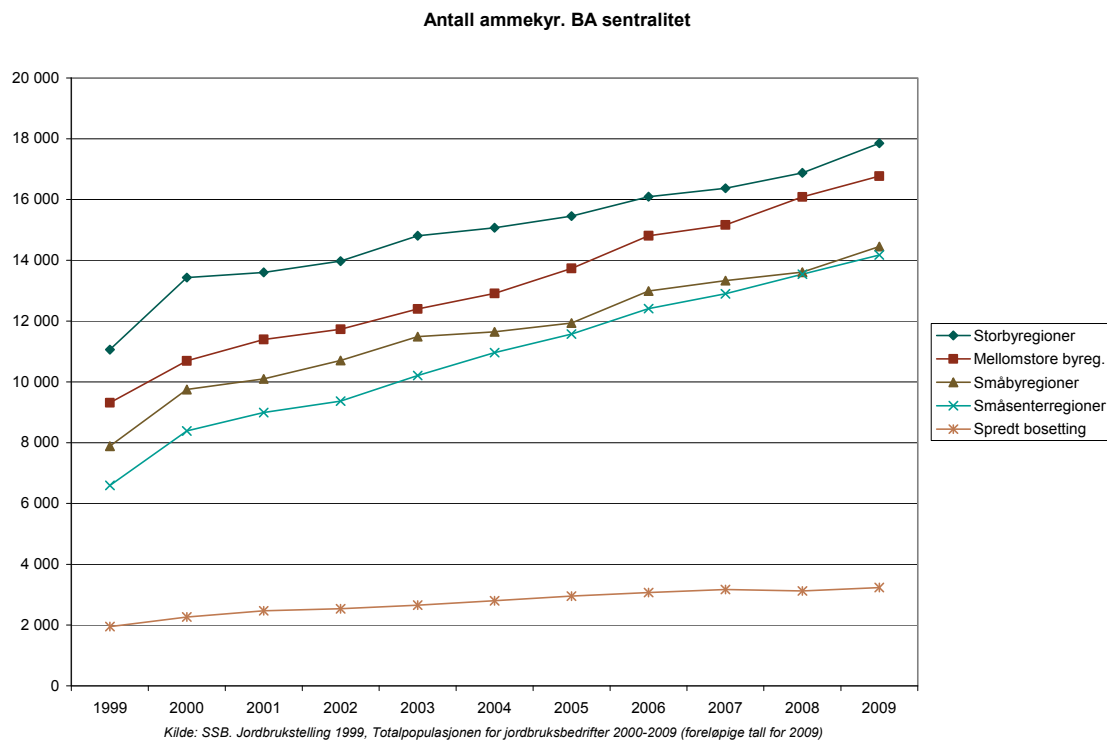
Ammekuproduksjon er en relativt ny produksjon. Tallet på ammekyr har steget mye fra 1999 til 2009, særlig på Østlandet. Relativt sett er det imidlertid Nord-Norge som har størst økning, men denne landsdelen har sammen med Agder og Telemark færrest ammekyr.

Figur 4.64 Utviklingen i antall ammekyr 1979–2009 i ulike landsdeler

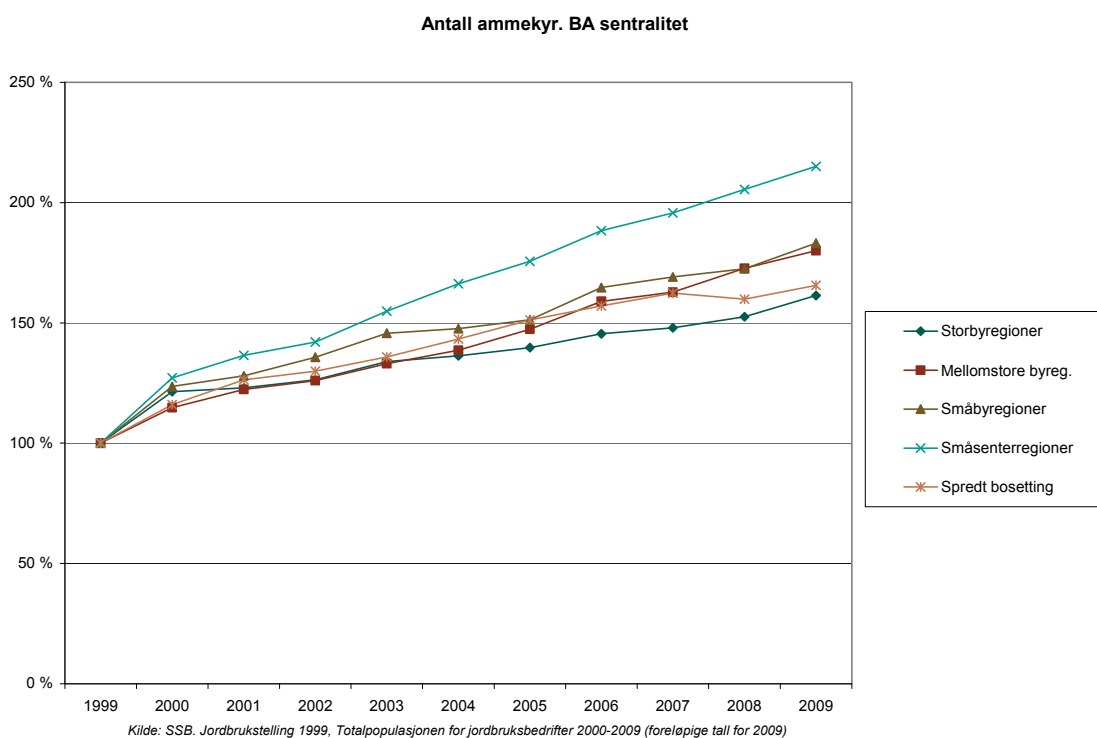

Figur 4.65 Relativ utvikling (indeksert) i ammekyr 1979–2009 i ulike landsdeler (1999=100)

Figur 4.66 Utviklingen i antall ammekyr 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner

Det er storbyregioner og mellomstore byregioner som har flest ammekyr, mens det er svært få ammekyr i områder med spredt bosetting. Relativt sett har antall ammekyr økt mest i småsenterregionene.

Figur 4.67 Relativ utvikling (indeksert) i antall ammekyr 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100)

I forhold til kommuneklassene er det sentrale tjenesteytings- og industrikommuner som har flest ammekyr. Det er imidlertid mindre sentrale tjenesteytingskommuner som har hatt størst relativ økning i ammekutallet, men disse områdene har få dyr.

Det er flest ammekyr i AK-sone 5. Størst økning har funnet sted i sone 7, men det er svært få ammekyr i denne sonen.

I forhold til distriktstilskudd på kjøtt er det i sone 2 at det er flest ammekyr. Det har vært størst økning i sone 5, men det er svært få ammekyr i denne sonen.

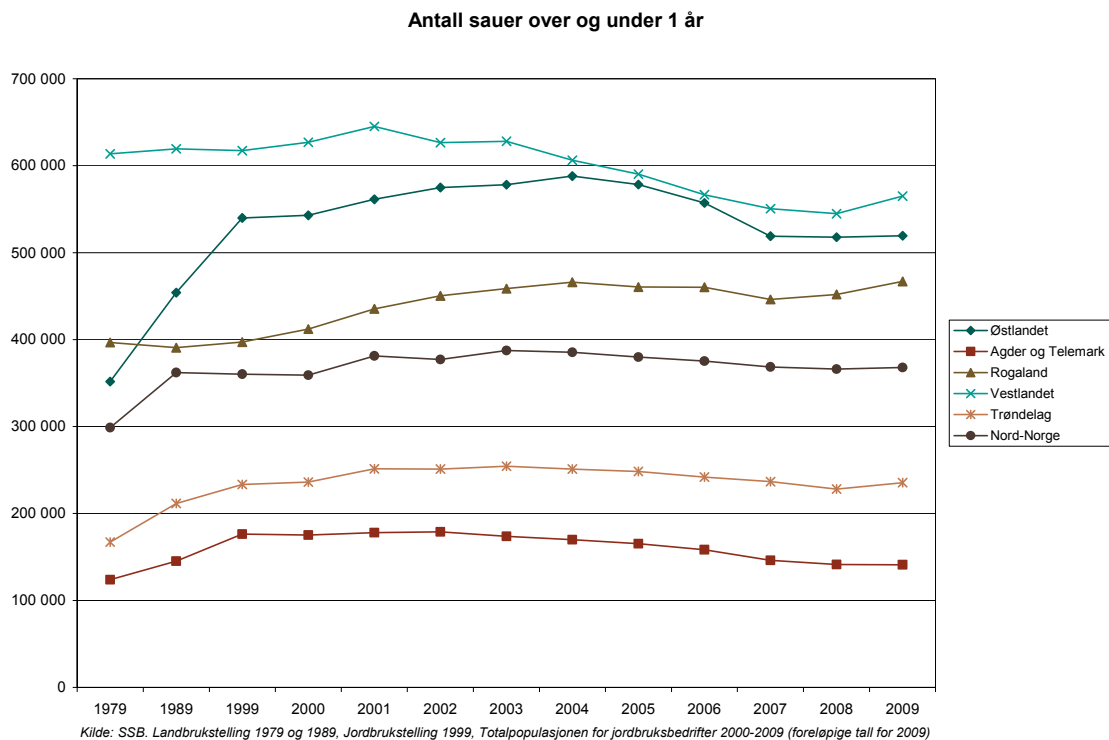
Sett i forhold til distriktspolitiske virkemidler er det i sone I at det er flest ammekyr, fulgt av sone III og sone IV. I sone II er det få ammekyr. Størst relativ økning har det vært i sone IV.

Struktur ammeku

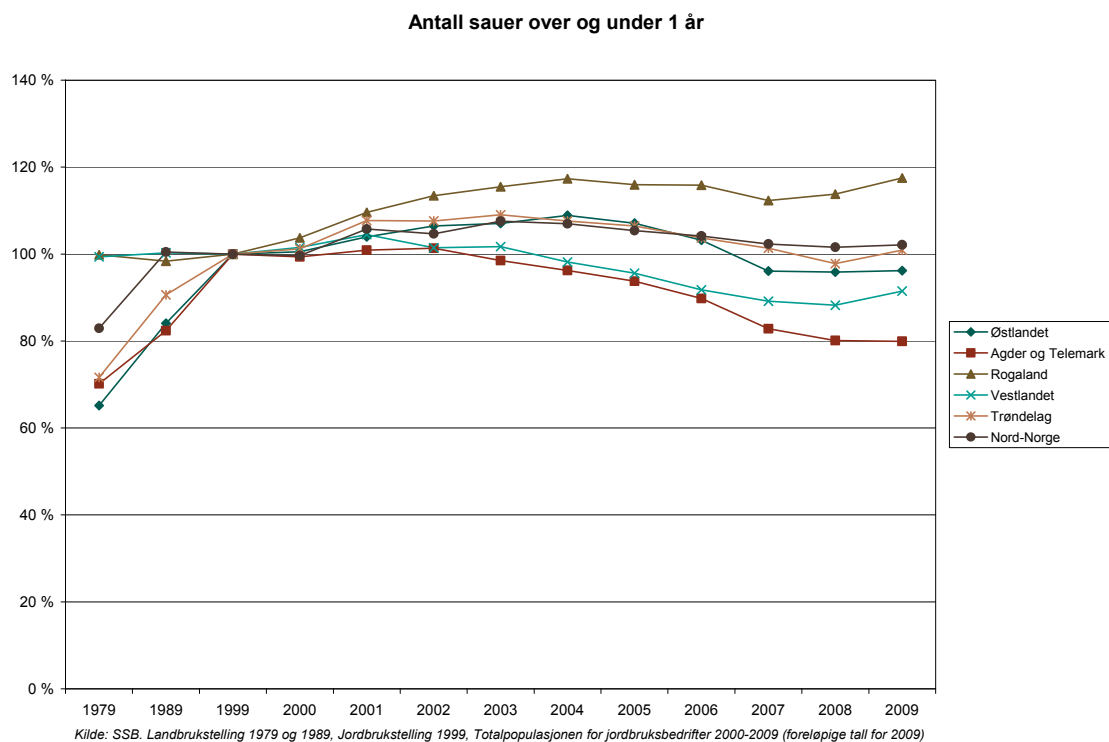
Antall ammekyr per jordbruksbedrift har siden 1999 ligget høyest på Østlandet (17 årskyr i 2009), fulgt av Trøndelag, mens Vestlandet har hatt de minste besetningene (8 årskyr i 2009). I alle landsdelene har gjennomsnittsbesetninga økt betydelig. Fra 1999 til 2009 økte gjennomsnittsbesetninga mest i Trøndelag, mens det er små forskjeller mellom de andre landsdelene. Det er de senere årene en tendens til at gjennomsnittlig buskapsstørrelse økte mindre i områder med spredt bosetting enn i andre regioner.

4.4.4 Kjøttproduksjon på sau

Tallet på sauer under og over 1 år var i 2009 på omtrent samme nivå som i 1999 etter at sauetallet nådde en topp i 2003. Det har vært betydelige geografiske endringer i sauetallet.

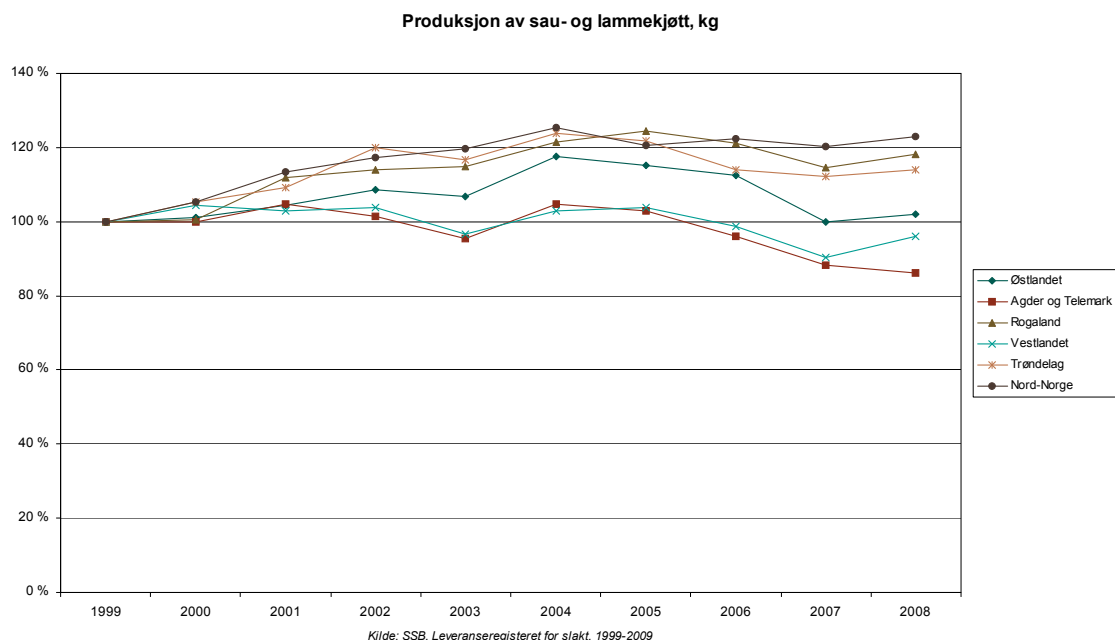

Figur 4.68 Utviklingen i antall sau 1979–2009 i ulike landsdeler

Figur 4.69 Relativ utvikling (indeksert) i sau 1979–2009 i ulike landsdeler (1999=100)

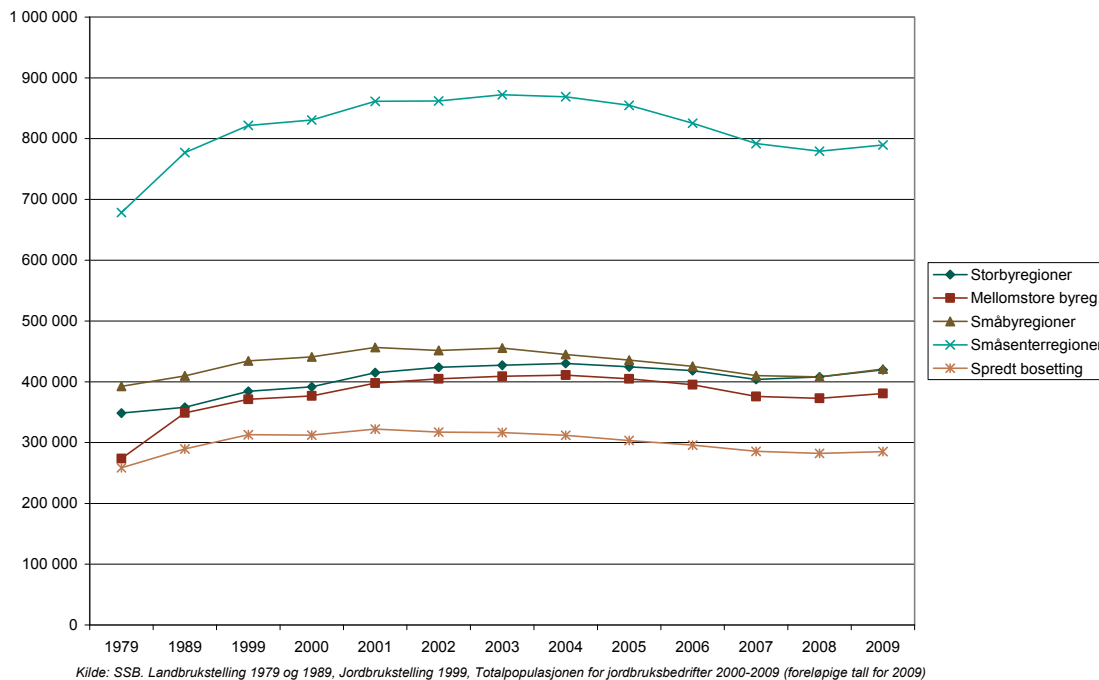
Det har vært relativt store endringer i antall sau i de ulike landsdelene i perioden 1979–2009. Sauetallet økte fram til 2003 og har etter det vært relativt stabilt. Det er imidlertid betydelige forskjeller i utviklingen mellom landsdeler. Rogaland har hatt den største økningen fra 1999 til 2009, mens Agder og Telemark har hatt størst nedgang. De andre landsdelene har hatt en jevn utvikling. Vekst i antall sau i enkelte landsdeler de siste årene kan muligens forklares med bedring i økonomien i saueholdet grunnet økte tilskudd og økt effektivitet (økt produksjon per dyr). Vestlandet har fortsatt flest sauer, fulgt av Østlandet og Rogaland.

Figur 4.70 Relativ utvikling i produksjonen av saue- og lammekjøtt 1999–2008 i ulike landsdeler

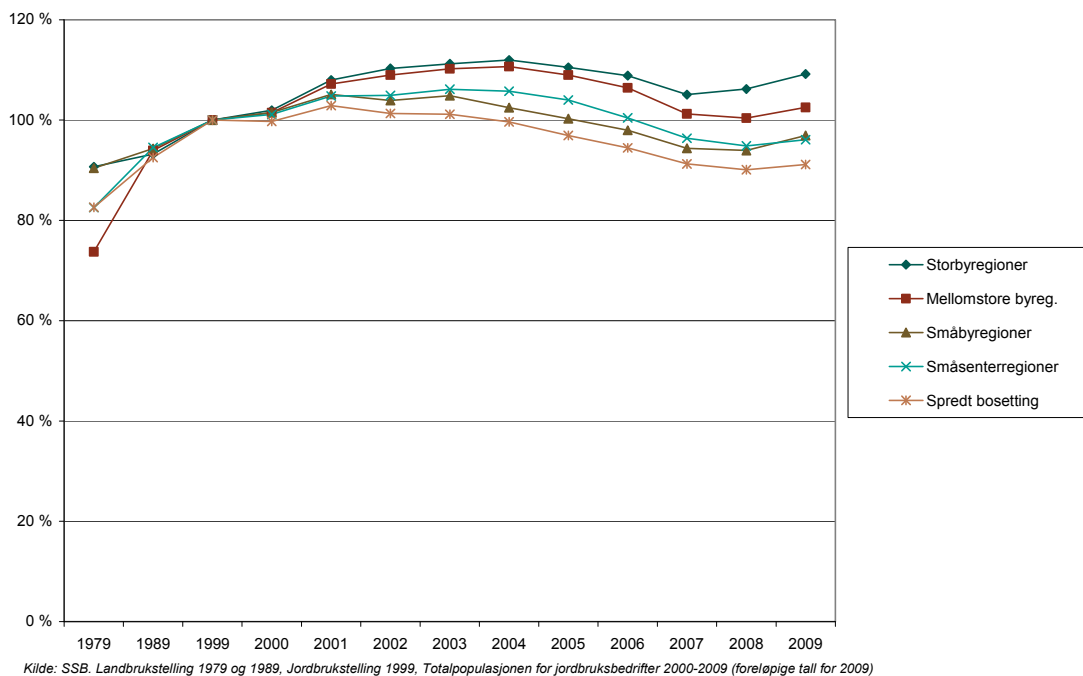
Produsert mengde saue- og lammekjøtt har økt i alle landsdelene unntatt på Vestlandet og i Agder og Telemark. Østlandet kom i 2008 etter en økning først på 2000-tallet ned igjen på samme produksjon som i 1999. Både Nord-Norge, Rogaland og Trøndelag har betydelig økning i produsert kg kjøtt fra 1999 til 2008. Økningen skyldes både flere sauer og økt effektivitet (økt produksjon per dyr).

Antall sauer over og under 1 år. BA sentralitet

Figur 4.71 Utviklingen i antall sau 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner

Antall sauer over og under 1 år. BA sentralitet

Figur 4.72 Relativ utvikling (indeksert) i antall sau 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100)

I forhold til bo- og arbeidsmarkedsregioner har storbyregioner og mellomstore byregioner hatt økning i sauetallet, mens andre regioner har hatt nedgang. Det er i hovedsak økt sauetall i kommuner i Rogaland som er årsak til at storbyregionene har størst økning. Det er områder med spredt bosetting som har hatt størst nedgang. De andre regionene har hatt en nokså jevn utvikling. Småsenterregionene har fortsatt flest sau til tross for nedgang i forhold til i 1999.

Sett i forhold til kommuneklassene har sentrale og mindre sentrale tjenesteytingskommuner hatt en jevn økning både for antall sauer over og under 1 år og for produksjonen av saue- og lammekjøtt. De andre kommuneklassene har hatt en økning etter en svak nedgang mellom 2004 og 2007. Landbruks- og industrikommunene har flest antall sauer. Det samme gjelder for mengde produsert saue- og lammekjøtt. For primærnæringskommunene og de andre kommuneklassene har det vært en liten nedgang i perioden.

Det er bare i sone III for inndeling etter distriktpolitiske virkemidler at det har vært nedgang i produksjonen i perioden 1999 til 2008. For de andre sonene har det vært økning i produksjonen fra 1999 til 2008. Det er imidlertid relativt store endringer fra år til år. Dette kan skyldes markedsmessige forhold, endringer i tilskudd, tap av sau til rovdyr og lignende.

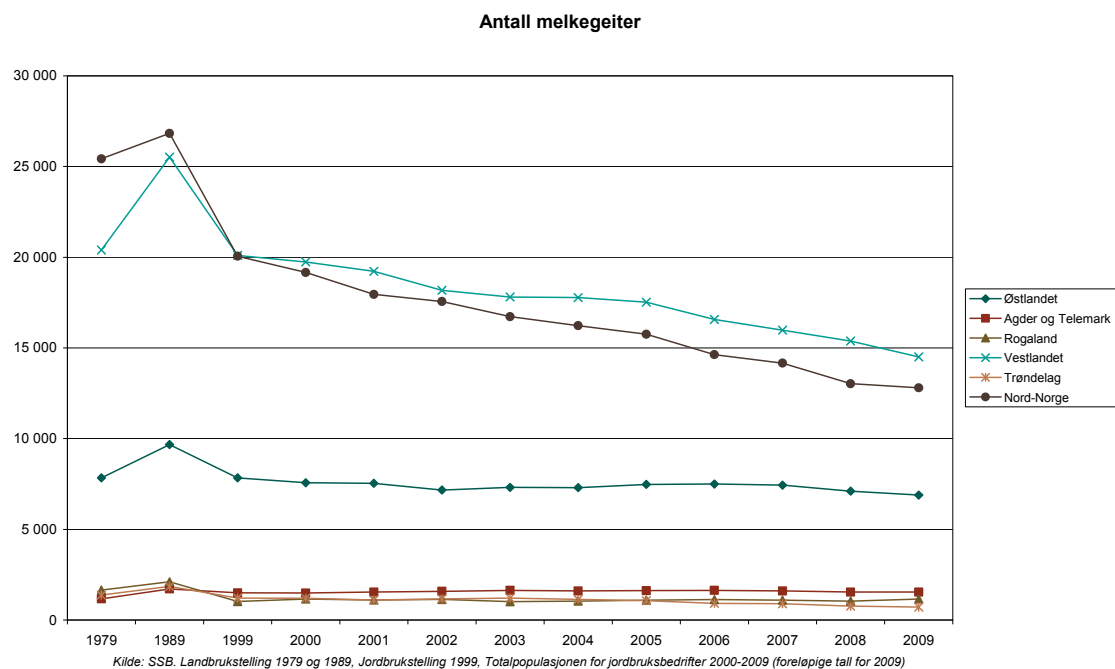
Det aller meste av saueholdet er i AK-sone 5. Det er i denne sonen at produksjonen har økt minst fra 1999 til 2008. Sett i forhold til sonene for distriktstilskudd på kjøtt er det sone 4 som har hatt størst økning, fulgt av sone 5 og sone 1. I sone 2 (som har størst produksjon) og sone 3 lå produksjonen i 2008 på omtrent samme nivå som i 1999.

Struktur

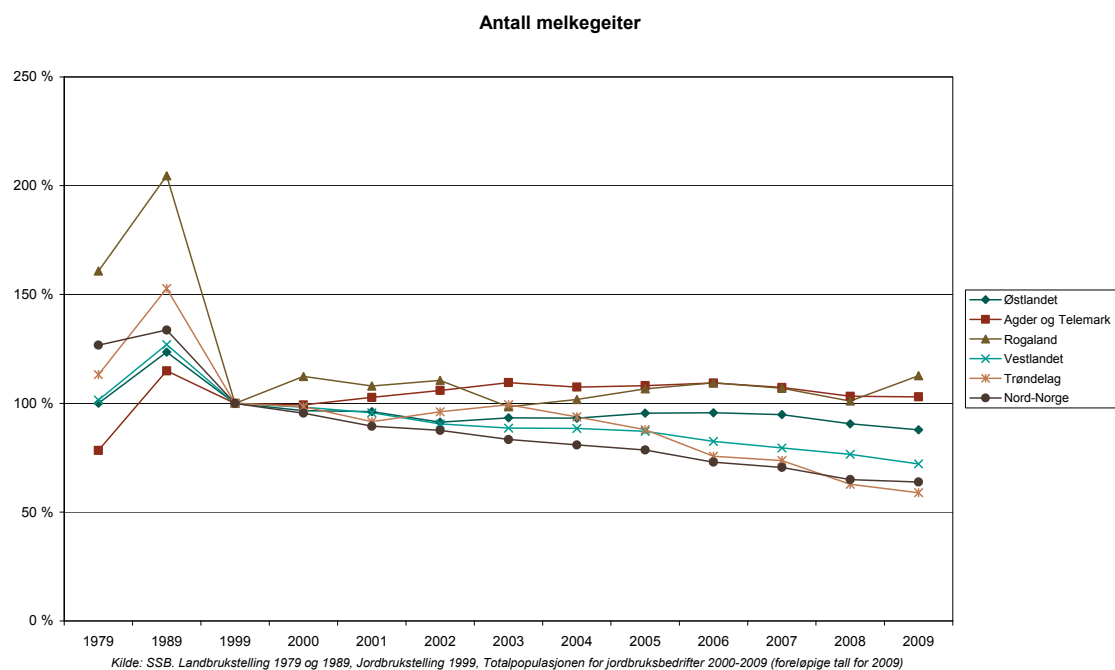
Strukturen i saueholdet har utviklet seg betydelig i perioden 1979 til 2009. I alle landsdelene har gjennomsnittsbetsetninga økt kraftig. Nord-Norge er den landsdelen som har flest sauer per jordbruksbedrift, og som har hatt den sterkeste relative veksten. Vestlandet og Agder og Telemark har færrest antall sauer per besetning. Det er i småsenterregionene vi finner de største besetningene, mens småbyregioner og storbyregioner har de minste besetningene. Det har vært betydelig økning i besetningsstørrelsene i alle regioner.

4.4.5 Melkeproduksjon – geit

Melkeproduksjon på geit skiller seg noe ut fra andre husdyrproduksjoner da produksjonen er mer fragmentert enn de andre produksjonene. I enkelte områder finnes det ikke lenger produksjon av geitemelk, mens i andre områder er det sterke geitemiljø. Antall melkegeiter har gått betydelig ned i perioden 1979 til 2009. Det er særlig på Vestlandet og i Nord-Norge at nedgangen har vært størst, men disse landsdelene har forstøtt flest melkegeiter. Fra 1999 til 2009 økte tallet på melkegeiter i Rogaland og i Agder og Telemark, men disse landsdelene har få melkegeiter. Melkeproduksjonen har gått noe ned fra 1999 til 2009, men langt fra like mye som tallet på melkegeiter. Dette skyldes at avdråtten per melkegeit har økt betydelig. Produksjonen har gått mest ned i Trøndelag mens Rogaland har den største relative økningen. I de andre landsdelene har produksjonen vært relativt stabil.

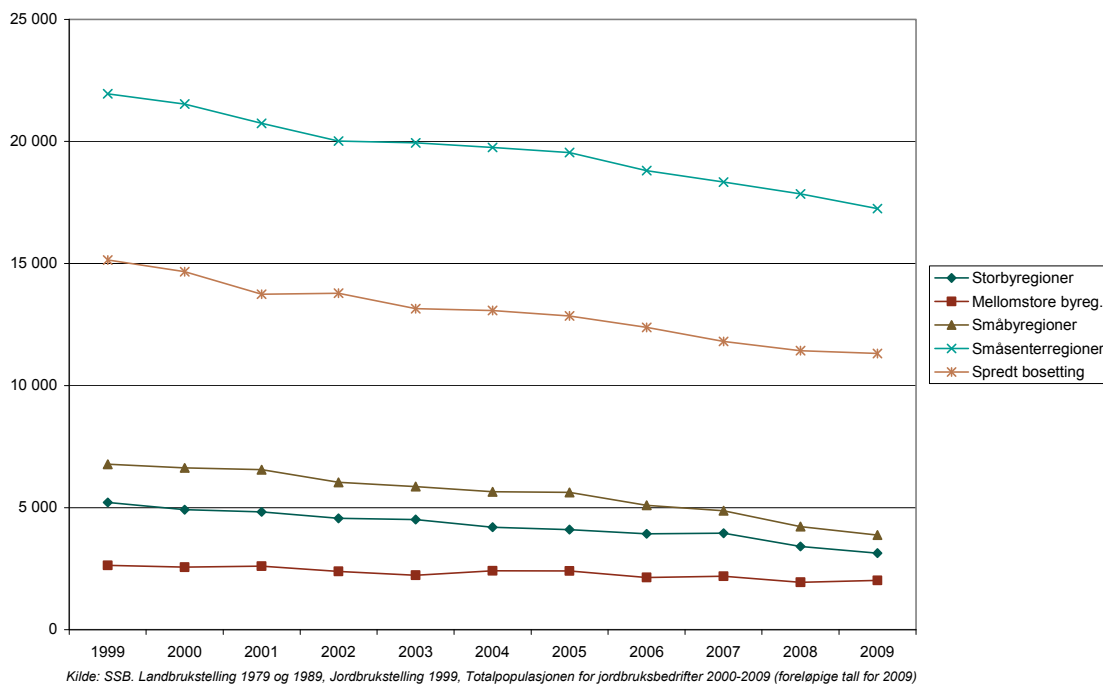

Figur 4.73 Utviklingen i antall melkegeiter 1979–2009 i ulike landsdeler

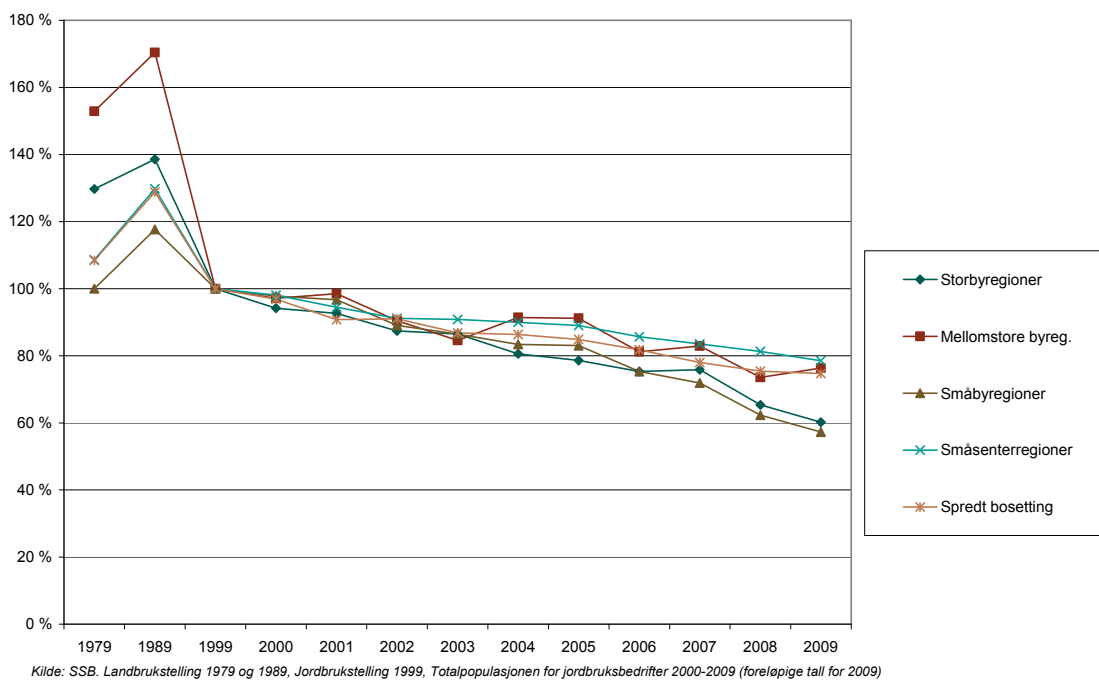
Figur 4.74 Relativ utvikling i antall melkegeiter 1979–2009 i ulike landsdeler

Antall melkegeiter. BA sentralitet

Figur 4.75 Utviklingen i antall melkegeiter 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner

Antall melkegeiter. BA sentralitet

Figur 4.76 Relativ utvikling i antall melkegeiter 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner

Antall melkegeiter har gått betydelig ned i alle typer regioner, men nedgangen har vært størst i småbyregionene og i storbyregionene. I begge disse regiontypene er imidlertid tallet på melkegeiter relativt lavt. Produksjonen har holdt seg oppe med unntak for småbyregionene og storbyregionene.

Ut fra distriktpolitiske virkemidler foregår nesten all produksjon av geitemelk i sone III og sone IV. Det er i sone I at antall melkegeiter i størst grad har holdt seg oppe, mens dyretallet har gått noe ned i de andre sonene. I sone I økte produksjonen fra 1999 til 2009, men det er relativt lite produksjon i denne sonen. I sone IV og sone III var det noe nedgang i produksjonen fra 1999 til 2009. Sett i forhold til kommuneklasser er det stabil og lik utvikling for de kommuneklassene som har vesentlig produksjon av geitemelk.

I sone G for distriktstilskudd for melk har det vært betydelig nedgang i produksjonen. Denne sonen har den nest største produksjonen etter sone D, der produksjonen har holdt seg stabil.

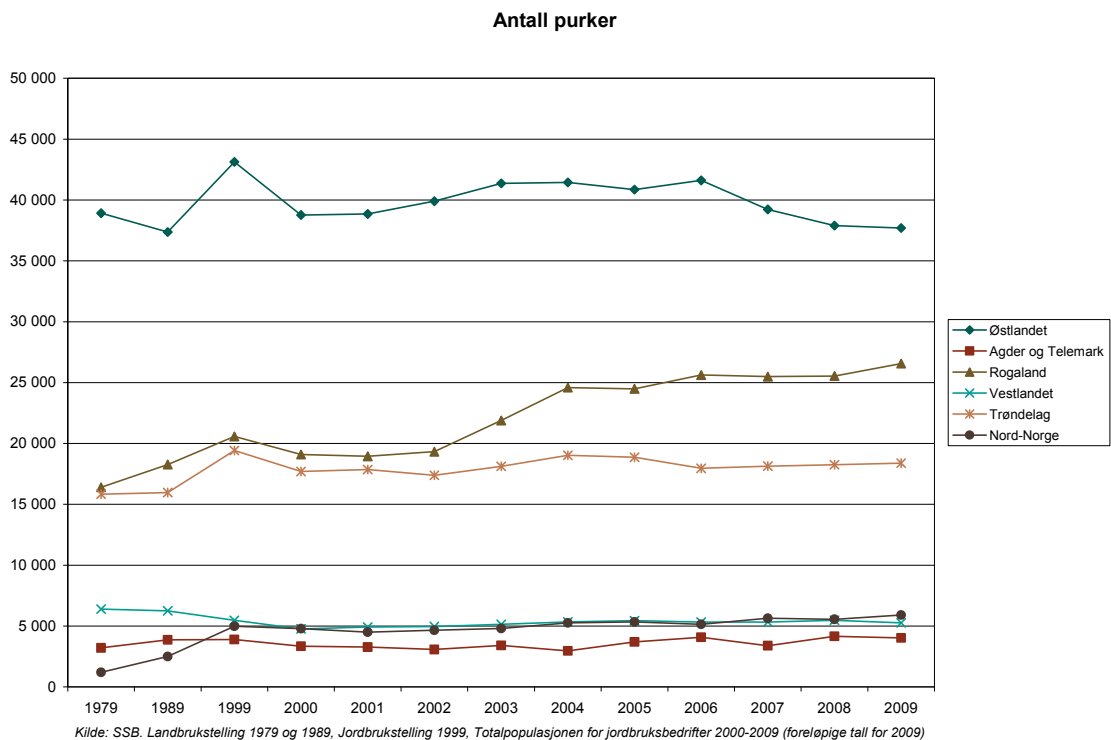
Strukturutvikling - melkegeiter

Antall melkegeiter per jordbruksbedrift har økt betydelig i hele perioden 1979 til 2009. Vestlandet er den landsdelen med de største besetningene, mens Trøndelag og Agder og Telemark har de minste besetningene. Besetningsstørrelsen har økt lite i Trøndelag, mens de andre landsdelene har hatt betydelig økning. Det har vært økning i besetningsstørrelsen i alle typer bo- og arbeidsmarkedsregioner.

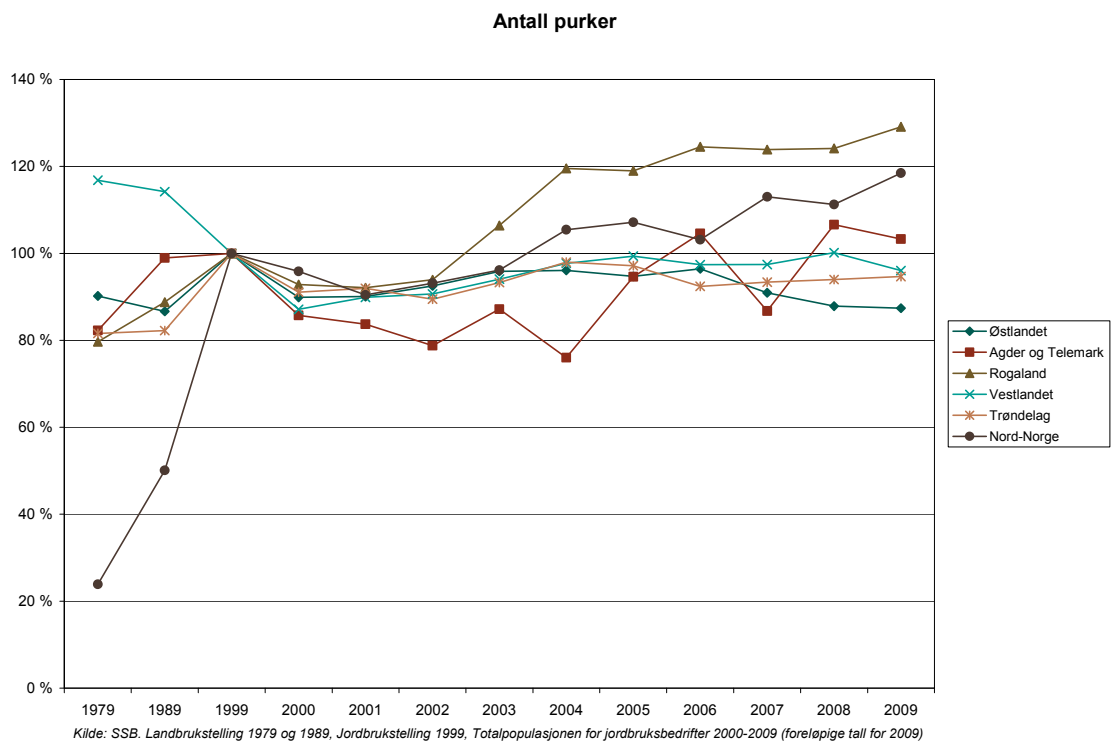
4.5 Utvikling i geografisk fordeling i kraftfôrkrevende husdyrproduksjoner

4.5.1 Produksjon av svinekjøtt

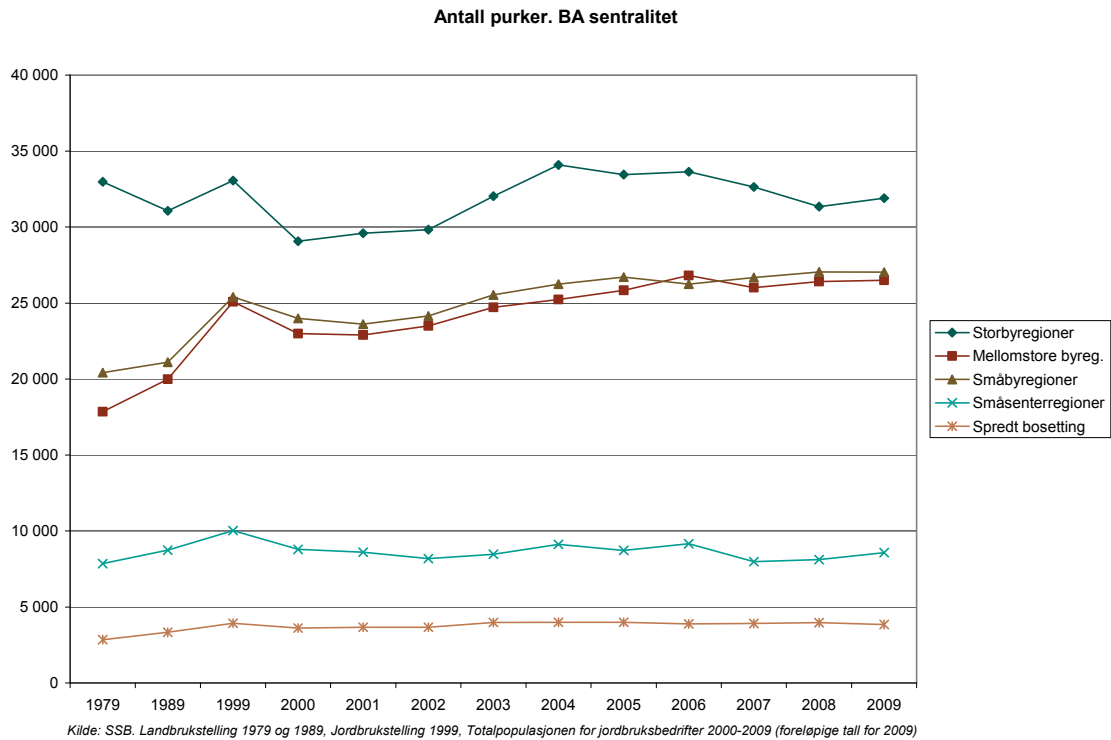
Nedenfor følger noen figurer for utviklingen i antall purker og slaktegris for landsdeler og bo- og arbeidsmarkedsregioner. Østlandet har hatt en reduksjon i antall purker etter 2006 etter en liten oppgang fra 2000. Rogaland er den eneste landsdelen med en jevn økning siden tidlig på 2000-tallet. For de resterende landsdelene har antall purker holdt seg rimelig stabilt.

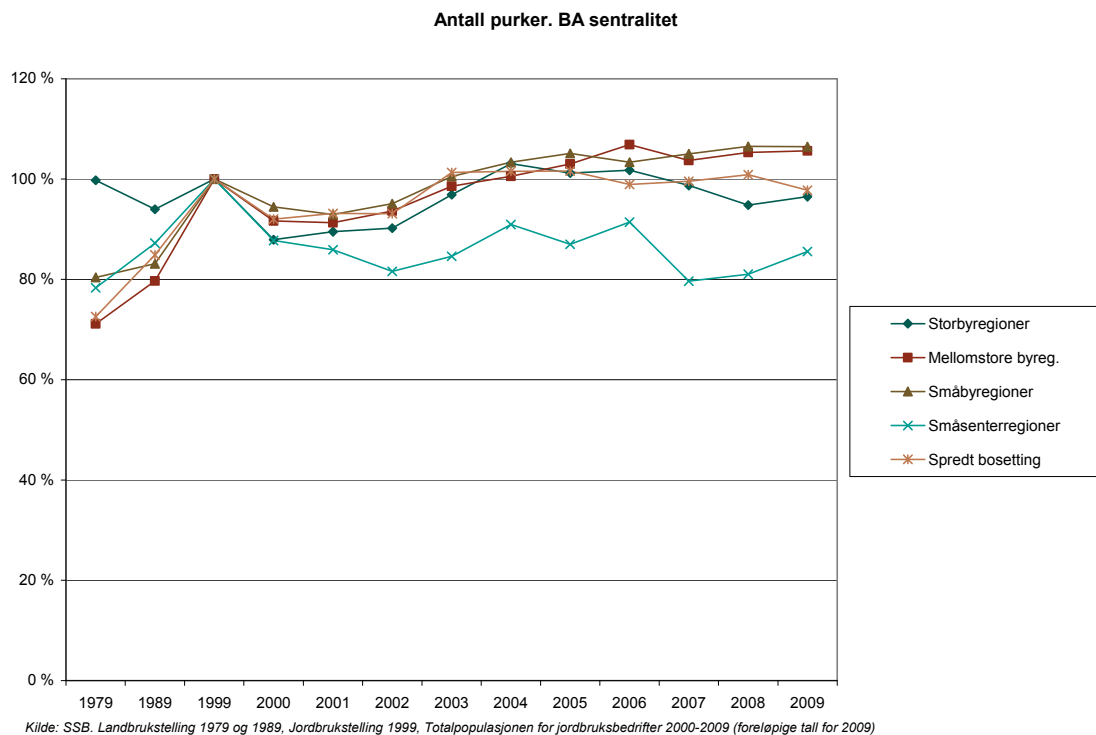
Figur 4.77 Utviklingen i antall purker 1979–2009 i ulike landsdeler

Figur 4.78 Relativ utvikling (indeksert) i antall purker 1979–2009 i ulike landsdeler (1999=100)

Figur 4.79 Utviklingen i antall purker 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner

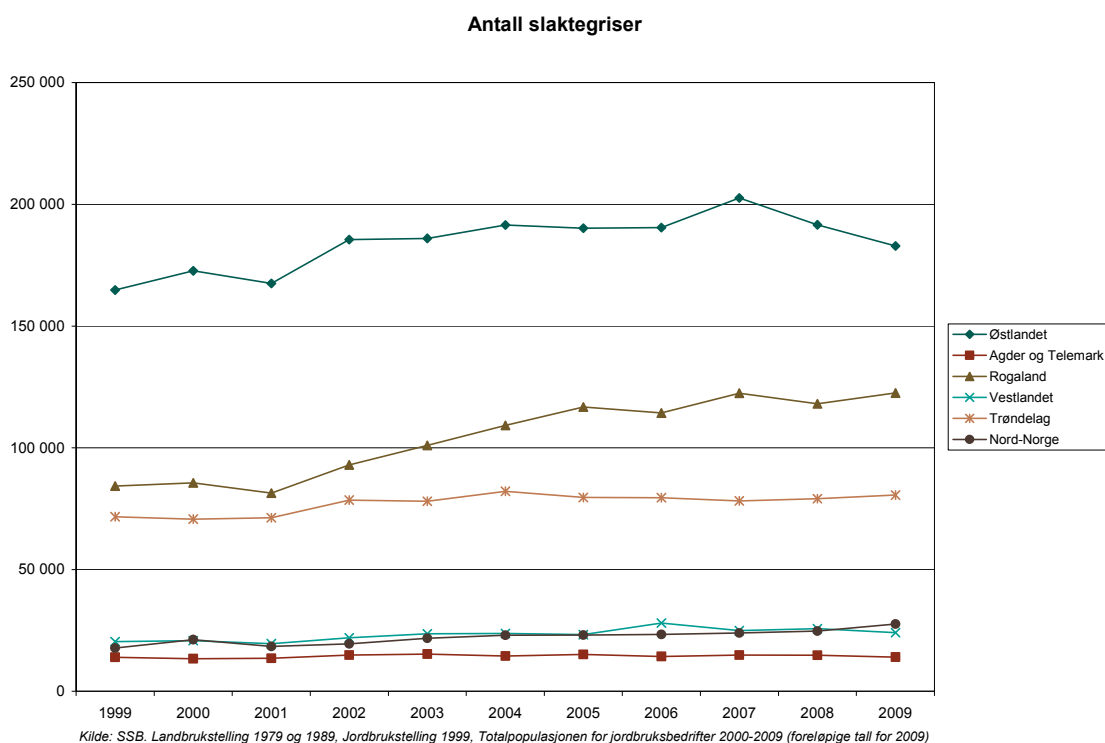

Figur 4.80 Relativ utvikling (indeksert) i antall purker 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100)

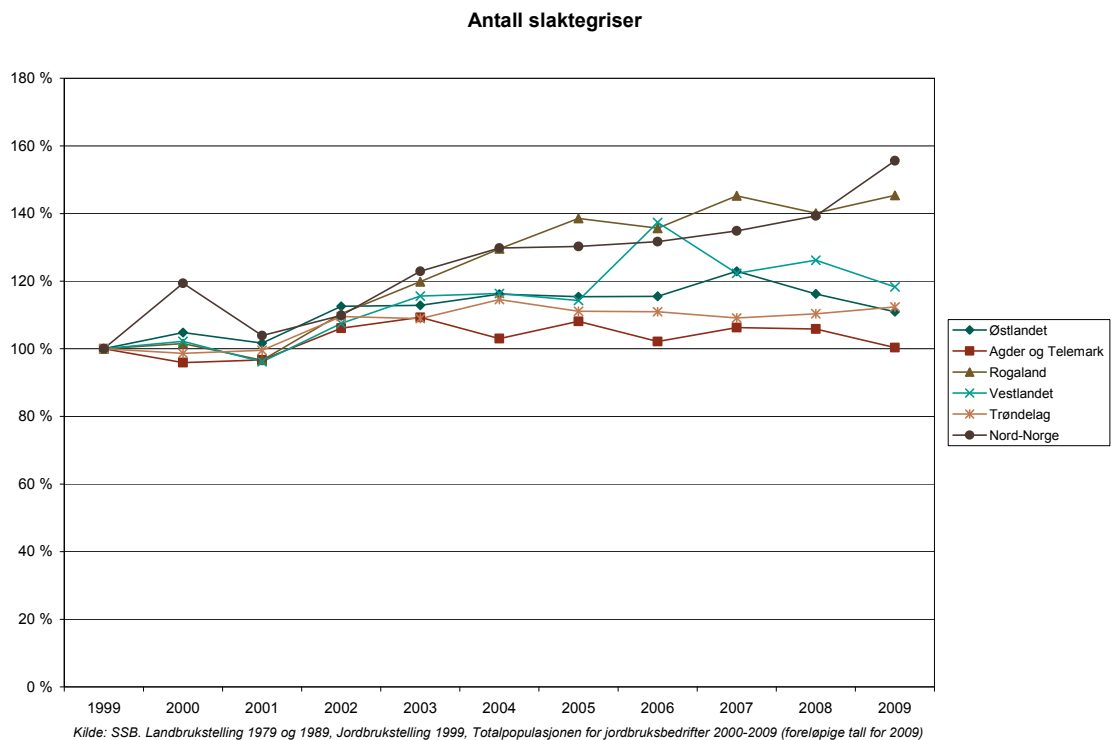
Storbyregioner har flest purker, mens småbyregioner og mellomstore byregioner har noe mindre. De to sistnevnte regionene har hatt en svak vekst i purketallet fra 1999 til 2009. Småsenterregioner og regioner med spredt bosetning har under 10 000 purker hver, og antallet har vært relativt stabilt gjennom hele perioden.

Fordelt på kommuneklasser er det en nedgang i antall purker for sentrale tjenesteytungskommuner, se vedlegg. Sentrale tjenesteytings- og industrikommuner har holdt et stabilt antall purker i tidsperioden. For de resterende har det vært en økning i antall purker.

For slaktegris har SSB brukt ulike inndelingskriterier ved jordbrukstellingene i 1979, 1989 og 1999. Antall slaktegriser i 1979 gjaldt slaktegriser over 3 måneder. Tallet for 1989 var «andre svin» som også omfattet alle svin unntatt avlssvin. Vi har derfor kun presentert tall fra 1999–2009 for slaktegris.

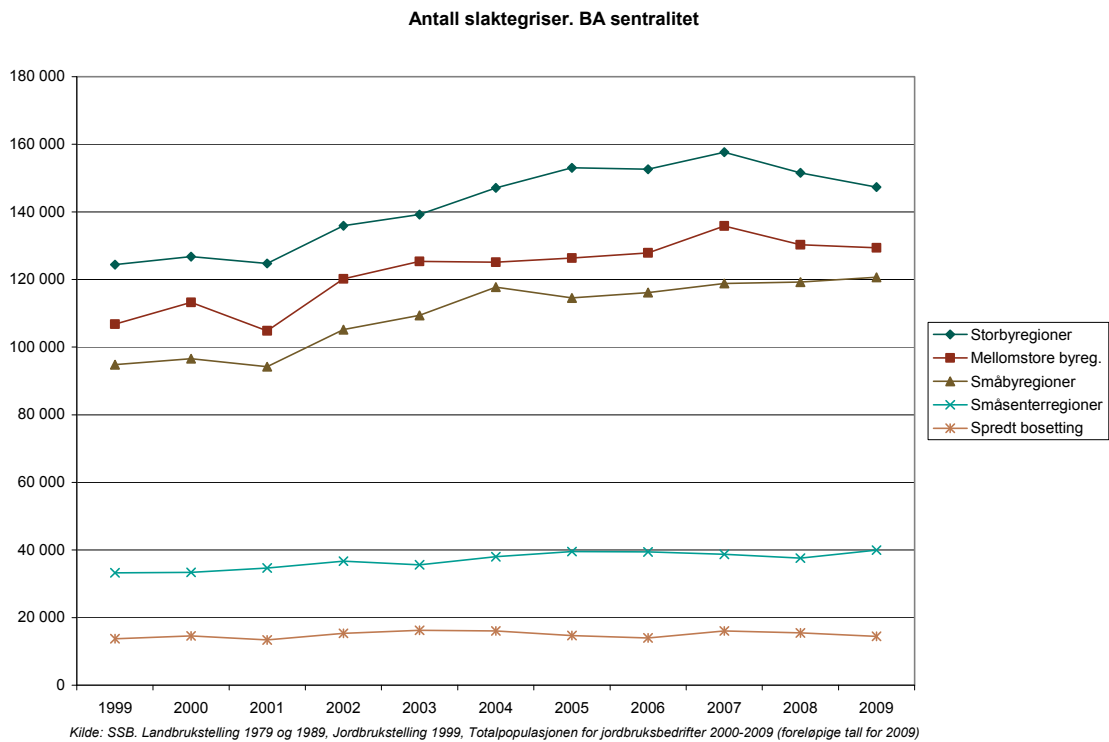

Figur 4.81 Utviklingen i antall slaktegriser 1999–2009 i ulike landsdele

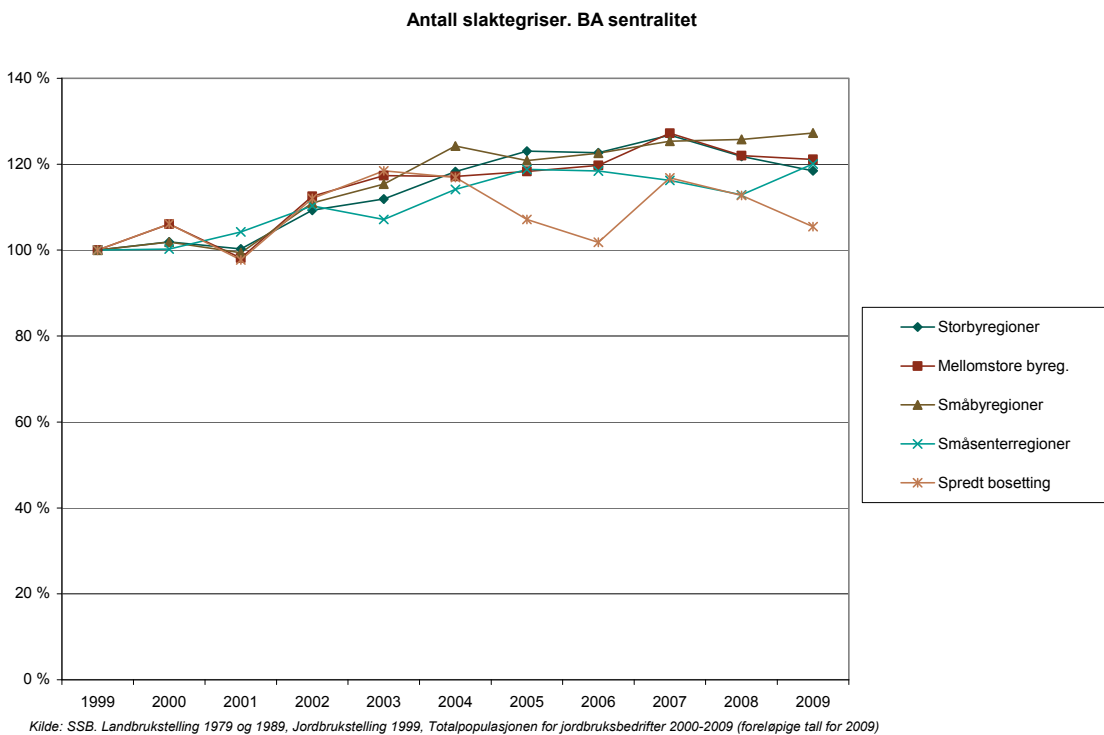

Figur 4.82 Relativ utvikling (indeksert) i antall slaktegriser 1999–2009 i ulike landsdeler (1999=100)

Utviklingen i antall slaktegriser følger den samme trenden som antall purker. Produksjon av svinekjøtt øker litt, tross en nedgang i antall slaktegriser på Østlandet, se vedlegg. Dette kan tyde på at produksjonen er effektivisert mer på Østlandet enn i de andre landsdelene da utviklingen i antall kg produsert svinekjøtt her følger samme utvikling som antall slaktegriser. Rogaland har hatt kraftigst vekst i produksjonen av svinekjøtt.

Figur 4.83 Utviklingen i antall slaktegris 1999–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner

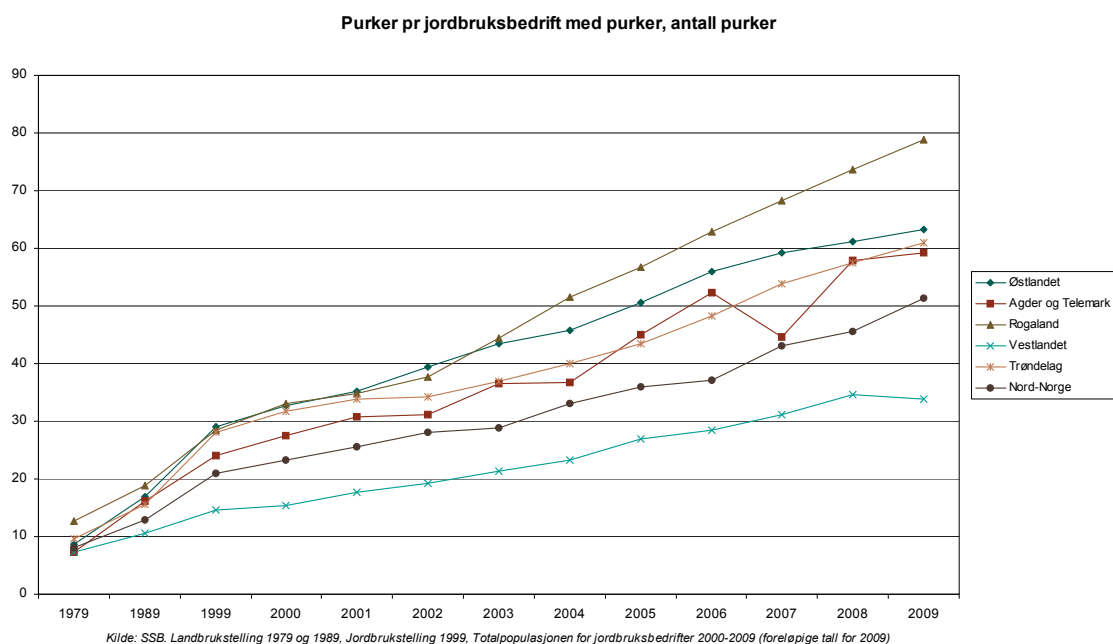

Figur 4.84 Relativ utvikling (indeksert) i antall slaktegris 1999–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100)

Småbyregioner har hatt en jevn økning antall slaktegriser, mens småsenterregioner og spredt bosetning har vært stabile. Fra 2007 til 2009 har det vært en liten nedgang i antall slaktegris i storbyregioner og mellomstore regioner, men produksjonen av svinekjøtt har i disse regionene likevel økt i denne perioden, se vedlegg.

Antall slaktegriser har økt for alle kommuneklassene, se vedlegg. Det samme gjelder for produksjon av svinekjøtt, her har det vært en økning i tidsperioden. Det kan tyde på at sentrale tjenesteytingskommuner ligger bedre an til intensivering enn andre klasser. Det kan være på grunn av beliggenhet og sentralitet.

Man ser tendenser til at perifere områder holder seg mer stabile enn sentrumsområder i antall purker og slaktegris, men tross dette øker mengden produsert svinekjøtt i sentrumsområdene.

Figur 4.85 Strukturutviklingen i svineholdet, antall purker pr jordbruksbedrift 1979–2009 i ulike landsdeler

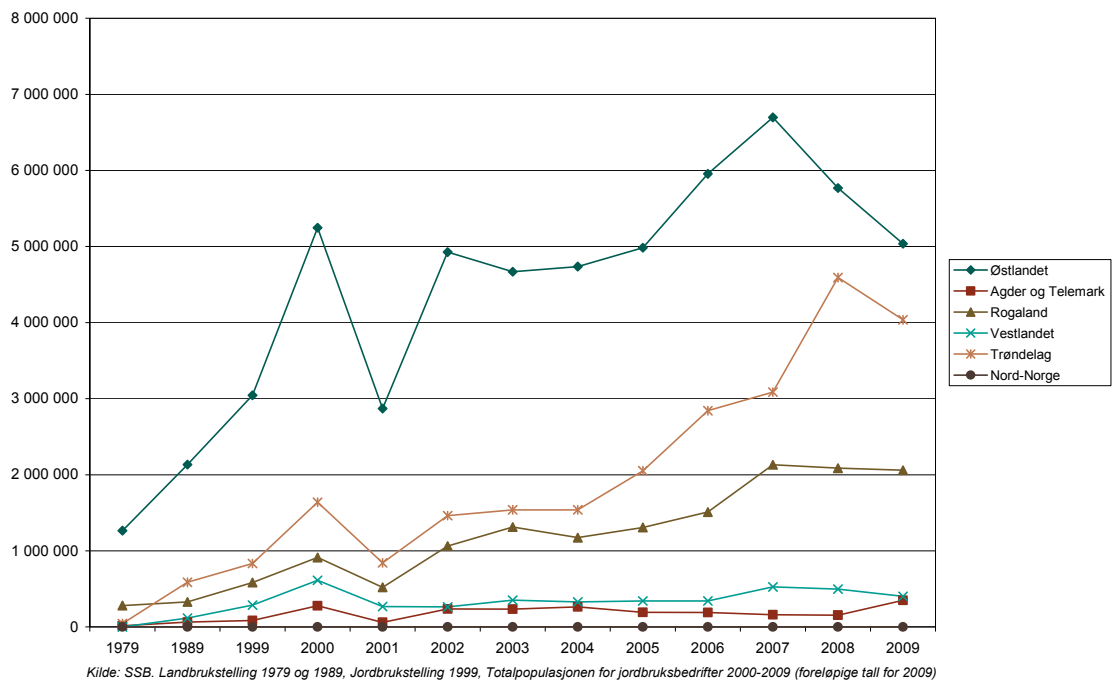
Struktur - svinekjøtt

I perioden 1979 til 2009 har det vært en betydelig økning i antall purker per jordbruksbedrift. Rogaland er den landsdelen som har de største besetningene mens Vestlandet har de minste besetningene. Mellomstore byregioner har flest purker pr jordbruksbedrift, mens småsenterregioner og regioner med spredt bosetning har minst. Men også her har det vært en kraftig vekst i antall purker. Småsenterregioner har den laveste veksten i antall purker.

4.5.2 Produksjon av kyllingkjøtt

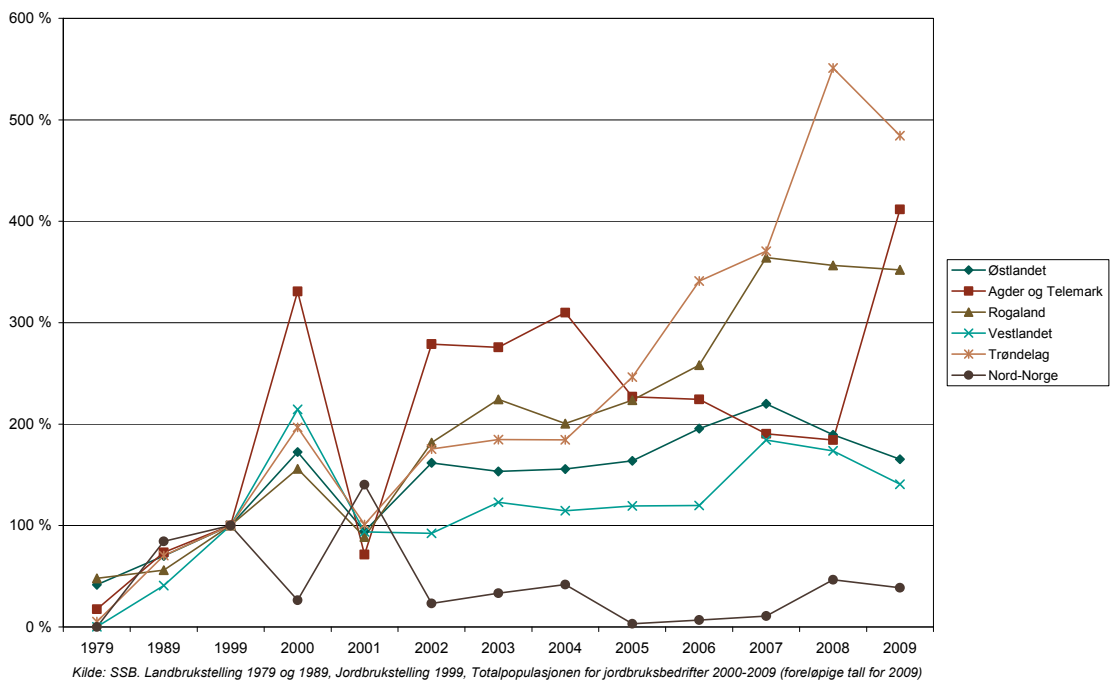
Det har vært en kraftig økning i antall slaktekylling på Østlandet, i Rogaland og i Trøndelag i perioden 1979 til 2009. Slaktekyllingproduksjonen står sterkest på Østlandet, mens det er lite slaktekylling i Nord-Norge, Agder og Telemark og på Vestlandet. Trøndelag har hatt den kraftigste veksten etter 1999. For Østlandet og Telemark har det vært en liten nedgang fra 2008 til 2009. Både Østlandet, Trøndelag og Rogaland hatt en betydelig økning i produksjon av kylling siden 1999.

Antall slaktekyllinger

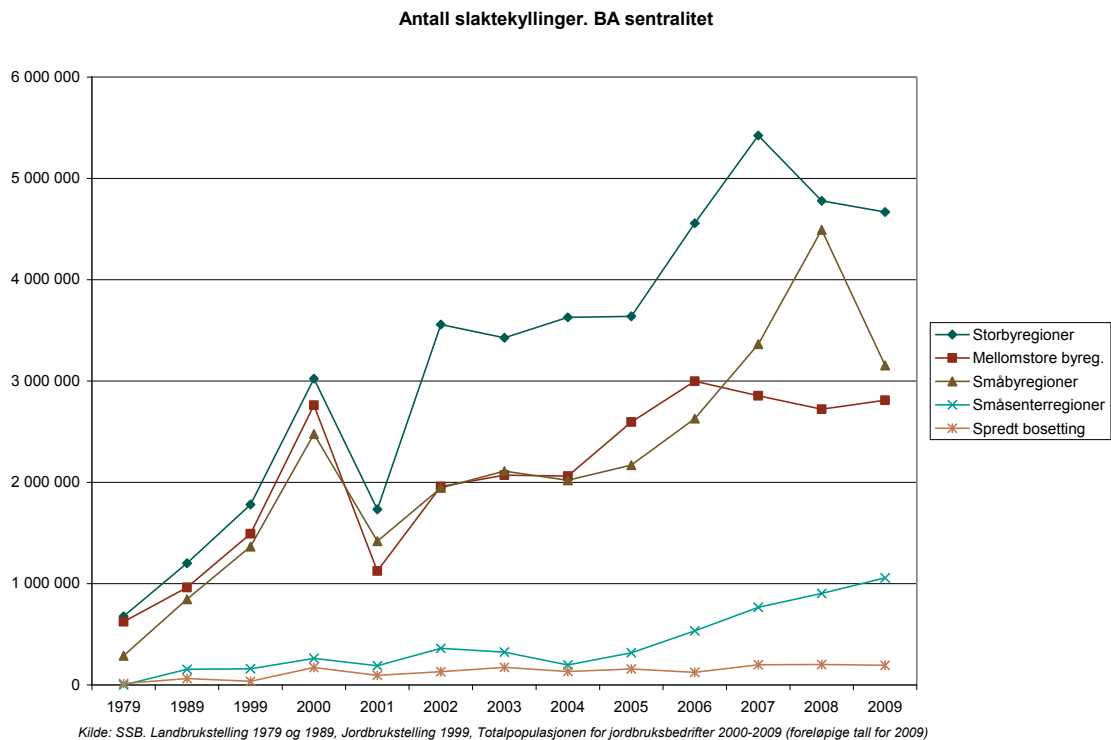

Figur 4.86 Utviklingen i antall slaktekylling 1979–2009 i ulike landsdeler

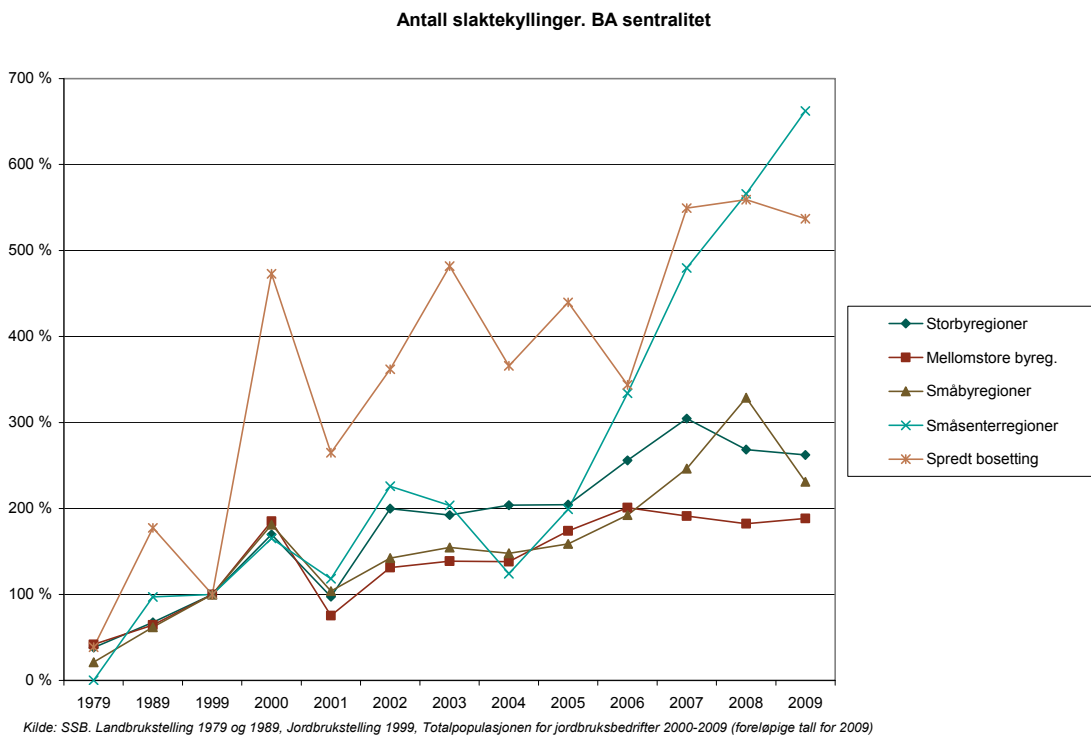
Antall slaktekyllinger

Figur 4.87 Relativ utvikling (indeksert) i antall slaktekylling 1979–2009 i ulike landsdeler (1999=100)

Figur 4.88 Utviklingen i antall slaktekylling 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner

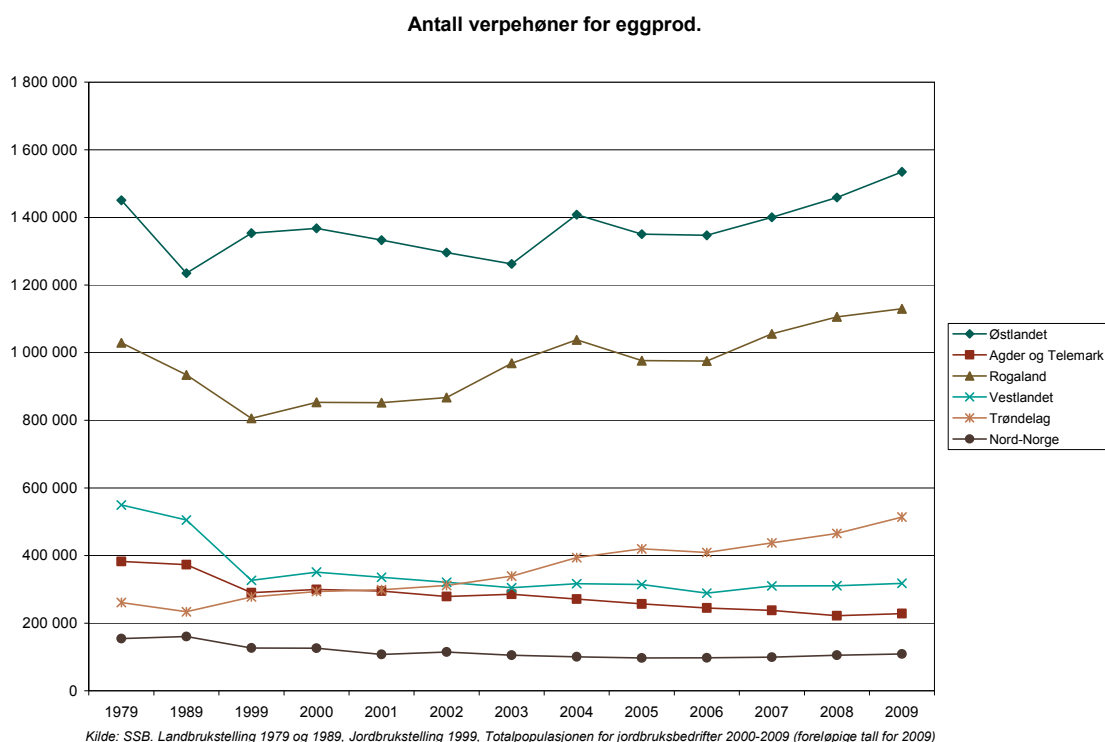
Figur 4.89 Relativ utvikling (indekstert) i antall slaktekylling 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100)

Alle regionene har hatt en økning i antall slaktekyllinger i perioden 1999 til 2009, men de siste årene har veksten stagnert og delvis gått ned i storbyregioner, småbyregioner og mellomstore byregioner. Storbyregionene har fortsatt flest slaktekyllinger. Selv om de nevnte regionene har hatt nedgang i antall slaktekyllinger de siste 2–3 årene, har produksjonen økt. Blant de regiontypene som har betydelig slaktekyllingproduksjon, hadde småbyregioner den kraftigste veksten de siste 2–3 årene.

Av de ulike kommuneklassene er det i sentrale tjenesteytings- og industrikommuner at det produseres mest kylling, fulgt av landbruks- og industrikommuner. Produksjonen har økt i alle kommuneklassene, mest i primærnæringskommuner og mindre sentrale tjenesteytings- og industrikommuner. Disse kommuneklassene har imidlertid relativt liten produksjon av slaktekylling.

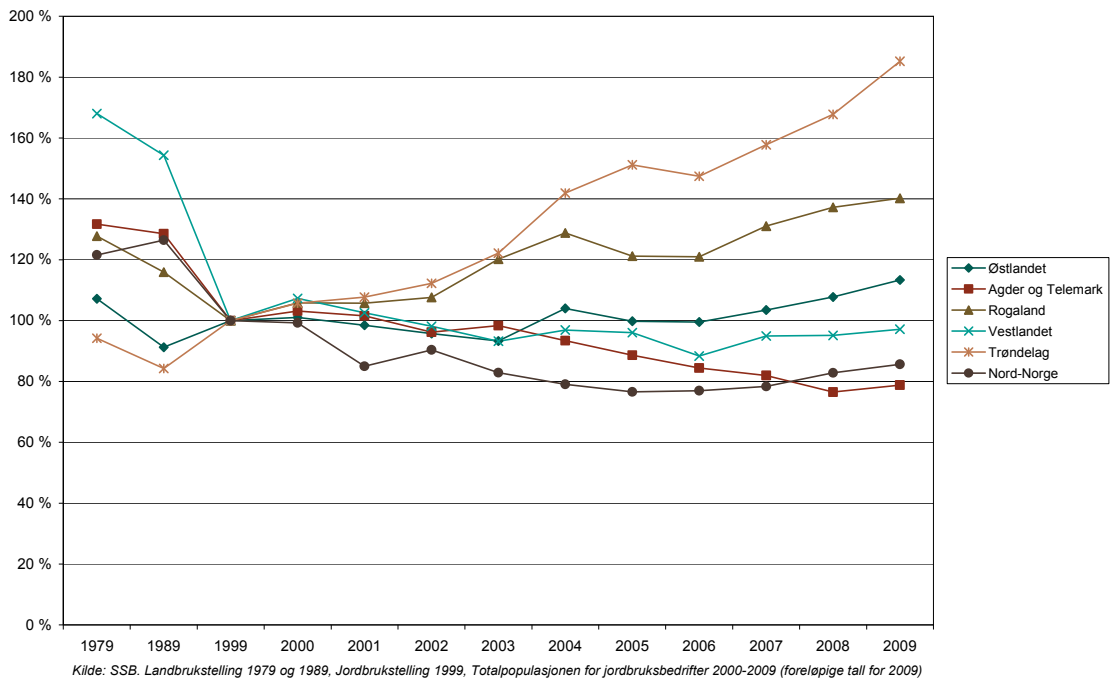
4.5.3 Produksjon av egg

Antall verpehøner er i 2009 høyere enn i 1979 både for Østlandet, Rogaland og Trøndelag. Trøndelag har hatt en jevn vekst hele tiden, og har hatt den kraftigste veksten. Rogaland har hatt økning fra 1999 til 2009, mens Østlandet har hatt økning de siste 3–4 årene. Agder og Telemark, Vestlandet og Nord- Norge har hatt reduksjon i antall verpehøner i perioden 1999 til 2009.

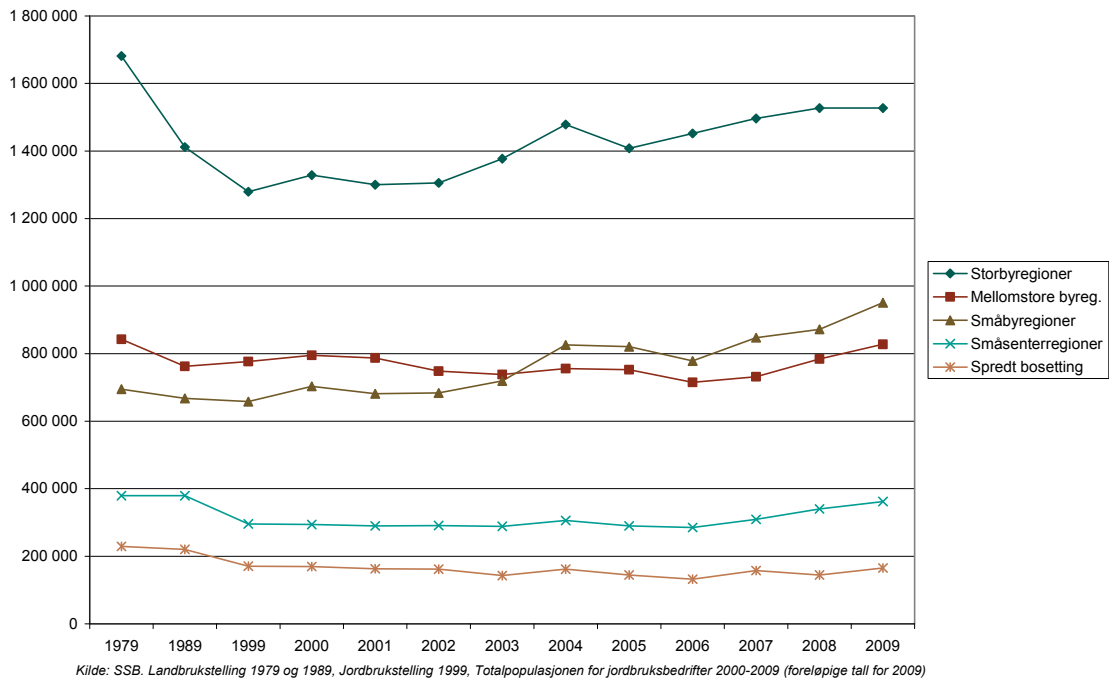
Figur 4.90 Utviklingen i antall verpehøner 1979–2009 i ulike landsdeler

Antall verpehøner for eggprod.

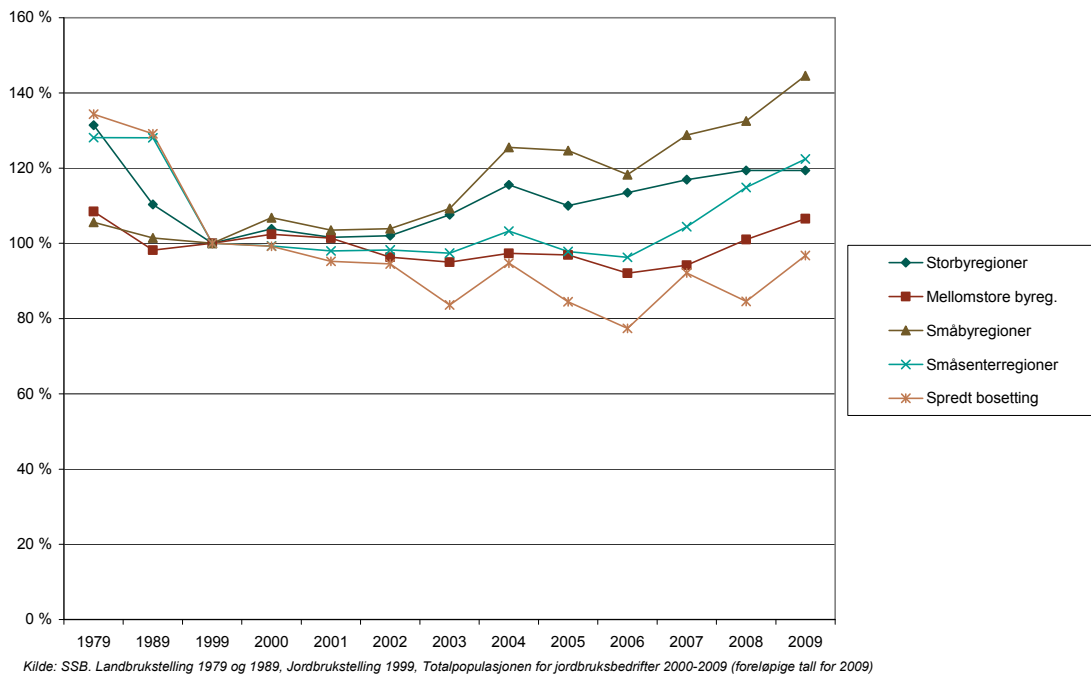
Figur 4.91 Relativ utvikling (indeksert) i antall verpehøner 1979–2009 i ulike landsdeler (1999=100)

Antall verpehøner for eggprod. BA sentralitet

Figur 4.92 Utviklingen i antall verpehøner 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner

Antall verpehøner for eggprod.. BA sentralitet

Figur 4.93 Relativ utvikling (indeksert) i antall verpehøner 1979–2009 i ulike bo- og arbeidsmarkedsregioner (1999=100)

Fordelt på bo- og arbeidsmarkedsregioner har alle regionene hatt en reduksjon i antall verpehøner totalt sett, bortsett fra småbyregioner som har hatt en økning. Fra 1979 til 1999 var det en reduksjon i antall verpehøner for alle regionene, men siden 1999 og frem til 2009 har det vært en oppgang. For alle kommuneklasser bortsett fra landbruks- og industrikommuner har det vært en reduksjon i antall verpehøner siden 1970.

For eggproduksjon har det ikke vært mulig å oppdrive tall på kommunenivå, det har derfor ikke vært mulig å gruppere eggproduksjon ut fra sentralitet. Antall verpehøner gir imidlertid et godt bilde på utviklingen.

Struktur - verpehøner

Rogaland er den landsdelen som har flest verpehøner per jordbruksbedrift og det har vært en kraftig økning fra 1979 til 2009, se vedlegg. Nord- Norge har færrest verpehøner per jordbruksbedrift. Storbyregioner er den bo- og arbeidsmarkedsregionen som har flest verpehøner per jordbruksbedrift, også her har det vært en kraftig økning i hele perioden. Småsenterregioner og områder med spredt bosetning har færrest verpehøner per jordbruksbedrift.

5 Utvikling i geografisk fordeling av foredlingsindustrien

I 2009 var det sysselsatt om lag 255 000 personer i industrien totalt, hvorav ca. 46 500 personer i matindustrien.⁴ Dette innebærer at matindustrien sysselsetter ca. 18,3 prosent av alle industriarbeidere. Kjøttbransjen er den største industrien og sysselsetter om lag 12 000 personer (26 %), mens for eksempel meieribransjen sysselsetter 13 prosent av næringsmiddelindustrien.

Tabell 5.1 Antall sysselsatte i næringsmiddelindustrien 1995–2008*, kilde SSB

	1995	2005	2006	2007	2008*
Industrien	277 136	246 048	255 881	263 287	266 151
Næringsmiddelindustri	51 445	48 833	48 442	47 911	47 518
Kjøttbransjen	10 862	12 031	12 182	12 025	12 247
Andre næringsmidler	11 850	11 598	11 871	11 512	11 301
Fiskevarebransjen	12 540	9 125	8 554	8 677	8 538
Meieribransjen	5 654	6 153	6 153	6 039	6 206
Drikkevarebransjen	5 424	4 970	4 726	4 643	4 599
Dyrefôrbransjen	1 717	1 887	1 836	1 815	1 912
Frukt- og grøntbransjen	1 384	1 557	1 595	1 606	1 222
Olje- og fettbransjen	668	564	637	650	683
Kornvarebransjen	828	611	596	687	637
Tobaksbransjen	518	337	292	257	173

*Anslag

I 2008 var det 9 775 bedrifter i norsk industri hvorav 1 414 i matindustrien.⁵ Matindustribedrifter utgjør dermed om lag 14,5 prosent av alle industribedrifter i Norge. Bakervarebransjen består av flest bedrifter (28 % av alle næringsmiddelbedrifter), mens for eksempel kjøtt- og meieribransjen består av hhv 15 prosent og 5 prosent av bedriftene i næringsmiddelindustrien.

⁴ Kilder: SSB (2009). *Tabell 07019: Hovedtall, etter næringsgruppe (SN2002)*. Foretak. SSB (2010). *Industristatistikken 2008*. Datafil mottatt av Skirstad, 23.03.10 og SSB (2010). *Tabell 05217: Lønn, sysselsetting og produktivitet*. Nasjonalregnskapsstatistikken.

⁵ SSB (2009). *Kvartalsvis Nasjonalregnskap, tabell 03109*. URL: <http://www.ssb.no/emner/09/01/knr/tabeller.html>, 27.03.09.

Tabell 5.2 Antall bedrifter i næringsmiddelindustrien 1995–2007*, kilde SSB

	1995	2000	2005	2006	2007*
Industrien	10 668	11 365	9 909	10 567	10 173
Næringsmiddelindustri	1 768	1 647	1 452	1 450	1 439
Bakervarebransjen	556	464	418	431	409
Fiskevarebransjen	493	514	402	384	395
Kjøttbransjen	244	240	226	227	222
Dyrefôrbransjen	86	100	93	92	89
Andre næringsmidler	47	46	65	71	75
Meieribransjen	114	81	66	66	67
Frukt og grøntbransjen	54	53	51	54	50
Kornvarebransjen	84	70	56	48	48
Drikkevarebransjen	54	46	39	40	42
Olje- og fettbransjen	25	20	25	26	28
Sjokoladebransjen	9	11	10	10	13
Tobakksbransjen	2	2	1	1	1

*Foreløpige tall

Statistikken som er presentert over bygger på en spesialbestilling fra SSBs industristatistikk. Nøkkeltall t.o.m. 2007 er basert på bedriftsstatistikk, men som følge av omlegging i produksjonssystemet hos SSB er foreløpige tall for 2008 i år basert på foretaksstatistikk. Metodeendringen er midlertidig, og i 2011 vil SSB igjen presentere tall basert på bedriftsstatistikken. Omleggingen i år innebærer, hvis ikke annet er nevnt, at tall for 2007 er hentet fra bedriftsstatistikken (original populasjon), mens tall for 2008 er beregnet som prosentvis endring i foretakstall fra 2007 til 2008 med utgangspunkt i 2007-nivå fra bedriftsstatistikken. Tall for 2009 er beregnet av NILF med utgangspunkt i Nasjonalregnskapet, og er foreløpige. Bedriftsstatistikken er basert på «original populasjon», dvs. at de minste enhetene i industrien ikke inkluderes, herunder bedrifter som anses for å være enkeltmannsforetak og foretak med omsetning som tilsvarende under et halvt årsverk. I foretaksstatistikken benyttes «total populasjon», dvs. at alle enhetene i industrien er inkludert. Hvis ikke annet er nevnt er nøkkeltallene basert på næringskode, SN2002.

Videre i dette kapitlet har vi valgt å fokusere på de deler av næringsmiddelindustrien som har nærmest tilknytning til primærjordbruket; meieri-, kjøtt-, kornindustri og industri knyttet til foredling av frukt- og grønt. Det presenteres for disse delene av industrien mer detaljerte utviklingstrekk knyttet til geografisk fordeling av foredling sysselsetting, antall foretak og sysselsatte pr foretak. Tallmaterialet bak beregningene er basert på en spesialbestilling fra Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR) som har hentet tallene fra Bedrifts- og foretaksregisteret (BoF). BoF er Statistisk sentralbyrå (SSB) register over alle foretak (juridiske enheter) og bedrifter i privat og offentlig sektor i Norge. BoF skal være et heldekkende og kvalitetssikret register, og utgjøre en felles populasjon for den økonomiske og næringsmessige statistikken samt personstatistikken. Tallene er basert på næringskode SN2002.

Figurer som viser utviklingstrekkene i ulike sentrum-periferi-dimensjoner finnes i vedlegg 7, figurnummereringen der er bygd opp etter samme struktur som dette kapitlet. Der presenteres ikke grupper som har mindre enn tre sysselsatte eller tre bedrifter.

5.1 Meieriindustrien

Det har vært økning i antall sysselsatte innen bearbeiding av meierivarer fra 1999 til 2009. Antall sysselsatte økte fra 1999 og var høyest i 2005. Tallet på sysselsatte innen «bearbeiding av meierivarer og iskrem ellers» har variert litt fra år til år, men har vært relativt stabilt. Antall bedrifter har også svingt litt fra år til år, men har vært relativt stabilt.

Tabell 5.3 Antall sysselsatte og bedrifter innen bearbeiding av meierivarer og meierivarer og iskrem ellers

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Sysselsatte, 15.51 Bearbeiding av meierivarer	4 628	4 583	5 011	4 685	4 784	5 007	5 550	5 253	5 337	5 202	5 239
Sysselsatte, 15.5X Bearbeiding av meierivarer og iskrem ellers	930	848	833	874	867	847	831	866	919	897	881
Bedrifter, 15.51 Bearbeiding av meierivarer	108	107	103	99	98	99	94	101	106	113	109
Bedrifter, 15.5X Bearbeiding av meierivarer og iskrem ellers	53	37	33	32	30	32	30	28	28	30	29

Østlandet er den landsdelen som har flest sysselsatte i bearbeiding av meierivarer, rundt 2000 de siste årene. Antall sysselsatte i bearbeiding av meierivarer økte betydelig i Trøndelag i perioden 1999 til 2009, slik at Trøndelag hadde størst relativ vekst av landsdelene. Rogaland lå like bak Trøndelag i relativ vekst i antall sysselsatte. Også Østlandet og Vestlandet hadde vekst i perioden 1999–2009, mens Nord-Norge og Agder og Telemark hadde nedgang i antall sysselsatte. For Agder og Telemark var det en halvering av antall sysselsatte i perioden. I storbyregionene har antall sysselsatte økt betydelig slik at i de siste årene har de ligget på rundt 60 prosent økning i forhold til i 1999. I de andre regionene har det vært tilbakegang, mest i småbyregionene. Antall bedrifter med bearbeiding av meierivarer økte i Trøndelag fra 1999 til 2009, mens det var relativt stabilt i andre landsdeler. I Agder og Telemark gikk antallet bedrifter ned fra 9 i 1999 til 4 i 2001, men deretter økte det til 7 bedrifter i 2009. I områder med spredt bosetning og i storbyregioner har antall bedrifter økt, mens de andre regionene har hatt en svak nedgang.

Rogaland har flest sysselsatte per bedrift og dette tallet økte i perioden 1999–2009. I Agder og Telemark var det betydelig nedgang i antall sysselsatte per bedrift. Det er i storbyregionene at det er flest sysselsatte per bedrift og dette tallet økte fra 1999 til 2009. I områder med spredt bosetning og i småbyregioner var det nedgang i antall sysselsatte per bedrift. I småsenterregionene var antall sysselsatte per bedrift i 2009 på om lag samme nivå som i 1999, mens det hadde økt i storbyregionene og i mellomstore byregioner.

Målt i antall sysselsatte innen bearbeiding av «meierivarer og iskrem ellers» er det Agder og Telemark som har flest sysselsatte, noe som skyldes Diplom-Is sitt anlegg i Brevik. Det var økning i antall sysselsatte i Agder og Telemark i perioden. Det var også økning i Nord-Norge, men der er det et lite antall sysselsatte i denne industrien. For de andre landsdelene var det små endringer. Det er i storbyregionene en finner de aller fleste sysselsatte og her har antallet holdt seg svært stabilt. Antall bedrifter innen bearbeiding av «meierivarer og iskrem ellers» har gått ned eller holdt seg stabil i alle landsdelene. Det er et fåtall bedrifter i denne industrien, og de fleste er plassert i storbyregioner. Antall sysselsatte per bedrift innen bearbeiding av «meierivarer og iskrem ellers» har økt i alle landsdelene unntatt i Trøndelag der antallet har holdt seg stabilt. Fordelt på bo- og arbeidsmarkedsregioner har det vært økning i antall sysselsatte per bedrift i alle regionene.

5.2 Kjøttindustrien

Tallene for sysselsatte innen slakting, produksjon og konservering av kjøtt er preget av relativt store endringer fra år til år, men hele perioden 1999–2009 sett under viser stabilitet. Det er vanskelig å si noe om årsakene til variasjonen mellom år, mye tyder imidlertid på at sysselsettingen innen kjøttindustrien er relativt stabil sett under ett. En mulig forklaring på variasjonen kan være at det varierer noe hvilke underkategorier de sysselsatte blir plassert i. Innen slakting, produksjon og konservering av fjørfekjøtt økte antall sysselsatte fram til 2005 med en kraftig nedgang fra 2006 til 2007. Innen produksjon av kjøtt- og fjørfevarer har antall sysselsatte vært stabilt i perioden 1999–2009. Antall bedrifter har også svingt litt fra år til år, men har vært relativt stabilt.

Tabell 5.4 Antall sysselsatte og bedrifter innen slakting, produksjon og konservering av kjøtt og fjørfekjøtt og produksjon av kjøtt- og fjørfevarer

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Sysselsatte, 15.11 Slakting, produksjon og konservering av kjøtt	6 115	6 575	7 580	6 827	6 719	6 269	5 749	6 134	6 326	6 449	6 154
Sysselsatte, 15.12 Slakting, prod. og konservering av fjørfekjøtt	883	1 089	1 132	1 163	1 235	1 196	1 267	1 224	788	791	1 005
Sysselsatte, 15.13 Produksjon av kjøtt- og fjørfevarer	5 058	5 673	5 216	5 464	5 888	5 407	5 479	4 995	5 390	5 202	5 385
Bedrifter, 15.11 Slakting, produksjon og konservering av kjøtt	159	170	157	143	149	155	157	169	167	178	174
Bedrifter, 15.12 Slakting, prod. og konservering av fjørfekjøtt	20	18	20	18	16	16	16	16	17	19	16
Bedrifter, 15.13 Produksjon av kjøtt- og fjørfevarer	223	215	203	210	213	213	231	217	226	220	210

Antall sysselsatte innen slakting, produksjon og konservering av kjøtt har i perioden 1999–2009 økt mest i Rogaland, men også Trøndelag har hatt en økning. Det har vært nedgang i Agder og Telemark, på Vestlandet og i Nord–Norge. Antall sysselsatte ligger klart høyest på Østlandet, fulgt av Rogaland, mens det er færrest sysselsatte i Agder og Telemark. Det er storbyregionene som har flest sysselsatte innen slakting, produksjon og konservering av kjøtt, og her har også antall sysselsatte økt betydelig fra 1999 til 2009. Det er svært få sysselsatte i områder med spredt bosetting. I de andre regionene har det vært nedgang i antall sysselsatte. Det er i sentrale tjenesteytingskommuner det har vært størst økning, mens primærnæringskommunene har størst relativ nedgang i antall sysselsatte. Det har vært en vekst i antall bedrifter innen slakting, produksjon og konservering av kjøtt i Nord–Norge, Rogaland og Agder og Telemark. I de andre landsdelene har antall bedrifter holdt seg stabilt. Det er områder med spredt bosetting som har hatt den største relative økningen i antall bedrifter, men i disse områdene er antall relativt lavt. I de andre bo- og arbeidsmarkedsregionene har det vært små endringer i antall bedrifter fra 1999 til 2009.

Antall sysselsatte per bedrift reduseres i Agder og Telemark, på Vestlandet og i Nord–Norge, mens det i Rogaland og Trøndelag har det vært en økning. På Østlandet har sysselsatte per bedrift holdt seg ganske stabilt. Storbyregionene har hatt økning i antall sysselsatte per bedrift, mens det i de andre regiontypene har vært en nedgang.

Rogaland har hatt en kraftig økning i antall sysselsatte, mens både Trøndelag og Østlandet har hatt noe nedgang fra 1999 til 2009. Storbyregionene har hatt en betydelig økning i antall sysselsatte i hele perioden, mens småbyregionene har hatt en kraftig nedgang de siste årene. Antall bedrifter økte i Rogaland, mens Trøndelag hadde en nedgang, fra sju bedrifter i 1999 til fire bedrifter i 2009. På Østlandet gikk antall bedrifter ned fra ni til åtte bedrifter i samme periode. Antall sysselsatte per bedrift har holdt seg relativt jevnt for alle landsdeler og bo- og arbeidsmarkedsregioner (se vedlegg). Det var imidlertid økning i antall sysselsatte per bedrift i Rogaland og i storbyregionene fra 1999 til 2009.

Utviklingen i antall sysselsatte i produksjonen av kjøtt- og fjørfevarer har vært relativt jevn i alle landsdeler. Det er flest sysselsatte på Østlandet og i storbyregioner. Det har her vært økning i antall sysselsatte i småbyregioner. Vestlandet og storbyregionene har hatt en svak nedgang. Antall bedrifter har gått ned på Østlandet, i Rogaland og i Trøndelag. Det har vært økning i antall bedrifter i Agder og Telemark, men her er antallet relativt lite. Småsenterregioner har hatt vekst i antall bedrifter, mens det har vært betydelig nedgang i storbyregionene.

5.3 Korn- og kraftfôrbasert industri

Tallene for sysselsatte innen produksjon av kornvarer viser store variasjoner fra år til år, men har jevnt over gått ned i perioden 1999–2009. Også innen produksjon av fôrvarer er det store variasjoner, men det er en tendens til økning i antall sysselsatte i perioden. Antall bedrifter har gått markert ned både innen produksjon av kornvarer og fôrvarer.

Tabell 5.5 Antall sysselsatte og bedrifter innen produksjon av korn- og fôrvarer

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Sysselsatte, 15.61 Produksjon av kornvarer	783	759	714	694	763	655	595	582	557	588	630
Sysselsatte, 15.71 Produksjon av fôr til husdyrhold	1 698	1 763	1 880	1 858	1 805	1 852	1 859	1 838	1 761	1 861	1 920
Bedrifter, 15.61 Produksjon av kornvarer	102	100	92	90	91	84	77	73	70	64	65
Bedrifter, 15.71 Produksjon av fôr til husdyrhold	146	151	145	137	137	139	138	129	120	120	122

Antall sysselsatte på Østlandet innen produksjon av kornvarer gikk betydelig ned fra 1999 til 2008, men gikk noe opp i 2009. Østlandet er den landsdelen som har klart flest sysselsatte. Mens Vestlandet hadde en økning, var det nedgang i sysselsatte i de andre landsdelene. Det har i hele perioden vært flest sysselsatte i storbyregionene og her har sysselsettingen holdt seg oppe. Det har vært økning i sysselsatte i småsenterregionene, men de er relativt få sysselsatte i disse regionene. I de andre regionene har det vært nedgang i antall sysselsatte.

Det er Østlandet som har flest bedrifter innen produksjon av kornvarer. I de andre landsdelene er et fåtall bedrifter. Det har vært en sterk nedgang i antall bedrifter i perioden 1999–2009. Denne nedgangen gjelder alle de landsdelene og bo - og arbeidsmarkedsregionene som har noe omfang på denne industrien. Når det gjelder antall sysselsatte per bedrift har det vært en liten økning i perioden, både i landsdelene og i bo - og arbeidsmarkedsregionene som har noe omfang på kornindustrien.

Antall sysselsatte innen produksjon av fôr til husdyrhold har gått ned på Vestlandet i perioden 1999–2009. Agder og Telemark har svært lite av denne industrien. I de andre landsdelene økte antall sysselsatte i perioden. Småsenterregionene og storbyregionene har hatt et jevnt antall sysselsatte, mens i områder med spredt bosetning, mellomstore byregioner og småbyregioner har det vært økning. I områder med spredt bosetting lå antall sysselsatte i perioden 2002 til 2005 betydelig høyere enn ellers i perioden. Østlandet skiller seg ut som den landsdelen med økning i antall bedrifter, mens Rogaland har stabil utvikling og de andre landsdelene har hatt nedgang. I Rogaland har det vært en liten økning i antall bedrifter de fire siste årene etter en nedgang etter 1999. Mellomstore byregioner og småbyregioner har holdt et relativt jevnt nivå på antall bedrifter, mens storbyregioner, områder med spredt bosetning og småsenterregioner har hatt en nedgang. I alle landsdelene og bo - og arbeidsmarkedsregionene har det vært økning i antall sysselsatte per bedrift i perioden 1999–2009.

5.4 Foredling av frukt og grønt

Tallene for sysselsatte innen bearbeiding av poteter gikk ned i perioden 1999–2009, mens sysselsatte innen bearbeiding av «frukt og grønnsaker ellers» gikk opp. Det er imidlertid store variasjoner fra år til år. Antall bedrifter innen bearbeiding av poteter gikk ned, mens sysselsatte innen bearbeiding av «frukt og grønnsaker ellers» gikk opp i perioden 1999–2009.

Tabell 5.6 Antall sysselsatte og bedrifter innen bearbeiding av poteter og frukt og grønnsaker ellers

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Sysselsatte, 15.31 Bearbeiding av poteter	832	812	748	816	711	651	650	619	673	632	632
Sysselsatte, 15.3X Bearbeiding av frukt og grønnsaker ellers	974	954	967	822	944	985	985	1 027	1 130	1 094	1 020
Bedrifter, 15.31 Bearbeiding av poteter	46	41	37	39	40	39	38	37	39	33	34
Bedrifter, 15.3X Bearbeiding av frukt og grønnsaker ellers	44	46	47	47	53	52	51	53	60	56	57

Det er Østlandet som har det vesentlige av sysselsatte innen «Bearbeiding av poteter», men det er også noe av denne industrien i Trøndelag. I begge disse landsdelene var det færre ansatte i 2009 enn i 1999, men i Trøndelag var det en betydelig økning i perioden 1999 til 2004. Nedgangen i antall sysselsatte har kommet i småbyregionene, mens i de andre regionene har det vært liten endring. På Østlandet har antall bedrifter gått betydelig ned i perioden. I de andre landsdelene er det få slike bedrifter, og antallet har vært relativt stabilt. I alle bo - og arbeidsmarkedsregionene har det vært nedgang i antall bedrifter. Det har vært nedgang i antall bedrifter med bearbeiding av poteter i alle regioner, mens det har vært en nedgang i antall sysselsatte for alle regionene utenom småsenterregionen.

Vestlandet, Rogaland, Nord-Norge og Trøndelag har hatt en økning i antall sysselsatte per bedrift innen bearbeiding av poteter. På Østlandet har det vært en svak reduksjon i antall sysselsatte per bedrift, men er fortsatt den landsdelen med flest sysselsatte per bedrift. I småbyregionene, som har flest sysselsatte per bedrift, har antall sysselsatte per bedrift gått noe ned. I de andre bo - og arbeidsmarkedsregionene har antall sysselsatte per bedrift gått noe opp.

Det er Østlandet som har flest sysselsatte innen bearbeiding av «frukt og grønnsaker ellers» og det har vært en økning i antall sysselsatte fra 1999 til 2009. Agder og Telemark har en viss sysselsetting innen denne industrien og her har det vært økning i perioden. I de andre landsdelene har det vært nedgang i antall sysselsatte. Det er flest sysselsatte i mellomstore byregioner, men veksten i sysselsatte har kommet i storbyregionene. Det har vært en betydelig økning i antall bedrifter på Østlandet, mens det i de andre landsdelene har vært stabilt. Antall bedrifter har økt i storbyregionene og mellomstore byregioner og har gått tilbake i småsenterregionene. Dette kan tyde på det foregått en dreining av foredling av frukt og grønnsaker mot Østlandet og Agder og Telemark og mot storbyregioner og mellomstore byregioner.

Agder og Telemark har hatt en kraftig økning i antall sysselsatte per bedrift i bearbeiding av frukt og grønnsaker, mens Trøndelag har hatt sterk nedgang. Vestlandet hadde en liten økning på begynnelsen av 2000-tallet, men har nå endt opp på 1999-nivå igjen. Østlandet, Rogaland, og Nord-Norge har hatt en reduksjon. I småsenterregionene økte antall sysselsatte per bedrift i perioden 1999–2009, mens i storbyregionene er på samme nivå i 2009 som i 1999. For mellomstore byregioner og småbyregioner har det vært en nedgang i antall sysselsatte per bedrift.

6 Drøfting - sentrale utviklingstrekk, årsaker og konsekvenser

6.1 Sentrale utviklingstrekk i geografisk fordeling av arealbruk og produksjon på primærleddet

I lang tid har det totale jordbruksarealet vært noenlunde stabilt, men med en nedgang de siste årene. Det har vært en nedgang i fulldyrket areal og en økning i areal annen eng og beite, økt areal innmarksbeite er årsaken til denne økningen. Tallet på jordbruksbedrifter har gått ned med 34 prosent fra 1999 til 2009. Det gjennomsnittlige arealet per jordbruksbedrift har økt fra 146 daa i 1999 til 213 daa i 2009. Også innen husdyrholdet har det blitt færre bedrifter med de enkelte dyreslag (unntatt for slaktekylling), men hver bedrift har i gjennomsnitt flere dyr. Sysselsettingen i jordbruket er redusert med ca. 40 prosent siden 1990. Samtidig har den totale produktmengden vært noenlunde konstant, kapitalinnsatsen er redusert ca. 20 prosent, mens innsatsen av ikke-varige innsatsfaktorer har gått svakt ned, målt i faste priser. Alt dette har gitt en betydelig produktivitetsvekst. Målt som produktmengde i forhold til alle innsatsfaktorer har veksten vært ca. 1,7 prosent per år i perioden 1990–2009. Dette er på linje med det som er funnet i andre land. For nærmere omtale av produktivitetsutviklingen se Hegrenes (2010).

Arealbruk og planteproduksjon

Det har vært en relativt markert nedgang i fulldyrka areal på Vestlandet og i områder med spredt bosetting.

Det har vært markert nedgang i kornarealet på Østlandet fra 1989 til 2009, spesielt i sentrale områder. Kornarealet har holdt seg mer stabilt i Trøndelag. Dette har trolig sammenheng med flere forhold: omdisponering av jordbruksareal til andre formål enn jordbruk, overgang til eng og beite gjennom bl.a. økning i ammekuholdet og tilbakegang i kornproduksjon i marginale områder. Overgang til økologisk husdyrhold, økning i tallet på hester og ekstensivering i grasproduksjonen kan være andre forklaringer på økning i arealet med fulldyrka eng på Østlandet. I Trøndelag har trolig en del som har sluttet med melkeproduksjon, gått over til kornproduksjon.

Areal med fulldyrket eng og beite har økt mest i sentrale områder. I store trekk er engarealet i mer perifere områder noenlunde stabilt, men med en markert nedgang på Vestlandet og i småbyregioner, småsenterregioner og spesielt i områder med spredt bosetting de siste par årene. Arealet med annen eng og beite har økt mer i perifere områder enn i sentrale områder.

Potetarealet har gått ned og har blitt mer konsentrert til noen få områder. Det har blitt større areal av grønnsaker på friland i bynære områder.

Grovfôrbaserte husdyrproduksjoner

Antall storfe har gått ned, mens produksjonen av storfekjøtt har holdt seg noenlunde stabil. Det er på Vestlandet at antall storfe har gått mest ned, mens Østlandet har hatt minst nedgang. Utviklingstrekke er relativt like mellom ulike regioner i sentrum-/periferidimensjonen i forhold til antall storfe, mens mer perifere områder har hatt en tendens til noe mer stabil produksjon av storfekjøtt enn mer sentrale områder. Etter en nedgang i kjøttproduksjonen fra 1999 til 2001, har produksjonen vært relativt stabil. Nord-Norge og Trøndelag har hatt minst nedgang i produksjonen av storfekjøtt i perio-

den 1999–2008, mens det for Trøndelag var en markert nedgang fra 2007 til 2008. Selv om ammekuholdet har fått større betydning for storfekjøttproduksjonen de senere årene, følger i stor grad utviklingen i storfekjøttproduksjonen utviklingen melkeproduksjonen i sentrum-periferi dimensjonen.

Antall melkekyr går ned over hele landet og uavhengig av sentralitet. Det er imidlertid en sterk tendens til at relativt perifere samt relativt sentrale landbruksområder, dvs. områder med størst og minst støtte per dekar og liter melk, har opprettholdt noe større andel av produksjonen enn områder som kommer i en mellomstilling. I forhold til BA-sentralitet er det småsenterregionene som har hatt minst relativ nedgang i produksjonen. Områder med spredt bosetting har størst nedgang i produksjonen relativt sett. I forhold til kommuneklasser er bildet et litt annet i og med at det er primærnæringskommunene og landbruks- og industrikommunene som opprettholder størst andel av produksjonen over år, mens det er sentrale tjenesteytingskommuner som har klart størst nedgang i produksjonen.

Antall ammekyr har økt samtidig med nedgangen i antall melkekyr, økningen er klart størst i antall på Østlandet, mens økningen relativt sett er størst i Nord-Norge og i Agder og Telemark. I forhold til BA-sentralitet er økningen størst i antall i sentrale områder, mens relativt sett øker antall ammekyr mer i perifere områder. Økningen er spesielt stor i sone 5 for distriktstilskudd på kjøtt. Økningen i ammekuholdet på Østlandet har trolig sammenheng med reduksjonen i kornarealet i landsdelen.

Kraftfôrbaserte husdyrproduksjoner

Det har vært en betydelig vekst i antall purker i Rogaland i perioden 1999–2009. Nord-Norge har også en økning, men der er svineholdet fortsatt svært begrenset. På Østlandet var det en markert nedgang i antall purker fra 1999 til 2009. I resten av landet var tallet på purker stort sett stabilt i denne perioden. I forhold til BA-sentralitet var det en nedgang i purketallet i småsenterregioner, for øvrig har purketallet gått noe opp etter en nedgang først på 2000-tallet for de andre regionene. I sentrale tjenesteytingskommuner har det vært en meget sterk nedgang i purketallet i denne perioden. Nedgangen er også markert i sentrale tjenesteytings- og industrikommuner. Den samme tendensen så vi også i forhold til melkeproduksjon. For de andre kommuneklassene økte purketallet i perioden.

Slaktekyllingproduksjonen har utviklet seg mye de siste 10 årene, og vi har sett en sterk produksjonsøkning. I volum har økningen kommet i sentrale områder hva angår sentralitetsdimensjonen, geografisk har økningen kommet på Østlandet, i Trøndelag og dels i Rogaland. Relativt sett er det imidlertid perifere områder som har hatt størst økning i produksjonen. Trøndelag har også hatt klart størst vekst relativt sett, sammen med Rogaland og Agder og Telemark. Hva angår AK-soner så er økningen i volum størst i sone 1, men også stor i sone 4 og 5 som også har størst økning relativt sett. Sone 4 og 5 er store soner og soner med mye melkeproduksjon, som ofte på samme måte som kornproduksjon blir kombinert med produksjon av slaktekylling. Selv om produksjonen av slaktekylling har hatt stor vekst også i perifere områder, må en kunne si at denne produksjonen, slik fordelingen er i dag, ikke er noen distriktsproduksjon sett ut fra BA-sentralitetskriteriet.

Mye det samme kan en si om eggproduksjon, også der er det store produksjonsvolumet lokalisert i de mest sentrale områdene i forhold til BA-sentralitet. Trøndelag, Rogaland og Østlandet har økt produksjonen betydelig de siste 10 åra. Relativt sett er produksjonsøkningen klart størst i Trøndelag. Til tross for at produksjonen fortsatt i volum er klart størst i sentrale områder, har økningen relativt sett vært størst i småbyregioner, fulgt av småsenterregioner og storbyregioner. Som for utviklingen i antall purker og melkekyr, ser vi at utviklingen også innen eggproduksjon går i retning av at pro-

duksjonen reduseres betydelig i sentrale tjenesteytingskommuner. Øvrige kommuneklasser har en vekst i produksjonen.

I melkeproduksjonen er endringen i besetningsstørrelse stort sett uavhengig av sentralitet, men med en svak tendens til at den har økt mer i sentrale områder. For svineholdet er det imidlertid til dels store forskjeller mellom ulike landsdeler og i sentralitet. Brukstørrelsen har i absolutte tall økt mest i Rogaland, på Østlandet og i Trøndelag, og minst på Vestlandet og i Nord-Norge. Relativt sett er imidlertid økningen minst i Trøndelag og på Østlandet. Relativt sett er det også mindre forskjell på strukturutviklingen i svineholdet i forhold til sentralitet. Strukturutviklingen i eggproduksjon går raskest i Trøndelag, på Østlandet og i Rogaland, strukturutviklingen i absolutte tall går også her raskest i sentrale områder.

Relativ endring i produksjonsfordeling og arealbruk mellom ulike regioner

I tabell 6.1 er det vist endringer i prosentvis andel (prosentpoeng) av de viktigste produksjonene, målt i produsert mengde. Tabell 6.2 viser utviklingen i andeler for arealbruk og jordbruksbedriftene. Tallene er for produksjon er vist for perioden 1999–2008, unntatt for melk som er vist for perioden 1999–2009. Tallene for arealbruk og jordbruksforetak er vist for perioden 1999–2009.

Tabell 6.1 Endringer i prosentvis andel (prosentpoeng) av de viktigste produksjonene, mellom BA-regioner og ulike landsdeler målt i produsert mengde

Endringer i prosentvis andel av produksjonen etter ulike analysekriterier, målt i prosentpoeng					
	Melk 1999-2009	Storfekjøtt 1999-2008	Sau- og lammekjøtt 1999-2008	Svinekjøtt 1999-2008	Kylling 1999-2008
BA-sentralitet					
Storbyreg.	-0,1 %	-0,8 %	1,0 %	0,1 %	0,4 %
Mellomstore byreg.	-0,2 %	0,0 %	0,2 %	0,4 %	-9,1 %
Småbyreg.	0,0 %	-0,1 %	-0,5 %	0,4 %	5,5 %
Småsenterreg.	0,8 %	0,9 %	-0,1 %	-0,6 %	3,3 %
Spredt bosetting	-0,4 %	0,0 %	-0,7 %	-0,3 %	-0,2 %
Landsdel					
Østlandet	0,0 %	0,3 %	-1,0 %	-2,6 %	-16,0 %
Agder og Telemark	-0,4 %	0,0 %	-1,4 %	-1,1 %	-1,3 %
Rogaland	1,0 %	-0,1 %	2,1 %	4,5 %	5,3 %
Vestlandet	-0,8 %	-1,2 %	-2,5 %	0,0 %	-1,8 %
Trøndelag	0,2 %	0,2 %	0,7 %	-1,4 %	13,8 %
Nord-Norge	0,0 %	0,9 %	2,2 %	0,6 %	0,0 %

Tabell 6.2 Endringer i prosentvis andel (prosentpoeng) av arealbruk og antall jordbruksbedrifter, mellom ulike BA-regioner og landsdeler

	Endringer i prosentvis andel av areal og andel av jordbruksbedrifter etter ulike analysekriterier, målt i prosentpoeng			
	Jordbruksareal 1999-2009	Åker og hage 1999-2009	Fulldyrket eng og beite 1999-2009	Jordbruksbedrifter i alt 1999-2009
BA-sentralitet				
Storbyreg.	-0,4 %	0,4 %	0,5 %	0,3 %
Mellomstore byreg.	-0,1 %	-0,3 %	0,6 %	0,3 %
Småbyreg.	-0,1 %	1,4 %	-0,4 %	-0,2 %
Småsenterreg.	0,7 %	-1,0 %	-0,3 %	0,1 %
Spredt bosetting	0,0 %	-0,4 %	-0,4 %	-0,5 %
Landsdel				
Østlandet	0,1 %	1,3 %	2,6 %	0,9 %
Agder og Telemark	-0,1 %	-0,6 %	0,1 %	-0,8 %
Rogaland	0,3 %	-1,0 %	0,4 %	1,2 %
Vestlandet	-0,6 %	-0,3 %	-1,9 %	-1,4 %
Trøndelag	0,2 %	1,4 %	-0,9 %	0,6 %
Nord-Norge	0,0 %	-0,8 %	-0,2 %	-0,5 %

Det er naturlig nok produksjoner preget av vekst som viser de største relative endringene i andel av produksjonen. For eksempel har Trøndelag økt sin andel av produksjonen av kyllingkjøtt med 13,8 prosentpoeng, mens Østlandet har tapt 16 prosentpoeng. Kvoteordningen for melk sikrer geografisk stabilitet innen melkeproduksjonen, men likevel har Rogaland økt sin andel av produksjonen med ett prosentpoeng. Innen produksjonen av svinekjøtt har produksjonsandelen økt i Rogaland på bekostning av først og fremst Østlandet og Trøndelag. For saue- og lammekjøttproduksjonen er det Rogaland og Nord-Norge som har økt andelen, mens Vestlandet har tapt mest av produksjonsandelen.

Innen arealbruk og tallet jordbruksbedrifter er det relativt små forskjeller, men Vestlandet kommer ut med nedgang i alle kategoriene.

Oversikt over utviklingen knyttet til andre grupperinger finnes i vedlegg 7.

Oversikt over prosentvis endring i produksjon, dyretall og antall jordbruksbedrifter for ulike sentralitetsdimensjoner finnes i vedlegg 13.

6.2 Noen mulige årsaker til utviklingen

Utviklingen i jordbruket kan antas å være påvirket av forhold både i og utenfor jordbruket. Lønnsomhet, i vid forstand, i de enkelte produksjoner sammenlignet med inntektsmuligheter utenfor jordbruket kan antas å ha betydelig innvirkning. Lønnsomheten i de forskjellige produksjoner vil ha betydning for arealbruk og husdyrhold. Norge har i mange år hatt høy sysselsetting og god lønnsutvikling utenfor jordbruket. Det er grunn til å tro at dette har trukket arbeidskraft ut av jordbruket.

Lønnsomheten i jordbruket er avhengig av priser på innsatsfaktorer og produkter, tilskuddordninger og produktivitet. En del av jordbruksarealet er brattlendt, det er til dels delt på mange og små teiger, og noe har stort behov for drenering. Disse faktorene påvirker kostnader og produktivitet ved å bruke arealene. Det er grunn til å tro at slike arealer går ut av bruk når det blir mindre arbeidskraft og mer maskinell drift. Slike arealer er ikke jevnt fordelt over landet. Noe av nedgangen i jordbruksareal, kanskje spesielt i kystområdene, kan ha sammenheng med slike faktorer.

Noe av nedgangen i kornareal kan forklares med at arealer er avgitt til anvendelser utenfor jordbruket (veier, boliger, næringsarealer osv.). Nedgangen er likevel større enn det som kan forklares på denne måten. Betydelige arealer synes å ha gått over til eng og

beite. Dette kan ha sammenheng med at det har blitt flere sauer og ammekyr i kornområdene. En annen årsak kan også være at lønnsomheten ved å drive kornproduksjon på marginale skifter i disse områdene, relativt sett i forhold til de beste skiftene, avtar i takt utviklingen i størrelsen på maskinparken.

Nedgangen i potetareal og økningen i areal med grønnsaker på friland kan ha en sammenheng med utvikling i markedet for poteter, frukt og grønt. Det er også klare indiksjoner på at potet- og grønnsakproduksjon styrker seg i mer sentrale områder på bekostning av mer perifere områder.

Melkeproduksjonen ble i 1990-årene og fram til 2001 redusert gjennom oppkjøp av kvoter. Senere har det ikke vært oppkjøp av kvoter, men betydelig omsetning og i det siste leie av kvoter. Reglene for kvoteomsetning hindrer omfordeling mellom fylker (med visse unntak i Østlandsområdet), men det kan være omfordeling innen fylker. Dette kan påvirke fordelingen mellom regioner både etter sentralitet og jordbrukspolitiske kriterier.

I en periode fra tidlig i 1990-årene og fram til rundt 2002 var gjennomsnittlig melkeavdrått per melkeku omtrent uendret eller litt fallende. Deretter har det vært en betydelig økning i avdråttsnivået. Tilskuddsordningene kombinert med lite fleksibel kvoteordning var sannsynlig årsak til stagnasjonen i avdråttene, se for eksempel Flaten (2002) for en drøfting av disse sammenhengene. Med mer fleksible regler for omsetning av kvoter, og muligheter for å danne samdrifter, ble det mulig å øke produksjonen i den enkelte bedrift. Husdyrtilskuddet avtar ved 16 kyr og enda mer utover 25 kyr. Ved nybygg kan det dessuten være lønnsomt med stor produksjon per bås plass. Disse faktorene er trolig viktige årsaker til utviklingen i melkeproduksjonen.

Strengere krav til dyrehold og dyrevelferd har sannsynligvis hatt stor betydning for utviklinga i antall husdyr og ikke minst antall jordbruksbedrifter med husdyr. Disse kravene kan ha hatt avgjørende betydning for at det har blitt slutt på husdyrholdet på mange bruk på grunn av en ikke har funnet det regningsssvarende å foreta de nødvendige investeringene. For de som har tilpasset seg nye krav, har økt produksjonsomfang vært nødvendig for at investeringene skulle lønne seg. Det er grunn til å anta at strengere krav til dyrehold og dyrevelferd har ført til færre og større bruk. Mosjonskravet for storfe kan også ha påvirket geografisk fordeling av produksjonen. For eksempel kan mosjonskravet være krevende å tilfredsstille i områder med mye leir- og myrjord.

Storparten av produksjonen av fjørfekjøtt og svinekjøtt (lyst kjøtt) er i sentrale strøk. Disse produksjonene har økt relativt raskt. Den store veksten i produksjon av lyst kjøtt har sammenheng med økt etterspørsel. Det kan være mange bakenforliggende årsaker til den økte etterspørselen, både pris og kvalitet. Produktivitetsutviklingen, målt som fôrforbruk per kg kjøtt, har antakelig vært raskere for lyst enn for mørkt kjøtt. Lyst kjøtt har blitt ansett som sunnere enn mørkt kjøtt. Det er også hevdet at lyst kjøtt gir mindre utslipp av klimagasser enn mørkt kjøtt.

Endringer i tilskudd, og kriterier for å få tilskudd, kan ha påvirket utviklingen. De endringene som ble gjennomført i 2002, gjorde at en del mindre bruk ikke kunne få tilskudd, eller de måtte øke produksjonen for å være tilskuddberettiget. Sannsynligvis var ikke denne effekten lik i alle områder. Tilskuddssystemet, og spesielt endringer i dette, er en sannsynlig årsak til endringer i geografisk fordeling av produksjonen. Geografisk fordeling av støtte til jordbruket er analysert i et annet delprosjekt. Arbeidet med disse delutredningene har gått parallelt. Å se resultatene av de to utredningene i sammenheng, kan antakelig gi nyttig innsikt.

Areal er en viktig faktor ved utmåling av tilskudd. Grunnlaget for å måle arealet har blitt bedre de senere årene, bl.a. overgang til digitale kart. Det ser ut til at der digitale kart er tatt i bruk, har registrert areal gått ned med ca. 2 prosent. Dette vil i så fall bety at en del av nedgangen i areal de senere årene, ikke er en reell nedgang.

6.3 Mulige konsekvenser av utviklingen

Det er en tendens til at de sentrale områdene har de beste jordbruksarealene. Med det mener vi at det er mulig å dyrke relativt mange vekster, spesielt korn, og at avlingene per dekar er relativt høye. Reduksjon i fulldyrka areal i sentrale områder, kan derfor være bekymringsfullt for framtidig matproduksjon, men er mindre bekymringsfullt rent distriktspolitisk. Den relativt markerte nedgangen i fulldyrket areal på Vestlandet kan ha større distriktspolitiske konsekvenser, men det er behov for å se nærmere på hvor stor betydning landbruk reelt sett har i forhold til annet næringsliv i disse områdene. Det ser ut til at kystjordbruket er særlig utsatt, samtidig er det grunn til å vurdere nærmere hvilken betydning kystjordbruket har for bl.a. sysselsetting i regionalt og lokalt samt total matproduksjon. Kystjordbruket vil imidlertid ha større betydning for opprettholdelse av kulturlandskap og biologisk mangfold.

Melkeproduksjon er en meget viktig produksjon både for sysselsetting og verdiskaping og for oppfyllelse av flere landbrukspolitiske målsettinger. Den største nedgangen har vært i de områdene hvor melkeproduksjonen er størst, noe som kan få store konsekvenser for produksjonen om utviklingen fortsetter og eventuelt eskalerer.

Færre kyr og høyere avdrått vil gi behov for mindre grovfôr og mer kraftfôr, til dels kraftfôr av utenlandsk opprinnelse. Areal kan gå ut av bruk, og det kan bli ekstensivering av drifta på andre arealer. En annen mulighet er at grovfôr dyrkinga intensiveres for å skaffe grovfôr av god kvalitet slik at en kan øke opptaket hos høyttytende melkekyr.

At fulldyrka engareal holder seg noenlunde stabilt samt at annen eng og beite øker markant, samt at produksjonen av melk og delvis storfekjøtt går ned, tyder på at grovfôrproduksjonen ekstensiveres og at husdyrproduksjonen samtidig intensiveres. Dette er, så langt vi kan se, uavhengig av sentralitet. Dette antyder at det vil være rom for økning i husdyrproduksjonen basert på dagens arealgrunnlag både i sentrale og perifere områder.

Jordbruksarealet har gått mest ned i perifere områder. I melkeproduksjonen har utviklingen vært relativt lik i de ulike områdene. Produksjonen av svinekjøtt og kylling har økt, i hovedsak i relativt sentrale områder. Vi har ikke beregnet noen samleindeks for jordbruksproduksjon og sett på utviklingen i den totale produksjonen. Dette kunne vært hensiktsmessig for å bedre innblikk i utviklingen totalt sett.

6.4 Sentrale utviklingstrekk innen foredlingsindustrien

Det er i liten grad entydige utviklingstrekk innen geografisk fordeling av foredlingsindustrien med hensyn til antall bedrifter og antall sysselsatte. Vi har kun hatt tilgang til sumtall for antall sysselsatte og antall bedrifter og har derfor ikke hatt mulighet til å analysere variasjonene i foredlingsindustrien. Det er grunn til å anta at variasjonene har økt ved at det har blitt færre og større bedrifter og ved at det er etablert småskala bedrifter. Vårt inntrykk er at utviklingen i antall bedrifter og antall sysselsatte grovt sett har utviklet seg ulikt i en sentrum-periferi-dimensjon. Dette er vist i tabell 6.3.

Tabell 6.3 Illustrasjon av sentrale utviklingstrekk i geografisk fordeling av foredlingsindustrien

	Sentrum	Periferi
Antall bedrifter	Reduseres	Øker
Antall sysselsatte	Øker	Reduseres

Innen meieriindustrien har det i områder med spredt bosetning vært en viss økning i antall bedrifter, mens i storbyregionene har det vært en betydelig vekst i antall sysselsatte. I storbyregionene har antall sysselsatte innen foredling av frukt og grønt gått ned, mens antall bedrifter innen foredling av frukt og grønt har gått opp. Det er en tendens til sentralisering og polarisering av foredlingen, og lokalisering av foredlingsbedriftene har sammenheng med lokalisering av primærproduksjonen. I sentrale områder og i sterke jordbruksområder er det vekst i sysselsettingen. Den delen av foredlingsindustrien som står for de største volumene er sentralisert, mens det er etablert bedrifter innen småskala produksjon i distriktene. Da vi ikke har hatt tilgang til opplysninger om behandlet volum i kommunenivå, har vi ikke grunnlag for mer enn å ha dette som en hypotese. Innen korn- og fôrvarerindustrien er det få bedrifter med småskala produksjon og her er det mindre variasjon i strukturen. Det er hovedsakelig innen foredling av kjøtt og melk at det er et vesentlig antall småskalabedrifter, spesielt i distriktene.

Meieriindustrien i Trøndelag er i vekst både for antall sysselsatte og antall bedrifter. Trøndelag holder seg også jevnt eller er i en oppgang for flere industrier, som for eksempel innen kjøttforedling. Sysselsettingen i kjøttindustrien øker i storbyregionene

Antall sysselsatte per bedrift er relativt stabilt, men er til dels preget av svingninger fra år til år. Innen meieriindustri er det blitt flere sysselsatte per bedrift i sentrale områder mens tallet har gått ned i mindre sentrale områder. Den samme utviklingen kan en se innen kjøttforedling, mens det innen foredling av korn og fôrvarer ikke har vært vesentlige geografiske forskjeller innen antall sysselsatte per bedrift.

6.5 Oppsummering av sentrale noen utviklingstrekk

Produksjonsveksten kommer i sentrale områder – svake landbruksområder svekkes ytterligere

For produksjoner med betydelig vekst, som for eksempel produksjon av slaktekylling og grønnsaksproduksjon, har veksten kommet i sentrale områder. Veksten i produksjonen av slaktekylling har kommet på Østlandet, i Rogaland og i Trøndelag. Fordelt etter bo- og arbeidsmarkedsregioner har veksten kommet i storbyregionene, mellomstore byregioner og småbyregionene. Veksten i areal grønnsaker på friland har kommet i de sist nevnte regiontypene, men her er veksten begrenset til Østlandet. Veksten i svinekjøttproduksjon har i størst grad kommet i storbyregioner i Rogaland. Vestlandet er den landsdelen som har hatt størst relativ nedgang i jordbruksarealet og landsdelen har hatt nedgang innen mange produksjoner. Vestlandet har små kubesetninger og har hatt den minste økningen i besetningsstørrelse. Det har vært betydelig nedgang både i geitemelkproduksjon og storfekjøttproduksjon på Vestlandet. Noe av den samme utviklingen gjelder Nord-Norge, men landsdelen har unngått nedgang i jordbruksarealet og har hatt økning i antall ammekyr og innen produksjon av sau- og lammekjøtt. Antall kommuner uten jordbruksbedrifter har økt i Nord-Norge. Sysselsettingen i jordbruket går relativt sett mest ned i Nord-Norge og på Vestlandet, samt i de mest perifere områdene i forhold til BA-sentralitet.

Nyansert bilde hva angår sammenhengene mellom primærproduksjon og foredlingsindustri – skjebnefellesskapet imidlertid fortsatt sterkt i volumproduksjon

Foredlingsindustrien har gjennomgått store endringer i perioden de siste ti årene. Mange foredlingsanlegg er lagt ned, virksomheten overtatt av færre og større anlegg. På den andre siden er det startet mange mindre foredlingsanlegg, for eksempel gårdsysteri og småskala kjøttforedlingsbedrifter. Antall bedrifter har derfor i stor grad blitt opprettholdt. Industrien svekkes stort sett i områder hvor også primærleddet svekkes. Samtidig

kan primærleddet styrkes ved etablering og utvidelser av foredlingsanlegg. Veksten innen slaktekylling er et eksempel på de nære sammenhengene mellom lokalisering av slakteri og primærprodusentenes beliggenhet. Konkrete eksempel på dette ser vi i Trøndelag. Drivkreftene bak strukturendringene i foredlingsindustrien er sannsynligvis først og fremst teknologisk utvikling, økt foredlingsgrad og forhold knyttet til effektiv logistikk, men også den geografiske plasseringen av primærproduksjonen er av stor betydning. I områder med tilbakegang i primærproduksjonen vil det derfor være dårligere vilkår for foredlingsindustrien. Nedgang i melkeproduksjonen svekker grunnlaget for meierianleggene. Til tross for strukturutviklingen i volumbasert foredlingsindustri holder sysselsettingen seg i store trekk på et relativt stabilt nivå, det kan se ut som om volumindustrien effektiviserer og sentraliseres, samtidig som småskala foredlingsindustri etableres i mindre sentrale områder, til dels i områder der hvor primærproduksjonen svekkes.

Markedskreftene sentraliserer produksjonen, men lokalisering av produksjon kan påvirkes politisk

Markedskreftene trekker i retning av en sentralisering av landbruksproduksjon, men lokalisering av produksjon og tilrettelegging for utnyttelse av landbruksressurser over hele landet kan også reguleres politisk. Dette kan skje både ved bruk av pist og gulrot. Gjennom juridiske virkemidler som for eksempel kvoteordningen for melk, reguleres produksjonen både når det gjelder struktur og geografisk fordeling. Omsetningen av melkekvoter gir imidlertid muligheter for endringer både i struktur og til en viss grad geografisk. Produksjon er de senere årene forskjøvet noe geografisk, for eksempel fra Vestlandet til Rogaland. Produksjon av slaktekylling er regulert gjennom husdyrkonsepsjonsloven, men reguleringen gjelder bare antall dyr og ikke ut fra geografisk plassering. Kyllingproduksjonen er i liten grad avhengig av økonomiske virkemidler, og veksten har kommet i sentrale strøk, dels i tilknytning til nyetablering av foredlingsanlegg.

Sentrum – periferi kan defineres på mange måter, noe som gir et komplisert bilde og gjør det vanskelig å trekke konklusjoner

Sentrum – periferi kan defineres ut fra landbrukshensyn, men det er mer vanlig å definere det ut fra et samfunnsperspektiv. De landbrukspolitiske målene er delvis utformet ut fra distriktshensyn og delvis ut fra mer snevre landbrukshensyn.

De landbrukspolitiske målsettingene er utviklet over lang tid og virkemidlene er svært sammensatte. I en slik analyse som er gjort her, kunne det vært naturlig å se enda mer konkret på landbrukspolitiske målsettinger opp mot ulike måter å gruppere produksjons- og arealutvikling på. Det er imidlertid ikke dekkende å se på utviklingen innen landbruket spesielt for å analysere landbrukets distriktsmessige betydning. Det er også vanskelig å gi klare konklusjoner på hva som er en positiv og negativ utvikling totalt sett på grunn av målkonflikter i politikken. Det kan imidlertid være grunn til å se nærmere på materialet for å gi bedre svar på årsaker til og konsekvenser av utviklingen, se mer i dybden på materialet lokalt, innen mindre regioner og landsdeler, se nærmere på sammenhengene mellom primærproduksjon, foredlingsindustri og andre næringer, samt vurdere om det er hensiktsmessig å utvikle noen samleindikatorer for å vurdere utviklingstrekkene enda bedre opp mot konkrete landbrukspolitiske målsettinger.

Områder med behov for nærmere utredning

Utredningen viser en del sentrale utviklingstrekk. Bildet er imidlertid komplisert og datagrunnlaget stort, noe som innbyr til videre analyser. Det kan også ligge lokale forskjeller bak de relativt grove inndelingene i sentrum-/periferidimensjonen. Innenfor kommuner vil det være forskjeller både i sosiologiske og naturgitte forhold. Optimismen i landbruket kan til en viss grad være ulike mellom grender. Naturgitte forhold varierer fra fjord- til fjellbygder innenfor de enkelte kommunene. Det kunne vært gjen-

nomført kvalitative og/eller kvantitative case-studier av utviklingen innen en del utvalgte enkeltkommuner og mindre regioner.

Et annet område vi ikke har hatt kapasitet til å se godt nok på i dette prosjektet er forholdet mellom primærproduksjon og foredlingsindustrien, i sentrum-/periferidimensjonen. I enkelte områder hvor produksjonsvolumene er relativt små pr kvadratkilometer, kombinert med dårlig infrastruktur, er det trolig samlet sett relativt kostbart å opprettholde mottakspunkt for volumindustrien. I andre områder kan det være samfunnsøkonomisk riktig å stimulere til økt produksjon, for å utnytte stordriftsfordeler gjennom hele verdikjeden. Vår analyse indikerer uansett en utvikling med en viss sentralisering av volumindustrien og en nyetablering av småskala virksomhet i mer perifere områder.

Vi har i dette notatet nyttet flere geografiske inndelinger av landet i sentrum-periferi og sett på utviklingen for hver inndeling. Vi har ikke koblet kriteriene, for eksempel kjøpet landsdel og inndeling etter BA-sentralitet. Datamodellen som er utviklet i prosjektet gir imidlertid mulighet for dette. Det kan tenkes at en slik inndeling ville gitt ytterligere informasjon av interesse. Kompleksiteten i analysene ville øke, men det kunne vært interessant å teste en del hypoteser nærmere for å se på hvordan produksjons- og arealutviklingen har vært for eksempel i forhold til BA-sentralitet innenfor ulike landsdeler.

Det kunne også vært aktuelt å utarbeide noen sentrale samleindikatorer på tvers av produksjoner og arealbruk. Dette for å analysere utviklingen nærmere opp mot sentrale landbrukspolitiske mål. Landbrukets sysselsettingsmessige betydning i forhold til andre næringer kan være en enkel indikator i forhold til bosettingsmålet. Samlet matproduksjon i kalorier kunne eksempelvis vært en enkel indikator i forhold til matproduksjonsmål. Vekting av ulike målsettinger må være et politisk spørsmål, men indikasjon på landbrukets betydning for samfunnet samlet sett kunne en trolig kunne si noe nærmere om ved å sammenligne ulike regioner i forhold til regionenes bidrag til andel av regional sysselsetting, andel av nasjonal matproduksjon, betydning for kulturlandskap med mer. Enkelte regioner vil trolig klart peke seg ut som spesielt viktige rent landbrukspolitisk, uavhengig av ulik vekting av målsettingene.

Litteraturhenvisninger

- Berg, P.O. (2005). En kommentar til St.meld. nr. 25 (2004–2005) Om Regionalpolitikken. Regionale trender 1 2005.
- Flaten, O. (2002). *Økonomiske analyser av tilpassinger i norsk mjølkeproduksjon*. Institutt for økonomi og samfunnsfag, Norges landbrukshøgskole. Avhandling nr. 2001:1.
- Hegrenes, A. (1997). *Mengdeuavhengige tilskot som miljøpolitiske verkemiddel*. Landbruksøkonomisk forum 1/97 s. 63-72.
- Hegrenes, A. (2010). *Produktivitetsutvikling i norsk jordbruk 1990–2009 – analyse basert på jordbrukets totalrekneskap*. Notat under avslutning. NILF
- Hegrenes, A., S. Gezelius, F. Kann og K. Mittenzwei (2002). *Landbruk og distriktspolitikk – ein analyse av den norske landbruksstøtta*. NILF-rapport nr 2002-10.
- Hegrenes, A, B.G. Hansen & K. Mittenzwei (2010). *Produksjonsendringar på mjølkebruk*. NILF-rapport 2010-2.
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/lmd/tema/landbrukets-miljo--og-arealpolitikk/jordvern.html?id=503485>
- <http://www.ssb.no/jt1999/merknader.html>
- Johansen, S., M. Bjørnsen, K.-E.Hagen og D. Juvkam (2006). *Distriktspolitisk virkeområde for Norge 2006*. TØI-rapport 824/2006.
- Juvkam, D. (2000). *Faktiske og potensielle pendlingsregioner. En regioninndeling og kommuneklassifisering*. NIBR-notat 2000:130.
- Juvkam, D. (2002). *Inndeling i bo- og arbeidsmarkedsregioner*. NIBR-rapport 2002:20.
- Knutsen, H. (red.) 2009. *Utsyn over norsk landbruk. Tilstand og utviklingstrekk 2009*. NILF.
- NOU 1974: 26. *Støtteordninger i landbruket*. Universitetsforlaget.
- NOU 2004:2 (Effektutvalget). *Effekter og effektivitet. Effekter av statlig innstats for regional utvikling og distriktspolitiske mål*.
- Pettersen I., L.Ø. Eriksen, J.N. Hval, O. Storstad & J. Vik (2009). *Tilslørt, virksom og treffsikker. Evaluering av Bygdeutviklingsordningen*. NILF-rapport 2009-4.
- Statistisk sentralbyrå (1994). *Standard for kommuneklassifisering 1994*. Statistisk sentralbyrå (NOS C192).
- Statens landbruksforvaltning, (2005). *Målbretting for å bevare kulturlandskapet og hindre gjengroing*. Rapport 2005:13. <https://www.slf.dep.no/no/produksjon-og-marked/produksjonstilskudd/dokumentarkiv/publikasjoner>.
- Statens landbruksforvaltning, (2006). *Forenkling av sonegrenser for distriktstilskudd melk og kjøtt*. Rapport-nr.: 9/2006. <https://www.slf.dep.no/no/produksjon-og-marked/melk/tilskudd/publikasjoner>
- St.prp. nr. 65 (2001-2002)). *Om jordbruksoppjøret 2002 – endringer i statsbudsjettet for 2002 m.m.* Arbeids- og administrasjonsdepartementet.
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/fad/dok/regpubl/stprp/20012002/stprp-nr-65-2001-2002-.html?id=138071>.
- St.meld. nr. 25 (2008-2009). *Lokal vekstkraft og framtidstru. Om distrikts- og regionalpolitikken*. Kommunal og regionaldepartementet.
- Søyland, V., L. Forsell og N.K. Nersten (2002). *FOLA 2002: Landbrukspolitikk - Forenkling og målbretting*. NILF-rapport 2002-1.
- Utmåling av arealtilskudd (2010). Rapport fra en partssammensatt arbeidsgruppe.
http://www.regjeringen.no/upload/LMD/Vedlegg/Brosjyrer_veiledere_rapporter/Sluttrapport_arealgruppa_060410.pdf